T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PARA, SERMAYE PİYASALARI VE FİNANSAL KURUMLAR
ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN ENERJİ KAYNAKLARININ DÜNYA PAZARINA ÇIKARILMASINDA TÜRKİYENİN ROLÜ-AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

Avaz İSMAYİLOV
2501192117

DANIŞMAN
DOÇ.DR. Arif SALDANLI

İSTANBUL-2022

ÖZ

AZERBAYCAN ENERJİ KAYNAKLARININ DÜNYA PAZARINA ÇIKARILMASINDA TÜRKİYENİN ROLÜ-AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

Avaz İSMAYİLOV

Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji alanında iş birliği çok yönlü bir yapıya sahiptir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin her zaman güçlü olduğu ve "bir millet, iki devlet" ifadesi ile tanımlandığı artık herkes tarafından kabul edilmektedir. İki ülke ilişkilerinde enerjinin özel bir yeri bulunmaktadır. Çalışma kapsamında Azerbaycan ekonomisi, Azerbaycan ve Türkiye enerji sektörleri değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışma Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji ilişkileri üzerine karşılaştırmalı bir analiz sunmaktadır. Bu kapsamda, enerji projelerinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine olan temel eğilimleri ve katkıları tartışılmaktadır. Bu araştırma, zengin petrol ve doğal gaz kaynağı sahibi Azerbaycan'ın Türkiye enerji sektöründeki yatırımlarını ve bu yatırımların her iki ekonomi üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Buradan yola çıkarak tezde Azerbaycan enerji kaynaklarının dünya pazarına çıkarılması yönünde iki ülke arasında farklı enerji projelerinin Türkiye Azerbaycan enerji birlikteliğine olacak muhtemel etkilerinin araştırılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın bölümlerinde Azerbaycanin mevcut enerji potensiyeli, aynı zamanda geçmişten günümüze iki ülkenin aralarındaki enerji ilişkilerin nasıl gerçekleştiği, birlikteliklerinin temellerini hangi alanların oluşturduğu sorularına cevaplar aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Enerji Kaynakları, Türkiye Enerji Kaynakları, Azerbaycan ve Türkiye Enerji İlişkileri

ABSTRACT

TURKEY'S ROLE İN BRİNGİNG AZERBAİJAN'S ENERGY RESOURCES TO THE WORLD MARKET – IT'S EFFECTS ON AZERBAİJAN AND TURKEY

Avaz İSMAYİLOV

Cooperation in the field of energy between Turkey and Azerbaijan has a multifaceted structure. It is now widely accepted that Turkey-Azerbaijan relations have always been strong and are defined by the phrase "one nation, two states". Energy has a special place in the relations between the two countries. Azerbaijan economy, Azerbaijan and Turkey energy sectors were evaluated. In addition, this thesis presents a comparative analysis on the energy relations between Turkey and Azerbaijan. Finally, this study discusses the main trends and contributions of energy projects to Turkey-Azerbaijan relations. This research evaluates the investments of Azerbaijan, which has rich oil and natural gas resources and the most blooming country in the world, in the Turkish energy sector and the effects of these investments on both economies. From this point of view, it is aimed in the thesis to investigate the possible effects of different energy projects between the two countries on Turkey-Azerbaijan energy cooperation in order to bring Azerbaijan energy resources to the world market.

In the chapters of our thesis, answers have been sought to the questions of the current energy potential of Azerbaijan, how the energy relations between the two countries from the past to the present have taken place, which areas formed the basis of their cooperation, and what the red lines of the two countries are.

Keywords: Azerbaijan Energy Resources, Turkey Energy Resources

ÖNSÖZ

"Azerbaycan Enerji Kaynaklarının Dünya Pazarına Çıkarılmasında Türkiye'nin rolü -Azerbaycan ve Türkiye üzerine etkileri" adlı çalışmada Azerbaycan ve Türkiye enerji sektörü, enerji sektörünün gelişimi, iki ülke arasındaki jeopolitik ilişkiler analiz edilerek, Azerbaycan ve Türkiye üzerine olan etkileri yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki destek ve katkılarından dolayı danışmanım Doç.Dr.Arif SALDANLI'ya teşekkürlerimi bir borç bilir, arz ederim.

Yüksek lisans eğitimi boyunca beni bu konuda cesaretlendiren Doç.Dr.Burçay Yaşar AKÇALI, çalışmanın çeşitli aşamalarında Doç.Dr. Ali KABLAN ve Doç.Dr.Sema YOLAÇ hocalarıma da bu vesile ile teşekkkürlerimi sunarım.

Ayrıca, tüm eğitim hayatım boyunca olduğu gibi tez sürecimde de yanımda olan aileme sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Avaz İSMAYİLOV

İstanbul, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **viii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
AZERBAYCANDA PETROL VE DOĞAL GAZ: TARIHI, GELIŞIMI, PETROL VE DOĞAL GAZ ANLAŞMALARI

1.1. Azerbaycan'da Petrol ve Doğal Gaz ve Tarihi 5
1.2. Azerbaycanda Petrol ve Doğal Gaz Sanayesinin Gelişimi 7
1.2.1. 1901-1949 Arası Dönemde Azerbaycan Petrol ve Doğal Gaz Sanayisinin Gelişimi 7
1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Azerbaycanda Petrol ve Doğal Gaz Sanayisinin Gelişimi 9
1.3. Petrol ve Doğal Gaz Anlaşmaları 12
1.3.1. Hazar Denizinde Petrol Rezervleri 13
1.3.2. Hazar Denizinde Doğal Gaz Rezervleri 16

İKİNCİ BÖLÜM
AZERBAYCANIN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİNDE PETROL VE DOĞAL GAZ STRATEJİNİN ROLÜ VE ELDE EDİLEN GELİRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik Kalkınmasının Mevcut Durumu ve Dinamikleri 20
2.1.1. Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik Kalkınmasında Strateji Programlar 20
2.1.2. Birinci Devlet Programı (2003-2008) Uygulama Sonuçları 29
2.1.3. İkinci Devlet Programının (2009-2013) Uygulanması ve Devam Edilmesi 30
2.1.4. Azerbaycanın Petrol Dışı Sektöründe Mevcut Durum 33
2.1.5. Azerbaycanın İnşaat Sektöründe Mevcut Durum 35

2.1.6. Azerbaycanın Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektöründe Mevcut Durum 37
2.1.7. Azerbaycanın Turizm Sektöründe Mevcut Durum 37
2.2. Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik Gelişiminde Petrol ve Doğal Gaz Stratejinin Rolü 41
2.2.1. Azerbaycan'ın Tükenmez Zenginliği Olan Petrolün (Siyah Altın) Beşeri Sermayeye Dönüştürülmesi 46
2.2.2. Petrol Projelerinin Uygulanmasının Sosyo-Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi 47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN PETROL STRATEJİSİNİN ROLÜNÜN ARTIRILMASI VE HEDEFLERİ

3.1 Mevcut Aşamada Azerbaycan'ın Yeni Petrol Stratejisinin Amaç ve Hedefleri ... 49
3.1.1. "Yeni Petrol Stratejisi"nin Başarıları 50
3.1.2. 1993 Yılından İtibaren Azerbaycandakı reformların Petrol ve Gaz Stratejisine Etkisi 51
3.2. Son Yıllarda Petrol Stratejisi 55
3.2.1. COVID-19 Sonrası Azerbaycan Petrol Stratejilerine Genel Bakış 55
3.2.2. Azerbaycan Petrolünün Dünya Pazarına Girişinde BP ile SOCAR Arasında İşbirliği 59
3.3 Petrol Stratejisinin Yeni Hedefleri 61
3.3.1. Azerbaycan 2020: Geleceğin Kalkınma Konseptine Bakış 61
3.3.2. Stratejik Yol Haritasının Azerbaycan İçin Önemi 62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDA EKONOMİK İLİŞKİLERİN ENERJİ BAZINDA İNCELENMESİ VE KONUMLARINA ETKİLERİ

4.1. Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri 68
4.2. Türkiye Enerji Politikasının Evrimi 76
4.3. Rusya-Ukrayna Savaşının Türkiye ve Azerbaycanın Enerji Politikalarına Etkisi 79
4.4. Azerbaycanın Enerji Kaynaklarının Dünya Pazarına Çıkarılmasında Türkiye'nin Rolü 87

SONUÇ **92**
KAYNAKÇA **99**

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Azerbaycan'da petrol üretimi (milyon ton). 15

Şekil 2: Azerbaycan'ın Toplam İhracatında Ham Petrol, Doğal Gaz ve Petrol Ürünlerinin Payının Değişimi, Toplam İçindeki Payları (%) 16

Şekil 3: SOCAR Kapsamında Gaz Dinamikleri ve Azerbaycan'daki Anlaşmalar (ACG ve Şahdeniz, Milyar Metreküp) 17

Şekil 4: Azerbaycan'da Petrol ve Doğal Gaz 25

Şekil 5: Toplam GSYİH ve Petrol Dışı Sektörün GSYİH'sinin Reel Büyümesinin Dinamikleri, 1991-2018 26

Şekil 6: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyümesi (GDP) ve Gayri Safi Petrol (GVA) ve Petrol Dışı Katma Değer, 1991-2018 28

Şekil 7: Petrol ve Petrol Dışı Sektörlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyümesi, 1991-2018..... 28

Şekil 8: 2003-2013 Yıllarında Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Alanlarındaki Yatırımların Miktarı (%) 32

Şekil 9: Azerbaycan sanayi yapısının değişimi 33

Şekil 10: Azerbaycan'ın Başkent Dışı Bölgelere Göre Üretim Tesisleri İnşaatı Yatırımı (Milyon Manat)..... 36

Şekil 11: Bazı Ekonomik Branşların GSYİH Dinamikleri (Milyon Manat olarak)36

Şekil 12: 2022 Yılında Otel ve Diğer Konaklama Tesislerinin Gelirleri 38

Şekil 13: Dünya Petrol Rezervleri (%) 54

Şekil 14: Azerbaycan ham petrol üretimi (2002-July 2020) 56

Şekil 15: Azerbaycan Petrol ve Gaz Üretimi (2020-2021)..... 57

Şekil 16: 1990-2025 Azerbaycan'da Petrol ve Gaz Üretimi 58

Şekil 17: 2010-2050 Azerbaycan'da Ekonomik Büyüme 64

Şekil 18: Azerbaycan`da yabancı yatırım girişleri (2007-2020) 66

Şekil 19: Azerbaycan'da Petrol Fiyatlarının GSYİH Üzerine Etkisi 69

Şekil 20: Azerbaycan'ın İhracat ve İthalatı (milyar USD) 69

Şekil 21: Azerbaycan'ın En Büyük Ticaret Ortakları (milyar USD) 70

Şekil 22: Azerbaycanın En Büyük İhracat Ortakları (2021) (milyar USD) 71

Şekil 23: Trans Adriyatik Boru Hattı, Rus Tedarikine Bir Alternatif 74

Şekil 24: Türkiye'nin Enerjide İthalat Bağımlılığı (1990-2020) 77
Şekil 25: Türkiye'de Kaynağa Göre Toplam Enerji Arzı (Milyon Terajul Cinsinden Rakamlar) 78
Şekil 26: Azerbaycan'ın Rusya ile Ticaret Cirosu (milyar USD) 84
Şekil 27: Azerbaycan'ın Ukrayna ile Ticaret Ciro (milyon USD) 85
Şekil 28: Temmuz 2021 İtibariyle Ham Petrol Fiyatları 86

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler açısından enerji, liberal teori tarafından birkaç temel kriter için güvenli olmayan ve riskli bir faktör olarak nitelendirilebilir. Birincisi, özellikle liberalist teori kapsamında değerli olan işbirliği kavramı için en tehlikeli faktörlerin başında enerjinin gelmesidir. Bu nedenle, uluslararası sistem içindeki rekabetin temel nedenlerinden biri, doğal kaynaklar üzerindeki denetim üzerine kuruludur. Bu süreçte "kaynaklar için savaş", enerji ve geliri üzerindeki rekabet ve çatışmalar ana konu olarak kalmıştır. İkincisi, enerji faktörünün şeffaf ve evrensel demokratik standartların sağlanmasına engel teşkil etmesi, onu liberalizmin uluslararası ilişkilerde şiddetle savunduğu "gizli ve kirli bağlantılar"ın ana başlıklarından biri haline getirmesidir. Dolayısıyla enerji faktörü, özellikle demokratik yapıları ile öne çıkan devletler veya devlet dışı aktörler ile bu tür kaynaklar açısından zengin otokratik rejimlere sahip ülkeler arasında yakın ilişkiler kurulmasının nedeni olmaya devam etmektedir.

Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece Azerbaycan, bölgede ekonomik ve siyasi ilişkileri dengeleyen ülkelerden biri olmuştur. Bu özellik Azerbaycan'ın jeopolitik konumundan ileri gelmektedir. Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan, ekonominin gelişimini tetikleyen büyük doğal kaynaklara sahiptir. Azerbaycan ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçişi Azerbaycan'ın tercihi olmuştur. Öte yandan Azerbaycan, varlığının ve gelişiminin finansmanı doğrultusunda ilerleme kaydetmiştir. Tüm doğal kaynaklar, yatırımlar ve ekonomik potansiyelleri Azerbaycan'a aittir. Herhangi bir ülkede makro ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için siyasi istikrar sağlanmalıdır. Siyasi istikrar Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra sağlanarak ve İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiştir.

Kamu politikaları ve ekonomik reformlar ile Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının işletilmesi ekonomide büyümeyi sağlamıştır. Azerbaycan, uygun petrol fiyatlarına dönüş umuduyla para birimini sabit bir oranda tutmuştur. Petrol ve gaz

kaynakları Azerbaycan'ın en önemli zenginliğidir. 2022 ılında ihracatın %85'i enerji taşıyıcılarına aittir. Bu rakam aynı zamanda enerji sektörünün Azerbaycan ekonomisindeki önemini de göstermektedir. Bu nedenle enerji kaynaklarının verimli kullanılması gerekmektedir. Geçiş döneminde Azerbaycan ekonomisi diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerine göre daha büyük başarılara imza atmıştır. Zengin doğal kaynakların varlığı yabancı yatırımcıların dikkatini çekmiştir. Yabancı yatırımlar ekonomik büyümeyi şart koşan en önemli faktörlerden biriydi. Son yirmi yılda hızlı ekonomik büyüme ve nüfus artışı, yalnızca enerji talebinde güçlü bir büyüme sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ithalat bağımlılığında da buna bağlı bir artışa neden olmuştur.

Türkiye'nin enerji talebi konusuna dikkat edersek, ülkenin bir yandan enerji alanında büyümesini rasyonalize etmek, diğer yandan tüketiciler için mevcut enerji fiyatlarını düşürmek, ithalatın büyüme oranını azaltmak enerji sistemini yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Özellikle Türkiye, son zamanlarda enerji kompleksinde önemli bir genişleme görmüştür. Böylece son on yılda yenilenebilir elektrik üretiminde 3 kat artış gözlemlenmiş ve bu da ülke ekonomisine olumlu etki yapmıştır. Aynı zamanda enerji alanındaki sürekli gelişimin sonucu, 2023 yılında devreye alınması planlanan Türkiye'nin ilk nükleer santralinin ülkenin akaryakıt arzını daha da artıracağını göstermektedir. (Ajans Anadolu, 2022). Ancak, Türkiye'nin ekonomisi yüksek oranda petrol ve gaz ithalatına bağımlı olmaya devam etmektedir. (sırasıyla %93 ve %99). Bu bağlamda ülke, petrol ve gaz ithalatına olan bağımlılığını azaltmak için alternatif yolların kullanımına dayalı yerel arama ve üretimin yaygınlaştırılmasına öncelik vermiştir. Ancak, enerji kısıtlamalarını ve emisyonları azaltmak için Türkiye, hala %98 bağımlı olduğu petrol taşımacılığı sektörüne özel önem vermeli ve verimliliği artırmak için maliyet-optimum önlemlere odaklanmalıdır. Aynı zamanda Türkiye'nin sadece elektriğe odaklanması yetmez, ısıtma gibi diğer sektörlerde de yenilenebilir enerjiye odaklanması gerekmektedir.

Dış ekonomik ilişkilerin kabul edilebilir yollarla genişletilmesi ve geliştirilmesi yoluyla ülke ekonomisinin dünya ekonomik ve siyasi sistemine etkin bir şekilde entegrasyonun, hem Azerbaycan Cumhuriyeti'nde hem de Türkiye

Cumhuriyeti'nde sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması için gerekli bir koşul olduğu açıktır.

Çalışmanın amacı, Azerbaycan enerji kaynaklarının dünya pazarına çıkarılmasında farklı bölgesel projeler kapsamında Türkiyenin rolünü değerlendirmek, Azerbaycan'ın enerji ve transit potansiyelinin daha verimli kullanılmasını sağlayacak bir entegrasyon politikası oluşturma olasılığını değerlendirmek ve bu temelde teklif ve öneriler geliştirmektir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasının temeli hem bölge ülkeleri hem de uluslararası toplumun diğer ülkeleri ile karşılıklı yarara dayalı iş birliğini sağlamaktır. Bu iş birliği ülkenin tüm coğrafyasını kapsamalıdır.

Çalışmanın bulguları aşağıda yer almaktadır:

- Milli ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonu Azerbaycan için büyük önem taşımaktadır. Dış ekonomik ilişkilerin kabul edilebilir yollarla genişletilmesi ve geliştirilmesi yoluyla ülke ekonomisinin dünya ticaret sistemine etkin bir şekilde entegrasyonu, modern zamanlarda Azerbaycan Cumhuriyeti'nde sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması için gerekli bir koşuldur.

- Azerbaycan'ın enerji potansiyelinin ve gelişme dinamiklerinin ayrıntılı bir analizinin yanı sıra bu alandaki dış ilişkilerin incelenmesi, ülkemizin dünya ekonomik sistemine entegrasyonunun güçlendirilmesine katkıda bulunan avantajları belirlememize olanak tanır.

- Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji ilişkileri incelenecek, Azerbaycan enerji kaynaklarının dünya pazarına girişinde Türkiye'nin tüm fırsatları analiz edilecektir.

- Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, Bakü-Tiflis-Kars, TANAP, TAP ve diğer ulusötesi projelerin Azerbaycan'ın enerji entegrasyonundaki önemi incelenecektir.

- Modern zamanlarda Azerbaycan'ın jeo-ekonomik kalkınma stratejisinin formüle edilmesi önemlidir.

Çalışmanın sonuçları, ulusal bölgesel entegrasyon stratejisini geliştirmek için yasalar, programlar, projeler ve teklifler geliştirme sürecinde kullanılabilir. Aynı zamanda, çalışmanın tavsiyelerinin uygulanması, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın daha da genişlemesine ve verimliliğine yol açabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCANDA PETROL VE DOĞAL GAZ: TARIHI, GELIŞIMI, PETROL VE DOĞAL GAZ ANLAŞMALARI

Birinci bölümde Azerbaycan petrolü ve tabii ki Sovyetler Birliği dönemindeki ve bağımsızlık sonrası dönemdeki doğalgaz hakkında tarihi bilgiler verilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'da bulunan yataklar, ilçeleri, petrolün kimyasal ve coğrafi dağılımı, Azerbaycan'ın doğalgaz gelirleri, ikmalleri, kimyasal ve coğrafi dağılımı hakkında bilgi verilmiştir.

1.1. Azerbaycan'da Petrol ve Doğal Gaz ve Tarihi

Azerbaycan'da petrol üretimi ile ilgili bilgiler, erken orta çağ bilim adamları ve gezginlerin eserlerinde defalarca dile getirilmiş ve bu sıra dışı ürünün büyük faydalar sağladığı ifade edilmiştir. Ancak o günlerde petrol, tıbbi ve askeri amaçlarla yalnızca ev yakıtı olarak kullanılmaktatır (www.socar.az). On dördüncü yüzyıl gezgini Marco Polo, bu bölgede petrolün hastalıkların tedavisi için kullanılması ve petrolün komşu ülkelere taşınması hakkında yazmıştır. 16. yüzyılın başlarında tarihçi Emin Ahmed el-Razi'ye göre Bakü çevresinde beyaz ve siyah petrolün çıkarıldığı yaklaşık 500 petrol kuyusu bulunmaktadır. (Ajamov.A.K., 2012).

Azerbaycanın Bakü ilinin Balakhani bölgesinde petrol kuyularından birinde bulunan bir taş üzerindeki yazıtta, kuyunun Allahyar Memmednur oğlu usta tarafından 35 metre derinlikte açılarak işletmeye açıldığı belirtilmektetir (İbrahimov R., 2012).

19. yüzyılın ortalarında petrol üretiminde bir dönüm noktası yaşanmış ve dünyada ilk kez 1847 yılında Bibiheybat'ta ve ardından Balakhani'de ilk petrol kuyuları açılmıştır. 1859'da Bakü'de Dubin kardeşlerin büyük bir petrol rafinerisi faaliyete geçmiştir. Tesis esas olarak gazyağı üretmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

1803 yılında dünyada ilk kez Bakü'lü Hacı Kasımbay Mansurbeyov Bibiheybat Koyu'nda kıyıdan 18 ve 30 metre açıkta bulunan iki kuyudan petrol çıkarmaya başladı. Bununla birlikte, ilk açık deniz sahasının ömrü çok sınırlıdır.1825'teki güçlü bir deniz fırtınası kuyuları yok etmiştir. 1846 yılında, Transkafkasya Umum Müdürlüğü mensubu Vasily Semyonov'un önerisiyle Bibiheybat'ta Bakü petrol sahaları müdürü Binbaşı Alekseyev'in önderliğinde 21 metre derinliğinde bir arama kuyusu açılmış ve olumlu sonuçlar alınmıştır (Azerbaycan Cümhurbaşkanlığı, 2021).

1876'da ilk derin kuyu pompası tanıtılmıştır. Bu, benzer ekipmanın Amerika Birleşik Devletleri'nde tanıtılmasından 15 yıl önce olmuştur. Azerbaycan'da endüstriyel petrol üretimi 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Dünyanın ilk petrol kuyuları 1847'de Bibiheybat'ta ve ardından Balakhani'de açılmıştır. 1859'da Bakü'de Dubin kardeşlerin büyük bir petrol rafinerisi faaliyete geçmiştir. Tesis esas olarak gazyağı üretmiştir. 1872-1873'te Hazar Denizi'nde petrol tahta mavnalarla taşınmıştır (Hajizada E.M.,, 2003).

XIX. yüzyılın 70'lerinden itibaren Azerbaycan'ın petrol endüstrisine güçlü bir yabancı sermaye akışı başlamıştır. Petrol endüstrisinin gelişimi, büyük bir yerel girişimci nesli üretmiştir. Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Mirza Asadullayev, Ağa Musa Nagiyev, Şemsi Asadullayev, Agabala Guliyev ve diğerleri becerileri, yetenekleri ve çalışkanlıkları nedeniyle büyük petrol sanayicileri olarak ve halkın ve milletin refahı için büyük işler yapmışlardır. Burma matkapları ve gaz asansörleri gibi yenilikçi teknolojiler ilk kez Azerbaycan'da test edilmiştir. Ancak, 1887'de %42'den 1890'da %10,5'e düşen Azerbaycan'ın petrol üretimindeki en büyük paya düşmüştür (Aliguseynov M.A., 1987).

Zaten 1899'da Azerbaycan, dünya petrol üretiminin yarısını oluşturarak petrol üretimi ve rafinasyonunda dünyada birinci sırada yer almıştır. Petrol sızıntıları çok ekonomik olmayan ve çevreye zararlı süreçler olarak algılanmıştır. O dönemde petrol üreten bölgeler Bakü civarında Sabunçu, Surakhani ve Bibiheybat civarında yoğunlaşmıştır.

1.2. Azerbaycanda Petrol ve Doğal Gaz Sanayesinin Gelişimi

Çalışmanın bu alt bölümünde, 1901-1949 yıllarında Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz endüstrisinin gelişimi ve ülkenin nasıl ekonomik bir aktör haline geldiği hakkında genel bir bilgi verilmiş, aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz endüstrisinin tarihsel gelişiminin ayrıntılı bir çalışması yapılmıştır.

1.2.1. 1901-1949 Arası Dönemde Azerbaycan Petrol ve Doğal Gaz Sanayisinin Gelişimi

Ülkedeki gerçek petrolün gerçek anlamda ekonominin aktörü olması 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelmiştir. O zamanlar Rothschild ve Nobel kardeşler ile Rus İmparatorluğu'nun petrol endüstrisi Bakü petrolü sayesinde gelişmektedir. Daha sonra petrol sahalarının geliştirilmesi ve üretimi Moskova'da oturan Parti görevlileri tarafından yönetilmiştir. Azerbaycanlılar ancak 1990'ların başında bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycanlılar doğal kaynaklarına kavuşabilmişlerdir.

Rothschild'ler ve Nobel kardeşler gibi büyük yatırımcıların gelişiyle 20. yüzyılın başlarındaki sermaye girişleri Azerbaycan'da petrol üretiminin önemli ölçüde artmasına ve hizmetlerin hızla artmasına neden olmuştur. Bu büyüme dönemi, idari, sosyal ve belediye işletmelerinin kurulması ve petrol baronları tarafından lükssarayların inşa edilmesi sayesinde Bakü mimarisinde güçlü bir iz bırakmıştır.

1901 yılında Azerbaycan 11,5 milyon ton petrol üreterek dünyada birinci sırada yer almıştır (ABD o yıl 9,1 milyon ton petrol üretmiştir). 1941'de Azerbaycan, tüm Sovyetler Birliği'nde üretilen petrolün %71.4'ü olan 23.5 milyon ton petrol çıkarmıştır. Bu tür yüksek üretim, SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferini sağlamış ve petrolün ulusal ekonominin karşı karşıya olduğu birçok sorunun çözümünde özel rolünü artırmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

1921'de cumhuriyetin sanayi üretimi 1913 seviyesinin %43'ü seviyesindedir. 1918'den 1921'e kadar Bakü'deki petrol işçilerinin sayısı 52.000'den 23.000'e düşmüştür. Petrol üretimi, 1913'te 7,3 milyon tondan 1920/21 ekonomik yılında 2,4 milyon tona veya savaş öncesi düzeyin yüzde 33,4'üne çıkarak üç katına çıkmıştır. Yeni petrol kuyularının sondajı neredeyse durma noktasına gelmiştir. 40 rafineriden sadece 18'i faal durumda olmuş ve ekipman ve hammadde eksikliği nedeniyle kesintiler yaşanmıştır. Petrol rafinerisi 3.5 kata düşürülmüştür. Aynı yıl Nisan 1921'de Türkiye'nin Bakü Büyükelçisi Mahmud Şevket Bey, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'ndan devrimci Türkiye'ye ekonomik ve petrol yardımı yapmasını istemiştir. Petrol ürünleri kısa süre sonra Azerbaycan'dan Türkiye'ye gönderilmiştir (Andrey B., 2014).

1924 yılında, Surakhani'de Bakü mühendisi Matvey Kapelyushnikov tarafından icat edilen bir turboşarj ile dünyanın yaklaşık 600 metre derinliğe sahip ilk petrol kuyusu açılmıştır. 1924 yılında dünyanın ilk endüstriyel petrolü Bibiheybat Körfezi'ndeki ada tipi ve kazık tipi deniz kuyusundan (№71) çıkarılmıştır. 1920 yılında Azerbaycan'da petrol endüstrisinin millileştirilmesinden sonra naftalin petrolünün çıkarılması başlamıştır. Aynı zamanda, 1928'den beri Azerbaycan'da naftalin yağının tedavi edici değerini araştırmak için araştırmalar yapılmaktadır (Gasımov, M., 1996).

1929–1934'te Bakü'de Vladimir Shukhov, Matvey Kapelyushnikov ve Fatulla bey Rustambeyov tarafından boru şeklinde bir kırma cihazı icat edilmiştir. Bu tesiste yapılan işlem dünya petrol tarihine "Sovyet çatlaması" olarak geçmiştir. 1930'da Bakü'de ilk kez, elektriksel kütük ve sondaj eğriliği ölçümlerinin yanı sıra sondaj eğriliğini ölçmek için cihazların kullanımı tanıtılmıştır. 1934 yılında Pirallahi Adası'nda ilk eğimli kuyu açılmıştır. Ağa Nematulla'nın icat ettiği türbin yöntemiyle Bayil'de 2000 metre derinlikte eğimli bir kuyu açılarak işletmeye alınmıştır. 1940 yılında Gala ve Surakhani sahalarında elektrik motoru ile 2500 metre derinliğinde bir petrol kuyusu açılmıştır. 1938 yılında Azerbaycan Tıbbi Rehabilitasyon ve Doğal Faktörlerle Tedavi Bilimsel-Araştırma Enstitüsünde Naftalan Deney Laboratuvarı

kurulmuş ve Naftalan yağının biyolojik ve tedavi edici etkilerinin araştırılmasına başlanmıştır.

1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Azerbaycanda Petrol ve Doğal Gaz Sanayisinin Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı Azerbaycan'ın uzak kuzeybatı bölgelerinde başlamasına rağmen, Hitler petrol zengini Bakü'nün fethini ana hedeflerinden biri olarak görmüştür. (Nasibzade, N., 1998)

Savaşın koşulları yeni zorluklar yaratmıştır. 1942'de Kafkasya'daki çatışmalar nedeniyle Bakü'deki petrol kuyularının işletmesi geçici olarak durdurulmuştur. Abşeron Yarımadası'nda yeni tarlalar açılmamıştır. Ayrıca üretilen hammaddeler ve petrol ürünleri Kuzey Kafkasya ve Volga Nehri üzerinden taşınamamıştır. Çünkü ulaşım altyapısı askeri operasyonların gerçekleştiği bölgelerden geçmiştir. Ancak kısa sürede bu soruna bir çözüm bulunmuştur. Petrol rezervuarlarını ve gölleri (Zykh, Masazir, vb.) doldurmaya başlatmışlardır. Daha sonra Hazar Denizi tarafından taşınmışlardır. Savaşın belirleyici aşaması olan 1942'de 505.000 ton petrol ürünü Hazar Denizi üzerinden cepheye, 336.000 ton ise Astrakhan üzerinden sevk edilmiştir. (Hacızada E.M., 2003)

1941'de Azerbaycan'da 23,5 milyon ton petrol çıkarılmıştır ve bu, tüm Sovyetler Birliği'nde üretilen petrolün %71.4'ü olmuştur. (Hasanov A., 2011)

Bu tür yüksek üretim, SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferini sağlamıştır ve petrolün ulusal ekonominin karşı karşıya olduğu birçok sorunun çözümünde özel rolünü artırmıştır.

23 Temmuz 1942'de Hitler, "Edelweiss" kod adı altında Kafkasya'da stratejik bir operasyonun uygulanmasına ilişkin 45 No'lu Direktifi imzalamıştır. Edelweiss planına göre, Kafkasya'nın ana petrol bölgeleri (Bakü, Maykop, Grozni) işgal edilecek ve Wehrmacht'a bu bölgelerden umutsuzca ihtiyaç duyduğu yakıt sağlanacakmıştır. Almanların son derece stratejik hedeflerini hedefleyen Edelweiss planına göre Bakü, 25 Eylül 1942'de işgal edilecekmiştir. Alman askeri komutanlığı,

Sovyet yetkililerinin petrol sahalarını yok edememesi için Bakü'ye sürpriz bir asker çıkarmayı planlanmıştır (Mehdıyev E., 2000).

Ağustos 1942 sonlarında Nazi birliklerinin Kuzey Kafkasya'ya gelmesi ve Nazi ordusunun Grozni petrol bölgesinin işgali, Bakü petrolünün savaş sürecindeki önemini ve rolünü artırmış ve ön plana çıkarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e cephenin ihtiyaç duyduğu tüm benzinin %80'ini ve yağların %90'ını sağlamıştır (Nesirov E.,1998). 1943'te, sismik veriler ve uygulamalı araştırma sonuçları kullanılarak bir deniz sismik araştırma yöntemi geliştirilmiştir.

Azerbaycan'ın İkinci Dünya Savaşı'ndaki hizmetlerini çok takdir eden Nikolai Baybakov şunları söylemiştir:

"Belki de hiçbir cumhuriyet Azerbaycan'ın faşizmi yenmek için yaptığını yapmamştır. 1940'larda SSCB'de üretilen 33 milyon ton petrolün 23,5 milyon tonu Azerbaycan'a düşmüştür. (Zıyadov T., 2012)"

O zaman, SSCB'nin yüksek oktanlı benzine büyük ihtiyacı olmuştur. Bu tip benzin, hava muharebelerinde avantaj elde etmede önemli bir etkenmiştir. Böylece bu tür benzin, uçağın hızını arttırır, kalkış süresini azaltmıştır. Kimyager Yusif Mammadaliyev'in araştırması sayesinde kısa sürede bu kadar yüksek oktanlı benzin elde edilmiştir. Mareşal Konstantin Rokossovsky, "Bakü petrol işçilerinin her bir uçağımızın ve tank ekiplerimizin düşmana darbesinde payı olmuştur. (Abdullaev Z., 2000)

Savaş sırasında Bakü'nün petrol sahaları gerçek bir cephe haline gelmiştir. Azeri petrol işçileri gece gündüz çalışmıştır. “Pravda” gazetesi 28 Temmuz 1941 tarihli "Azerbaijan Today" sayısında iki vardiya halinde çalışan Stakhanov hareketine önderlik eden petrol işçilerinin, kırsalda çalışan kollektif çiftçilerin ve cephedeki askerlere yardım edenlerin özveriliğinden bahsetmiştir (Abramov S., 2002).

1946 yılında, Gurgan sahasında açık deniz sondajı için ilk büyük blok temeli atılmıştır. 1947 yılında metal sehpa yapımına başlanmıştır. 1949 yılında, açık deniz hidrolik yapılarının tasarımının başladığı Bakü'de Denizneftegazlayihe Bilimsel Araştırma ve Tasarım Enstitüsü açılmıştır. 1951'de ilk kez açık denizlerde bir hidrolik yapı kompleksi inşa edildi. 1955 yılında "Kum-Deniz" alanının gelişimi başlamıştır. 1954-1959 yıllarında Azerneft temelinde Azerbaycan SSC Petrol Sanayi Bakanlığı ve 1965-1970 yıllarında Azerbaycan SSC Petrol Sanayi Bakanlığı kurulmuştur. Ağustos 1970'de şirketin adı Azerneft olarak değiştirilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

7 Kasım 1949'da kıyıdan 40 km ve Bakü'den 90 km uzaklıkta açık denizde Neft Dashları sahasının keşfi, Azerbaycan'ı ve Hazar Denizi'ni tüm dünyada ünlü yapmıştır ve Azerbaycan, dünyada açık deniz petrolü üreten ilk ülke olmuştur. Daha sonra Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesiminde "Gürgan-Deniz", "Pirallahi", "Çilov Adası" gibi alanlar geliştirilmiştir. (Abdullayev Z., 2017) Petrol Kayaları Guinness Rekorlar Kitabı'nda ilk açık deniz petrol platformu seçilmiştir (Ahmadov M., 2013).

1965 yılında Naftalan'da Bilimsel Araştırma Laboratuvarı kurulmuştur. Akademisyen Yusif Mammadaliyev, profesör TH Pashayev, SA Guliyeva ve tıp bilimleri doktoru Tofig Hüseynov, Azerbaycan'da Naftalan petrolünün bileşimini incelemede büyük meziyetlere sahip olmuştur. 1966 yılında Kursangi sahasının gelişimi başlamıştır. 1970-1980 yıllarında Haydar Aliyev'in girişimiyle "Raf-2", "Raf-3", "Raf-4", "Raf-5" sondaj kulelerinin yanı sıra "Süleyman Vezirov", "İsrafil" Çalışmalarını organize etme amacı "Hüseynov", "Azerbaycan" 2500 ton kapasiteli vinç gemisi, jeofizik arama yapan gemiler ve diğer teknik araçlar gibi borular cumhuriyete getirilmiştir (Naftalanın tarihi, 2020).

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında, şu anda SOCAR petrolünün yüzde 60'ından fazlasını ürettiği bilinen dünyaca ünlü Azeri, Çırak, Kapaz ve Günaşlı yatakları 80-350 metre derinliklerde keşfedilmiştir. 1970-1988 yıllarında Azerbaycan petrolcüleri (Hazar Petrol ve Gaz Üretim Birliği) Hazar Denizi'nin tüm sektörlerinde jeolojik araştırma çalışmaları yürütmüş ve yaklaşık 350 umut verici yapı keşfedilmiştir. 28 Mart 1971'de Azerbaycan'da milyarıncı (1 milyar) ton petrol

çıkarılmıştır. 1975 yılında Bulla-Deniz sahasının gelişimi ve 1980 yılında Günaşlı sahasının sığ kısmının gelişimi başlamıştır (Aliyev T.N., Babayev T.N., 2013).

1984 yılında Bakü'de Derin Deniz Temel Fabrikası (şimdi Haydar Aliyev'in adını taşıyan Bakü Derin Deniz Temel Fabrikası) inşa edilmiş ve işletmeye alınmıştır. Chirag alanı 1985'te 1987 yılında Azeri sahası keşfedilmiştir. 8 Mart sahasının geliştirilmesi 1988 yılında başlamıştır ve Kapaz sahası keşfedilmiştir (Nichol, 1996).

1990'ların başına kadar Sabunchu, Bakü petrolünün %35'ini ve Bibiheybat'ın %28'ini üretmiştir (Aliguseynov M.A., 1987).

1.3. Petrol ve Doğal Gaz Anlaşmaları

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, 3 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan bir kararname ile "Azerineft" Devlet Endişesi (Concern) kurulmuştur. Petrol kaynaklarının tek bir devlet politikası temelinde kullanılması, petrol endüstrisinin yönetim yapısının iyileştirilmesi, akaryakıt ve enerji kompleksinin gelişmesinin sağlanması amacıyla Azerbaycan, Azerineft Devlet Endişesi temelinde kurulmuş ve Azernefkimya Üretim Derneği Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi kurulmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022). 1993 yılında Azerneftyanajag Petrol Rafinerisi'nde (şimdi Haydar Aliyev'in adını taşıyan Bakü Petrol Rafinerisi) Katalitik Kırma ünitesi devreye alınmıştır (Nuriyev A.K., 2011).

20 Eylül 1994 tarihinde Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırak ve Günaşlı (Deepwater) Sahalarının Ortak Geliştirme ve Üretim Paylaşımı Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma 8 ülkeden 11 büyük petrol şirketi tarafından imzalanmıştır. Dünyanın en büyük ve önde gelen ülkelerinin petrol şirketleriyle böyle bir anlaşmanın imzalanması, Haydar Aliyev'in akıllı politikasının, öngörüsünün ve siyasi cesaretinin bir ifadesi olmuştur. Anlaşma, hemen hemen tüm ülkelerin Azerbaycan'a olan güvenini artırmış ve daha sonra dünyanın en büyük ve en ünlü petrol şirketlerinin ülkemize akını için koşullar yaratmıştır. Böylece Azerbaycan kapılarını yabancı yatırımlara açmıştır. SOCAR ve yabancı petrol

şirketleri şimdiye kadar üretim paylaşımı konusunda 32 anlaşma imzalamıştır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

1.3.1. Hazar Denizinde Petrol Rezervleri

18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, ekonomisinin serbestleşmesini sağlamak ve serbest piyasa ekonomisine geçmek için bazı önemli reformlara imza atmıştır. Ekonomik amaçları gerçekleştirmek için neredeyse ülkenin en önemli kaynakları Hazar Denizi'ne yerleşmiş petrol ve doğal gaz rezervleri olmuştur. Dolayısıyla ekonomik hedeflere ulaşmak için Hazar enerji kaynaklarının en etkin şekilde kullanılması gerekmiştir. 1994 yılından sonra yeniden yapılanma, büyüme, gelişme ve bağımsızlık için siyasi ve sosyal yönden Azerbaycan Hazar enerji kaynaklarından yararlanmıştır. Enerji kaynaklarının üretimi ve dünya pazarına ihracatı ile ilgili bazı önemli projeler kararlaştırılmıştır. Bağımsızlığını kazanan Hazar havzası ülkeleri Azerbaycan ve Kazakistan, petrol rezervlerini kullanma ihtiyacı hissetmişler ve Türkmenistan, ekonomilerindeki değişikliğin gerçekleşmesini sürdürmek ve geçiş döneminin sorunlarını hafifletmek için gaz kaynaklarını bir an önce kullanmıştır. Ancak mevcut boru hatları, planlı ekonomi çerçevesinde Sovyetler Birliği cumhuriyetleri arasındaki iş bölümüne göre düzenlendiğinden, ihracat amaçlı olanakları sınırlı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Hazar Denizi'nin önemi, Rus olmayan kıyı ülkelerinin (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) bağımsızlığını ilan etmesiyle artmıştır. Bu ülkeler için Hazar Denizi enerji kaynaklarının geliştirilmesi, yeniden yapılanma, büyüme ve dünya ekonomisine entegrasyon açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle kaynakların geliştirilmesi için yabancı sermayeye ihtiyaç olmuştur. Bu bağlamda, üç devlet batılı şirketleri bölgedeki enerji kaynaklarının yatırımı ve çıkarılması için davet etmiştir. Azerbaycan ve Kazakistan petrol gelirlerinin ülkelerine hızlı akmasını dilemişlerdir.Petrol ürünlerinin maliyetinde petrolün çıkarılması, taşınması ve dağıtımı için yapılan harcamalar önemli bir rol oynamaktadır.

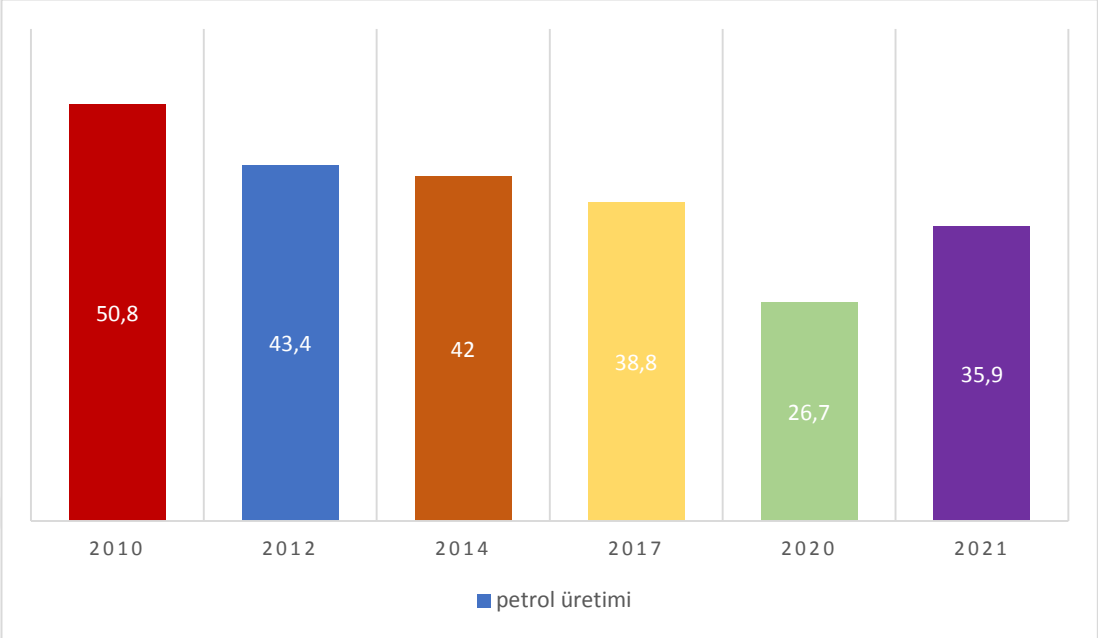
1994 yılından itibaren Azerbaycan ile uluslararası şirketler arasında imzalanan petrol ve doğal gaz anlaşmaları ve bu alanlardaki ortak faaliyetler, ülkeye modern teknolojilerin getirilmesine ve enerji sektöründe altyapının yeniden

kurulmasına olanak sağlamıştır. Bir yandan petrol tüketimi artarken diğer yandan alternatif enerji kaynağının henüz bulunamaması tüm bu faktörler petrolün önemini artırmıştır. Öyle görünüyor ki 20. yüzyılın en güçlü enerji kaynağı 21. yüzyılda da önemini korumuştur.

Petrol ihracatı için ana boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan, dünya pazarına doğalgaz ihracatı için ana boru hattı Bakü-Tiflis-Erzurum'dur. Böylece ekonomisinin yeniden yapılandırılması, gelişmesi ve küreselleşen dünya ile bütünleşmesi ile Azerbaycan, en önemli ayaklardan biri olarak enerji kaynaklarının ihracını sağlayan iletim hatlarına ulaşmıştır (Cabbarlı H., Abdullayeva V., 2009).

Petrolün ilk üretim tarihinden 2005 yılına kadar en fazla petrol üretimi 23,4 milyon ton ile 1941 yılında gerçekleşmiştir. Bağımsızlıktan sonra yeniden yapılanma ve modifikasyon dönemine girilmesi petrol üretimini azaltmıştır. Ancak "Yüzyılın Anlaşması"na göre yeni adımlar ve faaliyetler petrol üretimini artırmıştır. Chiraq yatağının ilk petrol üretimine Kasım 1997'de başlanmasıyla, 1998'de petrol üretimi artmıştır. Petrol üretimi 2003 yılında 15,3 milyon ton, 2004 yılında 15,5 milyon ton, 2005 yılında 22,2 milyon ton ve 2006 yılında 32,3 milyon ton olmuştur. Azerbaycan, 2006 yılındaki petrol üretim miktarı ile 1941 yılında 23,4 milyon ton olan petrol üretim rekorunu geride bırakmıştır. 2007 yılında petrol üretim miktarı 41,7 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında 56 milyon ton ile petrol üretimi en yüksek seviyesine ulaşmış, 2011 yılında ise 46 milyon ton olmuştur (Imrani, Z.T. ve Zeynalova K.Z., 2014). Ayrıca 2022 yılının sekiz ayında 21,8 milyon ton petrol üretilmiştir.

Hazar Denizi'ndeki toplam petrol rezervi yaklaşık 200-223 milyar varildir. Sadece 17-49 milyar varil toplam rezerv keşfedilmiştir. Kalan 186 varil yaklaşıktır.

Kaynak: (SOCAR, 2019)

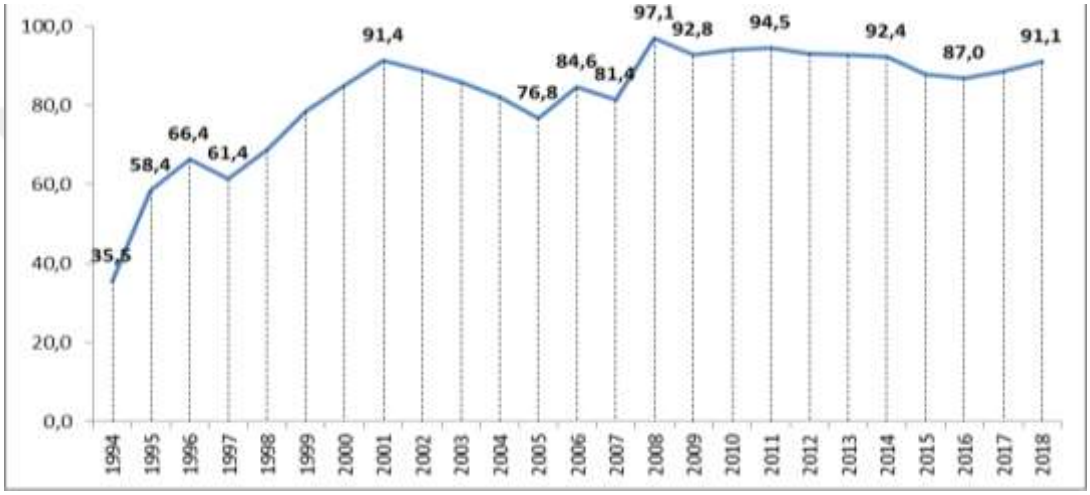
Şekil 1:Azerbaycan'da petrol üretimi (milyon ton).

Hazar denizinde toplam petrol rezervlerin büyük çoğunluğu Kazakistan'a ait durumdadır. Azerbaycan, keşfedilen rezervler açısından ikinci sırada, Türkmenistan'ın tahmini petrol rezervleri dikkate alındığında, bu ülkenin toplam rezervlerinin Azerbaycan rezervlerine eşit olduğu görülmektedir. Azerbaycan Enerji Bakanlığı'nın verilerine göre anlaşmada ele alınan bölgelerde 6-8 milyar varil petrol rezervi bulunmuştur. Sadece Azeri-Chiraq-Güneşli (ACHG) yataklarının petrol rezervleri 730 milyar ton olmuştur. Yukarıdaki verilere göre Azerbaycan, dünya doğal petrol rezervlerinin % 0,7'sine sahip olmuştur. Bazı hesaplamalara göre, Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin 60-67 yıl içinde tükeneceği tahmin edilmektetir. ACHG yataklarında 3. fazın başlamasıyla birlikte bu yatakların günlük üretimi 140 bin varilden 1 milyon varile çıkmıştır (Abdullaev Z., 2000).

Azerbaycan petrolü 28 Mayıs 2006'da Ceyhan limanına ulaşmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, gerçekleştirilemeyecek hayali bir proje olarak görülmekteydi. Ancak proje İstanbul Mutabakat Zaptı ile başlamış ve 13 Temmuz 2006'da resmi olarak açılmıştır. Batı pazarlarına ihracat 2 Haziran 2006'da başlamıştır. Doğu-batı koridorunun oluşumunda en kritik rota gerçekleştirilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının açılması Rusya'yı ve boğazları devre dışı

bırakmıştır, ancak Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemini artırmıştır ve Kafkasya'da siyasi istikrarı sağlamıştır. 2006 yılında 9,4 milyon ton petrol ihraç edilmiştir ve 2007- 28 milyon ton petrol BTC boru hattı ile ihraç edilmiştir. 2009 yılında günlük ihracat hacmi 8 milyon varile yani 50 milyon tona ulaşmıştır (Nadirov A.A., 2013).

2011 yılından itibaren petrol ihracatı azalmaya başlamıştır.

Kaynak: https://www.stat.gov.az/

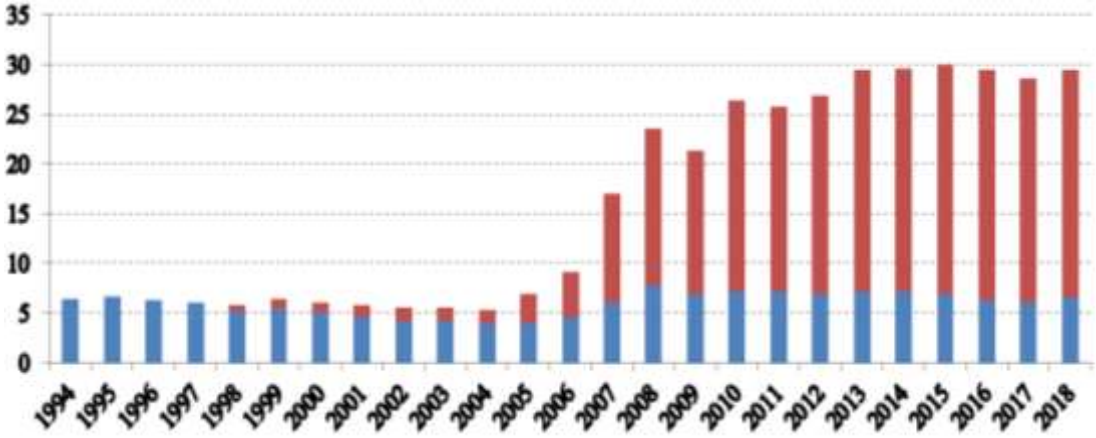
Şekil 2: Azerbaycan'ın Toplam İhracatında Ham Petrol, Doğal Gaz ve Petrol Ürünlerinin Payının Değişimi, Toplam İçindeki Payları (%)

Tam taşıma kapasitesi ile BTC boru hattı dünya petrolünün yaklaşık %1.3'ünü iletmiştir. Petrol ihracatının artmasıyla birlikte iç yatırımlar da artmaktatır. 30'dan fazla sözleşme ile anlaşılan yatırımların toplam hacmi yaklaşık 80 milyar dolar olmuştur (Azerbaijan Energy Charter Secretariat, 2013).

1.3.2. Hazar Denizinde Doğal Gaz Rezervleri

Azerbaycanda 1902 yılında doğalgaz üretimine başlanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde doğalgaz sektörü petrol endüstrisinin gerisinde kalmıştır. Doğal gaz üretiminin başlangıcından itibaren 1981 yılında maksimum üretim miktarı 17 milyar metreküp olmuştur (Ahmadov M., 2013).

1990 yılından itibaren üretim geçen yüzyılın 1960 yıllarının üretim düzeyine gerilemiştir. 2007 yılına kadar üretilen doğal gaz ülke ihtiyacının ancak %40'ını karşılayabilmiştir. Doğal gaz üretiminin 5-6 milyar metreküpe kadar düşmesi sonucunda 1990 yılından itibaren Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'dan doğalgaz ithal etmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan daha önce Ermenistan ve Gürcistan'a doğalgaz ihraç etmiştir. Ancak Azerbaycan 1995 yılında bu ülkelerden doğalgaz ithalatını durdurmuştur. 2006 yılında Rusya ile doğalgaz ithalatı konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Rusya'dan doğalgaz ithalatı 2006 yılı sonuna kadar devam etmiştir. 2006 yılında Şah Deniz'de üretimin başlamasından bu yana, Azerbaycan'da üretilen gazın çoğu iki büyük anlaşmadan (Şah Deniz ve Azeri-Çırak-Güneşli (ACG)) gelmektedir.

Kaynak: www.socar.az

Şekil 3: SOCAR Kapsamında Gaz Dinamikleri ve Azerbaycan'daki Anlaşmalar (ACG ve Şahdeniz, Milyar Metreküp)

Şah-Deniz yataklarının işletilmesi sonrasında 2007 yılında Azerbaycan'da doğal gazın yerli üretimi ile talep karşılanmıştır. Doğal gaz üretimi önceki yıllara göre %81 artarak 2007 yılında 11 milyar metreküp olmuştur (Abdullayev Z., 2017).

2008 yılında üretimin artmasıyla üretim hacmi 15 milyar metreküpe yükselmiştir. 2007 yılından itibaren Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı projesine doğalgaz ihracatı ile başlanmıştır. Azeri-Çırak-Güneşli yataklarında petrol üretimine ve ihracatına, doğalgaz üretimine ve Şah Deniz yatağına ihracatına başlamasından sonra Azerbaycan ekonomik büyüme, yeniden yapılanma ve dünya

ekonomisine entegrasyon fırsatına ulaşmıştır. Bir süre sonra Azerbaycan, Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye doğalgaz ihracatında Rusya, Kuzey Afrika ve diğer doğal gaz üreticilerinin rakibi olmuştur. Doğal gazın dünyanın enerji ihtiyacını karşılamadaki önemi her geçen gün artmakta ve elektrik üretiminde önemli yerlerden birini almaktadır (Hajızada E.M., 2003).

2018 yılında Dünya Bankası Enerji İstatistiklerinin 2020 yılı için hesaplamalarına esasen , elektrik üretimi için kullanılan doğal gaz miktarının toplam doğal gaz tüketiminin 2020 yılında %33'üne ulaşmıştır. Doğalgaz çevreye daha az zararlı etkisi olduğu için tercih edilmektedir. Türkiye'nin, doğal gazın Orta Asya ülkelerinden Avrupa pazarlarına taşınmasında köprü rolü oynayacağı düşünülmektetir (World Bank Energy Statistics, 2018).

Hazar Bölgesi Doğal Gaz rezervlerinin hacmi Hazar Denizi'nin Petrol rezervlerinin hacminden daha fazla görünmektedir. Doğal gaz açısından Hazar Havzası ülkeleri, Rusya ve İran dikkate alındığında, doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %40-45'ine sahip olmuştur (Mehdıyev E., 2000).

Şah-Deniz yatağından doğalgazın taşınması için Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının inşaatına 2004 yılında başlanmıştır. İnşaatın 2005 yılının 4. çeyreğinde tamamlanması ve Azeri yatağından çıkarılan doğalgazın ilk etapta BTE boru hattının doldurulması için 2006 kışında doğalgaz ihracatına başlanması planlanmıştır. Bu boru hattı ile 2007 yılında doğalgaz ihracatı yapılmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı projesinin Gürcistan kısmı 2006 yılında başlamıştır. Ancak Türkiye'de geciken inşaat nedeniyle Şah-Deniz yatağının doğalgazı 3 Temmuz 2007'de Erzurum'a ulaşmıştır. Türkiye, Azerbaycan doğalgazını Rusya'dan çok daha ucuza tedarik etmeye başlamıştır. Bu boru hattının kesiti Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'de sırasıyla 442.248 ve 280 kilometredir. Bu boru hattı yılda 30 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesine ve BTC petrol boru hattı ile aynı araziye sahip olmuştur. Bu boru hattının başlangıç kapasitesi (2,3 milyar dolar) basınç istasyonları eklenerek artırılabilmektedir. Etap -1 projesi kapsamında Şah-Deniz yataklarının rezervi 178 milyar metreküp olarak hesaplanmıştır. 2011 yılından itibaren üretim miktarının artırılması planlanmaktadır. BTE, 8 milyar metreküp Azeri doğalgazını

Türkiye'ye, 800 milyon metreküp de Gürcistan'a taşımayı planlamıştır. Doğal gazın büyük bir kısmı Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa ülkelerine sevk edilmesi planlanmıştır. Azerbaycan'da doğalgaz ve petrol endüstrisinde yaklaşık 80 bin kişi istihdam edilmektedir. Alt sektörler dikkate alındığında bu rakam daha yüksek olmaktadır (Aliyev T.N., Babayev T.N., 2013). 2021 yılında Türkiye'ye yaklaşık 4,7 milyar metreküp, Avrupa'ya yaklaşık 3,2 milyar metreküp ve Gürcistan'a 1,2 milyar metreküp doğalgaz ihraç edilmiştir. 2021 yılda Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı sistemine 50,5 milyon metreküp gaz verilmiştir. 2021 yılında TANAP ile Türkiye'ye 3 milyar metreküpten fazla gazın taşındığını belirtmek gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCANIN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİNDE PETROL VE DOĞAL GAZ STRATEJİNİN ROLÜ VE ELDE EDİLEN GELİRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın ikinci bölümünde Azerbaycan'ın mevcut durumu ve sosyo-ekonomik kalkınmasının dinamikleri ele alınmış ve analiz edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, ülkenin petrol ve doğal gaz gelirlerinin uzun vadeli değerlendirilmesi ve uzun vadeli kullanım ilkelerine ilişkin bilgileri analiz edilmiştir. Bu bölümde ayrıca petrol ve gaz gelirlerinin ana yönleri ve politikaları ile bu gelirlerin ülkenin kalkınması üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

2.1. Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik Kalkınmasının Mevcut Durumu ve Dinamikleri

Çalışmanın bu alt bölümünde, Birinci Devlet Programı (2003-2008) ve İkinci Devlet Programı (2009-2013) dahil olmak üzere Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik kalkınmasında stratejik programlar ve bunların sonuçları, sürdürülebilirliği ve bölgelerin petrol dışı sektörünün müvcud durumu ve sorunları ile ilgili detaylı incelemeler yapılmıştır.

2.1.1. Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik Kalkınmasında Strateji Programlar

En basit anlamıyla program, önemli bir sorunu çözmek için tasarlanmış bir eylem planıdır. Program genellikle stratejik konuların çözümünü sağlamak için hedefler, kaynaklar, uygulayıcılar ve uygulama süresi ile ilgili koordineli bir dizi proje ve faaliyetten oluşmuştur. Aslında, strateji bir programlar sistemi olarak düşünülebilmekte, bu durumda programlar geliştirilen stratejiyi detaylandırmaktatır. Geçiş dönemini başarıyla geride bırakan ülkede petrol dışı sektörün gelişimine ve bölgelerin dengeli kalkınmasına özel önem verilmektedir.

Bölgelerin kalkınmasının sağlanması ve bu kalkınmanın yönetiminde esnek ve etkin mekanizmaların kullanılması ülkenin karşı karşıya olduğu en önemli konulardan biridir. Araştırmalar, ülkede sosyo-ekonomik kalkınmanın başlamasının bölgesel kalkınma ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda alınan başarılı tedbirlerin sonuçları ülkenin genel kalkınmasında daha belirgindir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının bir sonucu olarak yeniden bağımsızlığının kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti esas hedef olarak ekonomik alanda egemenlik haklarını gerçekleştirmeyi ön plana koyarak bağımsız politika uygulamaya başlamıştır. Bu politikanın ana yönleri, ekonomik sistemin farklı mülkiyet türlerine dayalı olarak düzenlenmesi, piyasa ekonomisine geçiş ve küresel ekonomiye entegrasyon olmuştur. Ülke ekonomik olarak bağımsızlıktan sonraki yılları iki ana döneme ayrılabilir. 1991-1995 dönemi ekonomik kaos ve gerileme ile karakterize edilmiştir. 1996'dan sonraki dönem, makroekonomik istikrarın ve dinamik ekonomik kalkınmanın artmasıyla dikkat çekmektedir.

Azerbaycanın eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in politikaları ve yoğun faaliyetleri sonucunda, olumsuz başlangıç koşullarına rağmen kısa sürede sosyo-ekonomik kalkınma ve küresel ekonomik sisteme entegrasyon alanlarında önemli sonuçlar elde edilmiştir. Büyük başarı, Azerbaycan devlet sisteminin kurulması ve geliştirilmesi modelinin geçmiş dönemde kurulmuş olmasıdır.

Ekonomik toparlanmanın başlangıcında, Azerbaycan petrol ihraç eden altyapıya sahip değildi. Bu boşluğu doldurmak için 1996 yılında Azerbaycan, Bakü-Novorossiysk boru hattı üzerinden petrol ihracatına izin veren bir anlaşma imzaladı. Ek olarak, şu anda en büyük petrol ihraç eden boru hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın inşasına ilişkin bir anlaşma 1999'da yeni Bakü-Supsa boru hattı devreye alınmıştır. O dönemde ülke liderliğinin ana görevlerinden biri, zengin petrol ve gaz vakfından elde edilen faydaların verimli bir şekilde kullanılması ve yeniden tahsis edilmesi olmuştur. Bu görevi çözmek için, 1999 yılında ulusal lider Haydar Aliyev, bu alanda uluslararası şirketlerle iş birliğini teşvik eden kararnameyi kabul etmiştir. Ayrıca, petrol ihracatından elde edilen gelirlerin ekonominin öncelikli sektörlerine ve önemli

sosyal ve ekonomik projelere kanalize edilmesi amacıyla Devlet Petrol Fonu kurulmuştur (Cabbarlı H., Abdullayeva V., 2009).

Petrol-gaz sektörü, ekonominin diğer sektörlerinin gelişmesinde baskın bir rol oynamıştır. Dikkate alınan ekonomi politikası makroekonomik istikrarı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi beraberinde getirmiş, bunun sonucunda tüm ekonomik alanlarda reformlar başlatılmış, nüfusun sosyal refahını artırmak için yeni önlemler alınmıştır.

Girişimciliği geliştirmek, uygun bir iş ve yatırım ortamı kurarak yerli ve yabancı yatırımı çekmek, petrol dışı sektörlerin gelişimini sağlamak, bu aşamada ekonomi politikasının uygulanmasının belirli özellikleri olmuştur. Uygun tedbirlerin alınması sonucunda girişimcilik bölümü oluşturulmuş ve özel sektörün sosyo-ekonomik kalkınmadaki rolü önemli ölçüde artmıştır.

Çeşitli mülkiyet biçimlerinin sağlanmasında uygulanan önlemler, sürdürülebilir ekonomik büyümeye olumlu etkilere katkıda bulunmuştur. Ancak, özelleştirmenin başlamasına rağmen özel sektörün GSYİH (GDP) içindeki ağırlığı %10'un altındayken, 2004 yılında özel sektörün özel ağırlığı %83'e ulaşmıştır (Ahmadov, A. ve Hajiyev, M., 2004).

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığı dış ekonomi politikasının ana öncelikleri olarak koruyarak, uluslararası finans kredisi ve ekonomik kurumlarla ilişki kurmuştur.

Azerbaycan 1992'de IMF, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) İslam Kalkınma Bankası, 1999'da Asya Kalkınma Bankası dahil neredeyse tüm uluslararası kuruluşlara kabul edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından başarısı devam ettirilen ve geliştirilen sosyal-ekonomik politika stratejisinin ana yönleri ve özellikleri, piyasa ekonomisine geçmek ve kendi kendine yetme yeteneğine sahip sosyal çeşitlilik gösteren bir ulusal ekonomi oluşturmak ve onu geliştirerek dünya ekonomisine entegre etmek olmuştur. Bu politikanın uygulanması sonucunda elde edilen başarılar güçlenmekte, makroekonomik istikrar sağlanmakta, ekonominin çeşitlendirilmesi, petrol dışı

sektörlerin ve bölgelerin gelişimi hızlanmakta, stratejik uluslararası rezervlerin etkin kullanımı sağlanmakta, ulusal paranın istikrarı ve ulusal paranın istikrarı sağlanmaktadır. Bankacılık sisteminin güveni artmış, muhafazakar dış borç stratejisi uygulanmış, devletten girişimciliğe verilen destek yoğunlaşmış, ve nüfusun sosyal refahı sürdürülebilir bir şekilde iyileştirilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 16 Mart 2016 tarihli kararnamesine dayanarak, (No:1897, "Ülke ekonomisi ve ekonominin ana sektörleri üzerindeki Stratejik Yol Haritasının ana yönleri"nin onaylanması hakkında) Ulusal ekonominin 11 sektörü için 12 stratejik yol haritası geliştirilmiştir. Stratejik yol haritaları, 2016-2020 ekonomik kalkınma stratejisi ve eylem planını, 2025 yılına kadar olan uzun vadeli görünümü ve 2025 sonrası dönemin hedef görünümünü içermektedir. Belge, yalnızca ilke ve kalkınma hedeflerini değil, aynı zamanda her yöndeki küresel eğilimleri, ekonominin 360 derecelik teşhisini ve GZIT (SWOT) analizini, alınması gereken önlemleri, gerekli yatırımları ve sonuç göstergelerini de kapsamaktadır Stratejik Yol Haritası, yerel ve uluslararası özel sektör temsilcileri tarafından iletişim ve iş birliği fırsatları da dahil olmak üzere ekonomik büyümeye katkıda bulunan tüm faktörleri sağlarmaktadır. Yol haritasına göre ekonomik kalkınmanın lokomotifi özel sektörken, devlet yatırımları katalizör rolü oynamıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki Stratejik yol haritasının onaylanmasından sonra ilgili devlet kurumları faaliyetlerini daha detaylı programlar bazında oluşturmuştur. Projenin uygulanmasından önce bir fizibilite değerlendirmesi yapılır ve her girişimden ilgili devlet kurumları sorumlu olmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2021).

Ekonomik çeşitlendirmeye yönelik kapsamlı ve sürdürülebilir tedbirlerin uygulanması için 2004-2018 yıllarında Azerbaycan'ın bölgelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve emirleri ile 3 yıllık programlar gerçekleştirilmiştir.

Bölgelerin kalkınması için kabul edilen ve başarıyla uygulanan devlet programının görevlerinin yanı sıra bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik ek önlemlerle ilgili kararnamelerin yerine getirilmesi ülkedeki petrol dışı sektörün

istikrarlı gelişimine, bölgelerde kamu hizmetlerinin ve sosyal altyapının kalitesinin artırılmasına, iş ortamının iyileştirilmesine, yatırımların artmasına, yeni işletmelerin ve işyerlerinin açılmasına teşvik verdi ve bunun sonucunda nüfusun istihdamı ve yoksulluk düzeyinin düşmesine sebep olmuştur.

2004-2018 yıllarında devlet programlarının uygulanma döneminde GSYİH 3,3 kat, petrol dışı sektör 2,8 kat artmıştır. Ayrıca Azerbaycan'da sanayi ve tarım sırasıyla 2,6 ve 1,7 kat artmıştır. Bu arada, ülkede 2 milyondan fazla yeni işyeri oluşturulmuş ve 1,5 milyon işyeri kalıcı olmuştur. 100.000'den fazla kurum oluşturulmuştur. İşsizlik ve yoksulluk oranları sırasıyla yüzde 5 ve yüzde 5,1'e düşmüştür (Abbasov, F.H., 2010).

Devlet programları temelinde büyük ölçekli çalışmalar yapılmış ve ilerleyen yıllarda bölgelerin kalkınmasının önünü açmıştır. Kırsal alanlar da dahil olmak üzere ülke bölgelerinin sosyo-ekonomik kalkınması alanındaki çalışmaları sürdürmek, altyapı ve sosyal hizmetleri geliştirmek, istihdamı ve maddi refahı artırmak amacıyla, "Sosyo-Ekonomik Devlet Programı"-2019-2023`te Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin ekonomik kalkınması başarıyla sürdürülmektedir.

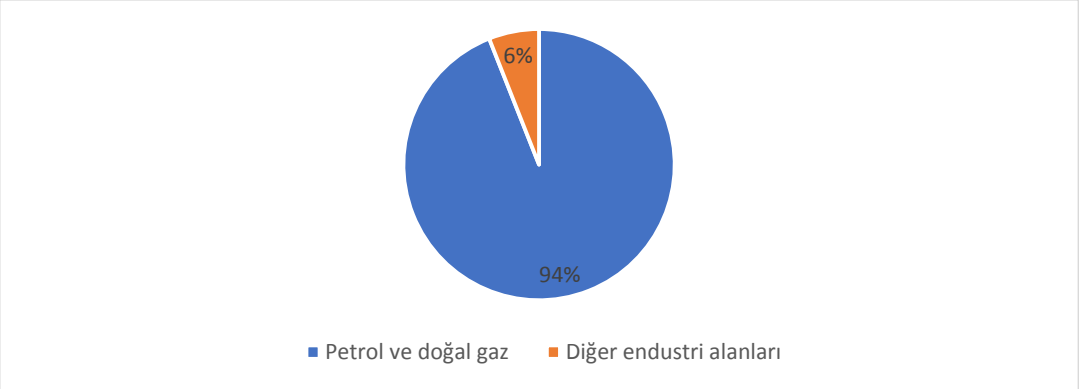
Bugün Azerbaycan kendi kaliteli yeni ekonomik modelini geliştirmiş, Avrupa ve Asya arasındaki siyasi ve ticari ilişkileri genişletmiş ve Kafkasya ulaşım koridorunun geliştirilmesiyle birlikte büyük projelerin hayata geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Uluslararası projelerin hayata geçirilmesi sonucunda, Azerbaycan son yıllarda uluslararası bir ulaşım merkezi ve ulaşım koridoru haline gelmiştir. Ülkemizde büyük bir tersane inşa edilmiştir. Hazar Denizi'nin en büyüğü olan Alat Uluslararası Deniz Ticaret Limanı ile Bakü-Tiflis-Kars demiryollarının kullanılması tarihi bir olay olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev , 5 Ekim 2016 tarihinde petrol dışı yerli ürünlerin dış pazarlarda geniş çaplı tanıtımına ilişkin Kararnameyi "Azerbaycan Malı" olarak imzalamıştır. Bu Kararname, ihracatı teşvik etmek ve yurtdışında "Made in Azerbaycan"ı tanıtmak için 9 farklı destek

mekanizması içermektedir. Şu anda 'Made in Azerbaycan' markası altında 3.000'den fazla ürün çeşidi ihraç edilmektedir (Eurostat Datas, 2014).

Ülkenin rekabetçi ürünlerinin ihracatını teşvik etmek için yurtdışında ticarethanelerin sayısı artmaktadır. Halihazırda faaliyetlerini güçlendirmek amacıyla organizasyon çalışmaları devam etmektedir.

Azerbaycan'ın sanayisi ağırlıklı olarak petrol ve gaz üretiminden oluşmaktadır. Endüstriyel ürünlerin çoğu (%94,4), petrol, kimya ve gıda endüstrileri ile metalurji, mühendislik makineleri ve elektrikli ekipman üretimi dahil olmak üzere madencilik ve işleme endüstrilerinin payına düşmektedir. (Şekil 2.1) Bu bağlamda, imalat sanayiinin yapısının iyileştirilmesi ve petrol dışı sektörün diğer alanlarının (ticaret ve hizmetler, inşaat, iletişim teknolojileri, ulaştırma ve tarım) geliştirilmesi, petrol endüstrisine olan bağımlılığın azaltılmasını ve gelecekte istenmeyen ekonomik şoklardan kurtulmasını sağlamaktadır. Bu acil sorunlar 2000'li yıllarda yapılan çalışmalara da yansımıştır (Abbasov 2010).

Kaynak: (Abbasov, F.H., 2010)

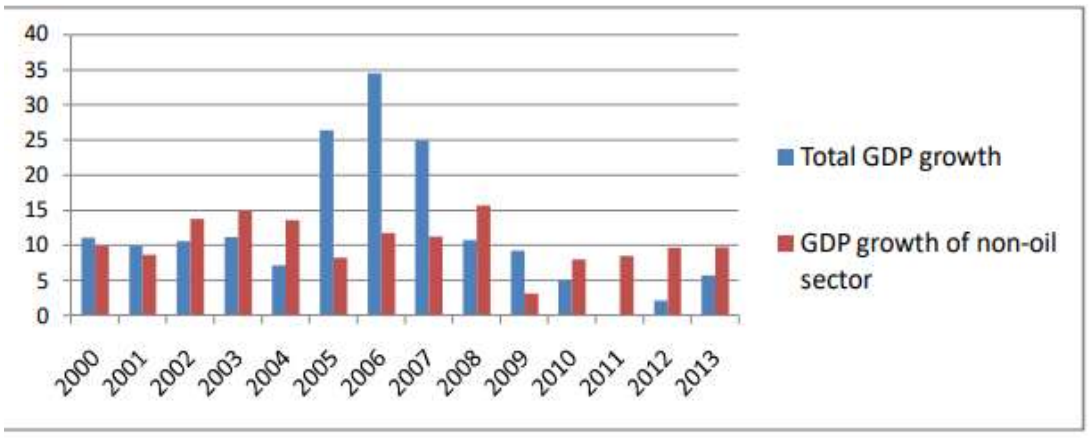
Şekil 4:Azerbaycan'da Petrol ve Doğal Gaz

Azerbaycan ve bölgelerinde, ağır sanayi ve tarım sektörünün maddi temeli ağırlıklı olarak 1960 lı yıllarda oluşturulduğundan, yenileme, yeniden yapılanma ve teknik yeniden yapılanma gerekliliği bulunmaktadır. Eski cihaz ve tesisler yerine çevre açısından güvenli ve modern teknolojinin kullanılması ve uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu değişikliklerin başarısı, yabancı yatırımların katılımına bağlı olmuştur. "Açık kapılar" politikasını takip eden Azerbaycan, yavaş yavaş ekonomide

arzu edilen değişiklikleri ve sanayi ve hizmetlerde yükselişi gerçekleştirmiştir. Liberal modelin unsurları uygulanmıştır.

Azerbaycan mülkiyet, özelleştirme, bankalar, yabancı yatırımın korunması vb. ile ilgili kanunları kabul etmiştir. Başarılı para ve maliye politikası, ekonomik durumun istikrarını korumaya katkıda bulunmuştur. Döviz piyasasının oluşturulması, dış ticaret ve ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi, IMF ve Dünya Bankası ile yapılan işbirlikleri nedeniyle enflasyon oranı en düşük seviyeye (%1,5) düşürülmüştür. 1996 yılından bu yana ulusal döviz kuru Amerikan doları ile ilişkili tutulmuş ve bu başarılı politika günümüzde de izlenmeye devam etmektedir.

Ekonomik ilerleme, hükümetin başarılı bir bölgesel politika izlemesine de izin vermiştir. Devlet açısından önem taşıyan en önemli önlemlerden biri olarak, bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasına ilişkin iki Devlet Programı (2004-2008 ve 2009-2013) ve (bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasına ilişkin Devlet Programı 2014), ardından üçüncü Devlet Programı (2014-2018) gerçekleştirilmiştir. Bu programların uygulanmasındaki amaç, sosyal altyapının iyileştirilmesi, farklı tesislerin inşası, sanayi işletmelerinin ve hizmet tesislerinin devreye alınması yoluyla, özellikle başkent olmayan (çevre) bölgeler olmak üzere alanların yaşam koşullarının ve ekonomik potansiyelinin yükseltilmesiydi. Azerbaycan ekonomisi, yansımasını GSYİH'nın yıllık büyümelerinde bulan yüksek bir gelişme hızı yaşamıştır (Şekil 5).

Kaynak: Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası verileri

Şekil 5: Toplam GSYİH ve Petrol Dışı Sektörün GSYİH'sinin Reel Büyümesinin Dinamikleri, 1991-2018

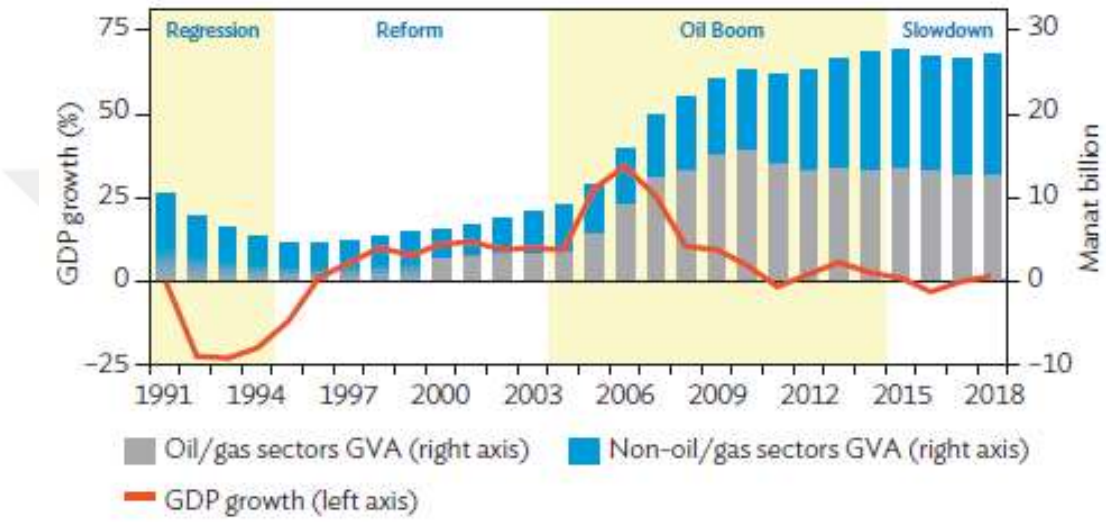
Şekil 5'te görüldüğü üzere, 2005-2007 yıllarında Azerbaycan ekonomisi en yüksek büyümeyi yaşarken, sonraki yıllarda ekonomik büyüme yavaşlamıştır. Bu, dünya pazarında petrol fiyatlarının düşmesiyle bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir eğilim ise, petrol dışı sektörün büyüme hızının 2002-2004 yıllarında GSYİH büyüme oranlarını aşarak, petrol sektörünün gelirlerinin hızlı büyümesine bağlı olarak azalması olmuştur. Bu arada, bu dönem, yani 2005'ten 2008'e kadar olan dönem, ülkenin bölgelerinde sosyoekonomik ölçümlerin artmasıyla karakterize edilmiştir. Ancak petrol fiyatlarının düşmesine ve buna bağlı olarak petrol endüstrisine yapılan yatırımlara rağmen, Azerbaycan'ın ağırlıklı olarak petrol sektörü kaynaklı finansal potansiyelindeki artış, bu sektördeki yatırım politikası çerçevesinde ekonominin petrol dışı alanlarını da olumlu etkilemiştir. 2005-2010 yıllarında Azerbaycan'ın petrol endüstrisi yüksek oranda büyümüştür, ancak 2010'dan sonra ülkenin petrol dışı sektöründe daha belirgin bir büyüme gözlenmiştir. GSYİH'nın reel büyümesi 2010-2012'de en az %8 ve 2013'te yaklaşık %10' olmuştur.

Petrol dışı sektörün devlet bütçesindeki payı 2006'da 1,6 milyar manat, 2011'de 4 milyar manat ve 2012'de 4,4 milyar manat olmuştur. 2003-2011 yıllarında toplam yatırımların %62'si petrol dışı alanların payına düşmüştür. 2010 yılında %2 olan ihracatta petrol dışı sektörün payı 2011 yılında %11 olmuştur. Petrol dışı sektör ilk kez 2013 yılında GSYİH içinde %53'e ulaşarak petrol sektörünü geçmiştir. 2020 yılında petrol dışı GSYİH ise %2,1 artarak toplam GSYİH'nın %63,7'sini oluşturmuştur. Azerbaycan ekonomisinin yeni milenyumun başlangıcından bu yana sahip olduğu olağanüstü güçlü büyüme, 2014 yılında uluslararası petrol fiyatlarının düşmesiyle aniden durmuştur. O zamandan beri, hükümet enerjik bir şekilde ekonominin temel dayanağı olan petrolün ötesinde yeni büyüme kaynakları aramaktatır.

Petrol endüstrisinde kullanılan teknolojinin düşük seviyesi nedeniyle, Azerbaycan'ın petrol rezervleri eski Sovyetler Birliği tarafından tam olarak kullanılamamıştır.

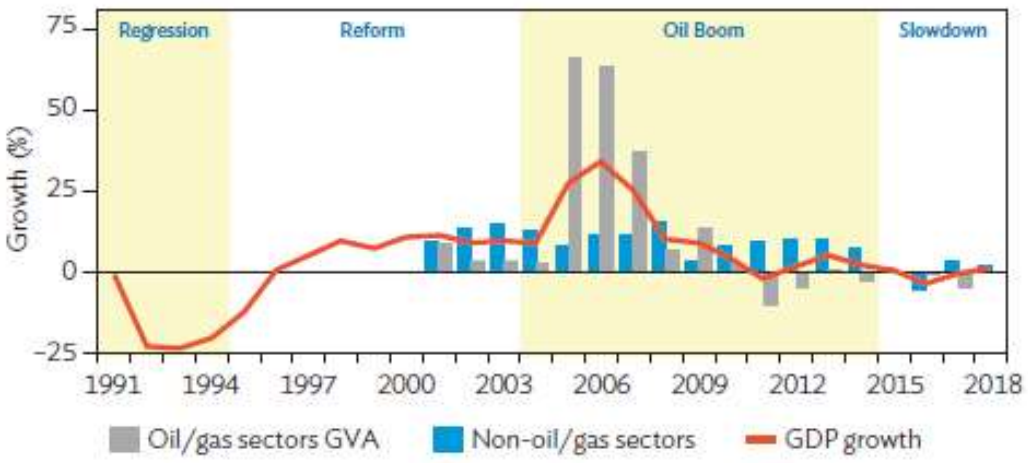
Ancak 1991'deki bağımsızlıktan bu yana, Azerbaycan sınırındaki Hazar Havzası'nda önemli petrol arama ve geliştirme çalışmaları olmuştur. Bağımsızlıktan

bu yana, Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi dört farklı aşamadan geçmiştir: gerileme (1991–1994), reform (1995–2003), petrol patlaması (2004–2014) ve 2015'ten itibaren yavaşlama (Şekil 2.3). Petrol ve gaz sektörü, petrol fiyatlarındaki çöküşe kadar ülkenin güçlü ekonomik büyümesine ana katkı sağlayan şey petrol patlaması sırasında olmuştur (Şekil 2.4).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi Verileri, www.azstat.org ve BM İstatistik Veritabanı (https://unstats.un.org/home/)

Şekil 6: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyümesi (GDP) ve Gayri Safi Petrol (GVA) ve Petrol Dışı Katma Değer, 1991-2018

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi Verileri, www.azstat.org ve BM İstatistik Veritabanı (https://unstats.un.org/home/)

Şekil 7: Petrol ve Petrol Dışı Sektörlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyümesi, 1991-2018

2.1.2. Birinci Devlet Programı (2003-2008) Uygulama Sonuçları

İki Devlet Programının uygulanması, önceki dönemlere kıyasla çevre bölgelerin ekonomisini ve sanayi üretimini olumlu etkilemiştir. Bölgelerde yeni tesislerin oluşturulmasına yönelik birtakım çalışmalar tamamlanmıştır.

Gence-Gazakh bölgesinde Gence kentindeki alüminyum fabrikası yeniden inşa edilmiştir. İlk kez Gedebey'de daha sonra cuprum rafine etme konusunda da uzmanlaşmış bir altın üretim fabrikası devreye alınmıştır. Gence'de su ve gaz sayaçlarının imalatı düzenlendi. Gazah'ta bentonit üreten işletme devreye alınmıştır.

2004-2008'de Nahçıvan, Astara, Şeki, Haçmaz ve Sumgayıt olmak üzere başkent dışı bölgelerde 7'si modüler ve ısı santrali olmak üzere 9 elektrik santralinin inşaatı sona ermiştir. Nahçıvan, Ağcabadi, Beylagan bölgelerinde doğalgaz arzı sağlanırken, Lerik ve Yardımlı bölgeleri ile Horadız yerleşiminde ilk olarak bu tür akaryakıt sağlanmıştır.

İlk Devlet Programı, esas olarak Büyük Bakü'nün kentsel yerleşimlerinde yeniden yapılanma çalışmalarının yürütüldüğü Abşeron bölgesine de değinmiştir. Nüfusun enerji arzını artırmak için yüksek üretime sahip üç elektrik santrali inşa edilmiştir. Bölgede çevresel koşulların iyileştirilmesine yönelik önlemler de alınmıştır. Balakhani Katı Atık Fabrikası kurulmuştur. Ulaşım altyapısı da modernize edilmiştir. Birinci Devlet Programı kapsamında çiftçilere ve tarım işletmelerine verilen teknik ve mali destek, tarımsal faaliyetlere ilişkin göstergelere de yansımıştır. 2003-2008 yıllarında tarım ve gıda sanayi üretimi önemli oranda büyümüştür(Pashayev ve ark. 2010).

Programın uygulandığı yıllarda uluslararası öneme sahip iki büyük proje hayata geçirilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı devreye alınmıştır. Çeşitli yönlerden modern otoyollar da inşa edilmiştir. Bölgelerin sosyoekonomik kalkınmasına ilişkin birinci Programın (2004-2008) uygulanmaya başladığı yıllarda ülke GSYİH'si 2,6 kat, kişi başına düşen

GSYİH ise 5 kat artmıştır. Bu Programa göre Azerbaycan'ın petrol dışı sektörüne yönelik işletme ve tesislerin inşası ve yeni işyerlerinin oluşturulması 6,2 kat artırılmış ve toplam yatırım içindeki payı %69'a ulaşmıştır. Sanayi üretimi 2,5 kat artarken, tarımdaki büyüme %25,2 olmuştur. Programın uygulandığı yıllarda ülkenin petrol dışı sektörü 1,8 kat artmıştır. Özel sektörün payı ise %84,5'e ulaştı. 2008 yılında nüfusun gelirleri 4 kat, ortalama maaşları ise 4 kat artmıştır. 5 yıl önce %45 olan yoksulluk oranı %13,2 olmuştur. Bölgelerin sosyoekonomik kalkınmasına ilişkin ilk Devlet Programının uygulanması, esas olarak sanayi tabanının yeniden kurulmasını amaçlamıştır. İlgili tedbirler Azerbaycan'ın petrol dışı sektörünün gelişmesine ivme kazandırmıştır. Amaçlanan bu planın gerçekleşmesi uzmanlar tarafından ülke için son derece önemli olarak değerlendirilmiştir (Nuriyev A.K., 2011).

Aşağıdaki programların yaratılan sanayi potansiyelini daha fazla artırması ve üçüncül sektörü (sivil toplum örgütü, medya ve belediyeleri içeren sektör) iyileştirmesi beklenmiştir.

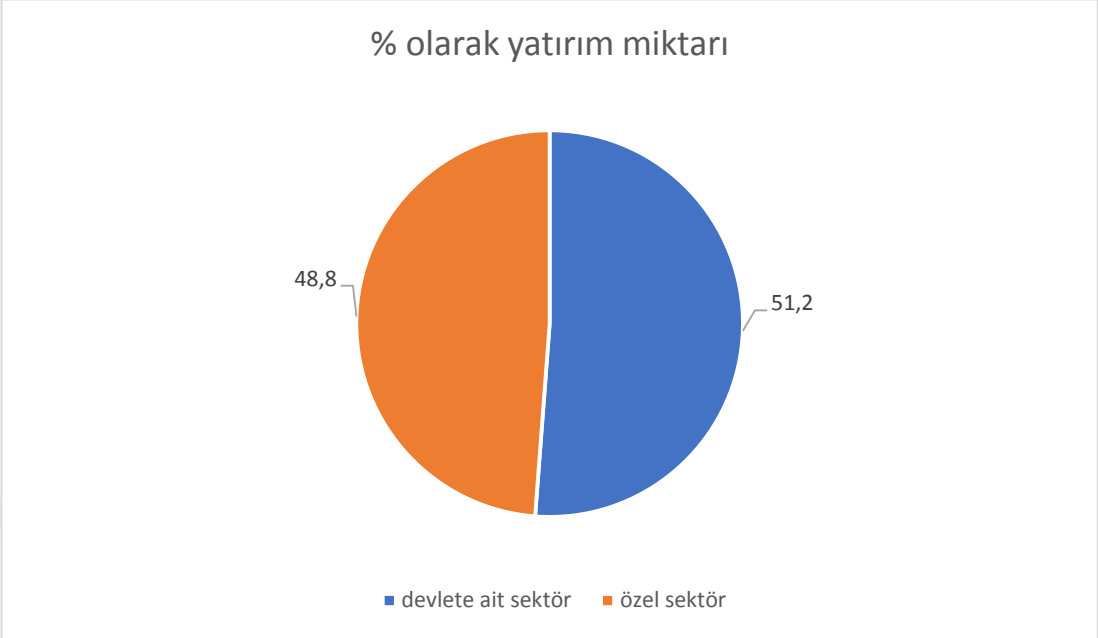
2.1.3. İkinci Devlet Programının (2009-2013) Uygulanması ve Devam Edilmesi

Bölgelerin sosyal ve ekonomik kalkınmasına yönelik birinci Programa göre yürütülen çalışma ve tedbirlere ikinci Program çerçevesinde devam edilmiştir. Bu Program, petrol dışı sektörün sürdürülebilir kalkınmasını yönetmeye, yeni işletmeler ve işyerleri oluşturmaya, yerel hizmetlerin ve sosyal altyapının hacmini ve kalitesini artırmaya, girişimcilik durumunu iyileştirmeye, istihdam oranını artırmaya ve yoksulluğu azaltmaya izin vermeyi amaçlamıştır.

2013 yılında Bakü'de bir gemi onarım tesisi, tersane, gaz türbinli ısıtma elektrik santrali, Sharur'da Arpaçay su hidroelektrik santrali, bir çelik boru fabrikası, büyük tarım ve sanayi kompleksi ve Sumgait'te 'Gilan' Tekstil Parkı, Şirvan'da 'Janub' Elektrik Santrali, bir servis gereçleri fabrikası, Abşeron'da 'Milla' mandıra ve dondurma tesisi, Ağcabadi'de bir hayvancılık kompleksi ve merkezi bir hastane, Gedebay ve Balakan'da soğuk hava depoları, Ağstafa'da binicilik sporu merkezi, bir

çimento fabrikası Gazak'ta, Gabala'da bir üzüm işleme fabrikası ve tarım kompleksleri, Hajikabul'da bir seramik levha üreten işletme, Ismayilli'de bir giysi fabrikası ve bir hidroelektrik santrali, Valvalaçay-Tahtakorpu kanalı, Shabran'da bir su deposu ve bir hidroelektrik santrali, bir havaalanı Yevlah'ın yanı sıra sanat okulları, Olimpiyat kompleksleri ve spor merkezleri, oteller, köprüler, tıp merkezleri, depolar, fırınlar, otoyollar, telefon istasyonları, fiber optik ana kablo hatları vb. Azerbaycan bölgelerinde kullanıma sunulmuştur.

Bölgelerin sosyoekonomik kalkınmasına ilişkin İkinci Program, bir öncekinin devamı niteliğindeydi. Birinci programın devam eden bazı önlemleri ve inşaat işleri, ikinci program çerçevesinde tamamlanmıştır. Bunların uygulanması sırasında, yani 2003-2013 yıllarında, Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal alanlarındaki yatırımların miktarı, %51,2'si devlete ait sektör ve %48,8'i özel kuruluşlar tarafından olmak üzere 101,8 milyar manat olmuştur. (Şekil 2.5.) Sabit sermaye 9,3 milyar manat olarak finanse edilmiştir. Toplam yatırımın %54,5'i imalata, %45,5'i hizmetlere harcandı. 2003-2013 döneminde, sabit sermayeye yapılan toplam yatırımın %32,5'i yabancı kaynaklardan, kalan %67,5'i ise iç potansiyelden kaynaklanmıştır. Finansman potansiyelindeki artış, 2013 yılında %26,8'lik fonlamanın yerli kaynaklar pahasına yönetilmesinde, 2003 yılında ise bu rakamın %62,5 seviyesinde gerçekleşmesinde kendini göstermektedir. 2013'ün ilk yarısında, yeni işlerin %75'i ülkenin başkenti olmayan bölgelerde yaratılmıştır. Azerbaycan, Kafkasya'daki devlet bütçelerinin 4/5'ini paylaşmıştır (Hasanov A., 2011).

Kaynak: https://www.stat.gov.az/

Şekil 8: 2003-2013 Yıllarında Azerbaycan'ın Ekonomik ve Sosyal Alanlarındaki Yatırımların Miktarı (%)

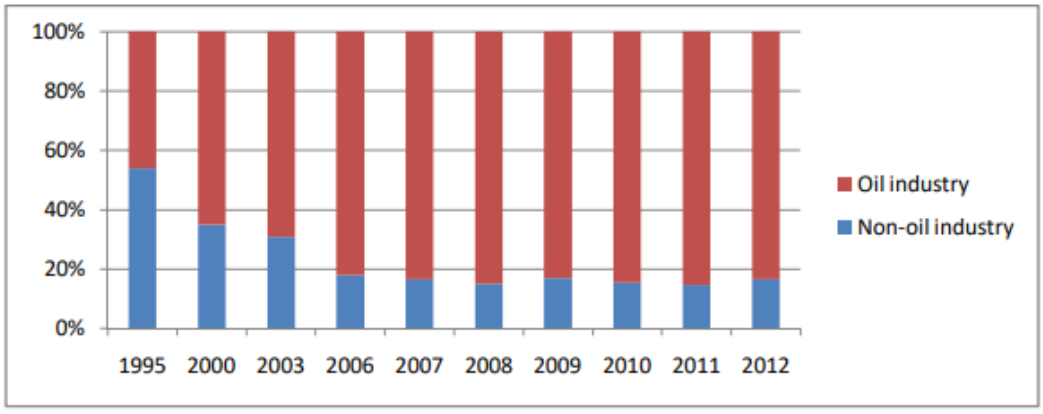
2004-2013 döneminde yerli kaynak yatırımları 14,6 kat artarken, petrol dışı sektörün buna karşılık gelen büyümesi 12,9 kat artmıştır. Yatırımın 37,1 milyar manat veya %36,5'i petrol sektörüne, 64,7 milyar manat veya %63,5'i petrol dışı sektöre harcanmıştır. Bu dönemde 176.1 bin yeni daire yapılmıştır. Bu on yılda 7274 yatak kapasiteli hastaneler ile yılda 7922 hasta kapasiteli sağlık binaları inşa edilmiştir. Toplam 461.2 bin koltuk kapasiteli genel eğitim okulları kullanıma sunulmuştur (Humbetov M., Qasimli V., 2014).

2003-2013 yıllarında Azerbaycan'ın GSYİH'si 1000 dolardan 3200 dolara çıkmıştır. Son 10 yılda 35 beş yıldızlı otel işletmeye alınmıştır. 2003-2013 yılları arasında oluşturulan 1,2 milyonu aşkın yeni işyerinin 900 bini kalıcı iken, oluşturulan işletme sayısı 55,6 bini oluştururken, işsizlik oranı %5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yoksulluk oranı %5,3'e gerilemiştir. 27 Şubat 2014 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı, bölgelerin sosyal ve ekonomik kalkınmasına yönelik Devlet Programının 2014-2018 yıllarında gerçekleştirilmesi talimatını vermiştir. Bu üçüncü programın uygulanması devam etmiştir. Bir önceki programda olduğu gibi, "devlet açısından önemli", "bölgesel öneme sahip" olarak ve her 10 ekonomik bölgenin

adına göre sınıflandırılan sosyoekonomik ölçü gruplarından oluşmuştur. Programın yürütücüleri, idari alanların ilgili merkezi ve yerel organlarıdır. Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı, tüm kamu kurum ve kuruluşlarının bu süreçteki faaliyetlerinin yürütülmesini koordine etmiştir. Devlet Yatırım Programı, amaçlanan önlemleri gerçekleştirmek için her yıl geliştirilecektir (Nuriyev A.K., 2011).

2.1.4. Azerbaycanın Petrol Dışı Sektöründe Mevcut Durum

Azerbaycan'ın petrol dışı sektörü son yıllarda hızla büyümektedir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, bu süreçte sermaye dışı bölgelerin rolünün artması acil ve ciddi bir sorun olarak görünmektedir. Petrol dışı endüstrilerin toplam ikincil sektör içindeki payı son yıllarda önemli ölçüde değişmemiştir (Şekil 2.6). Petrol dışı sanayinin payı ise 2014 yılının ortalarında %20'ye ulaşmıştır. Arzu edilen sonuçlara ulaşılması, büyük ölçüde yerel işletmelerin mali destek yoluyla faaliyetlerinin motivasyonuna, uygun ekonomik koşulların ve güvenliğin sağlanmasına, bürokratik engellerin kaldırılmasına ve sermaye dışı bölgelerde (kırsal nüfusun çoğunlukta olduğu) yabancı yatırımın genişletilmesine bağlıdır (Ajamov A.K., 2012).

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi Verileri, www.azstat.org

Şekil 9: Azerbaycan sanayi yapısının değişimi

Petrol dışı sektörün ürünleri ihracat açısından önemli olmalıdır. Burada, Azerbaycan'ın ticari ilişkilerinde petrol dışı sektörün ağırlıklı olarak petrol dışı imalat ve tarım ürünleri ile temsil edilmesi dikkat çekicidir. Bazı faktörler nedeniyle petrol dışı sektör, petrol endüstrisine kıyasla dışa talebe fazla bağımlı değildir. Bu

sektördeki reel büyüme, esas olarak yatırımdan, iç talepteki değişimden ve ayrıca ülkede meydana gelen yapısal ve kurumsal değişimden etkilenmektedir. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörü, hizmetler, kredilendirme faaliyeti, inşaat, iletişim ve tarım ticareti gibi endüstriyel olmayan işlere dayalıyken, büyük sanayi üretimine sahip imalat işletmelerinin devreye alınması esas olarak Bakü için tipiktir. Çevre bölgelerde, son yıllardaki reklam faaliyetlerine ve 2000'li yılların başında bazı vergi indirimlerinin uygulanmasına rağmen, yabancı yatırım hala düşüktür (Karimov 2004).

Bu nedenle Azerbaycan'da bölgesel kalkınma büyük ölçüde devlet yardımına bağlıdır. Sorun, zengin maden kaynaklarına ve yarı mamul ürünlere dayalı olarak geri kazanılabilecek madencilik ve işleme endüstrilerinin gelişimi için acil olmaya devam etmektedir. Günümüzde metalurji ile uğraşan birçok yabancı şirket, hammadde yerine hurda metal kullanan, ağırlıklı olarak orta ve nispeten daha küçük büyüklüktedir. Bu eğilim, Azerbaycan bölgelerinde maden kaynaklarının çıkarılmasıyla uğraşan ortak şirketlerin kurulmasını engelleyebilmektetir.

Geleneksel olarak imalattan ziyade üçüncül sektörle (Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar), kitle iletişim araçlarının ve belediyelerin ait olduğu üçüncü sektör) ilgilenen yerel girişimcilere gelince, Azerbaycan Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı'na bağlı Ulusal Girişimciliği Destekleme Fonu (UGDF) tarafından verilen tavizli kredilerin ağırlıklı olarak sermaye dışı bölgelerdeki iş adamları tarafından kullanıldığını belirtmek gerekmektetir.

2003 yılından bu yana, ilgili projelerin finansmanı bu devlet kurumu tarafından sunulan iş planları temelinde yürütülmektedir. UGDF ayrıca gerekli teknik cihazların ithalatını da teşvik etmektedir. Azerbaycan özel sektörünün garanti, hizmet ve yatırım güvenilirliği açısından mali potansiyeli ile ilgili olarak, iki nokta not edilmeye değerdir. Bir yandan, devletin finansal kaynakları turizm amaçlı tahsis etmesi ve özel ve yabancı bankalara göre daha düşük bankacılık oranları küçük ve orta ölçekli girişimcilik için daha cazip görünebilmektetir. Ancak büyük turizm projelerinde özel sektörün payının düşük olması, bu projelerin uygulanmasına izin vermeyen küçük ve orta ölçekli sanayilerin finansal yetersizliğine

bağlanabilmektetir. Şu anda, özel şirketler büyük projelerin gerçekleştirilmesinde çok zayıf bir şekilde yer almaktadır. Bu sorun daha çok turizm sektöründe yaşanmaktadır (Dargahov, Karimov 2014).

Daha büyük hacimli yıllık sanayi üretimi, Aran (821,5 milyon manat) ve Nahçıvan'a (799,5 milyon manat) ait olmuştur, bu göstergeyi Abşeron (5128,0 milyon manat) ve Gence-Gazak bölgeleri (3328,0 milyon manat) takip etmektedir. Sanayi ürünü üzerindeki mutlak göstergelerin daha yüksek olması, enerji endüstrisinin gelişimi ile önemli ölçüde ilişkili olmuştur (Nuriyev, A.Kh., 2011).

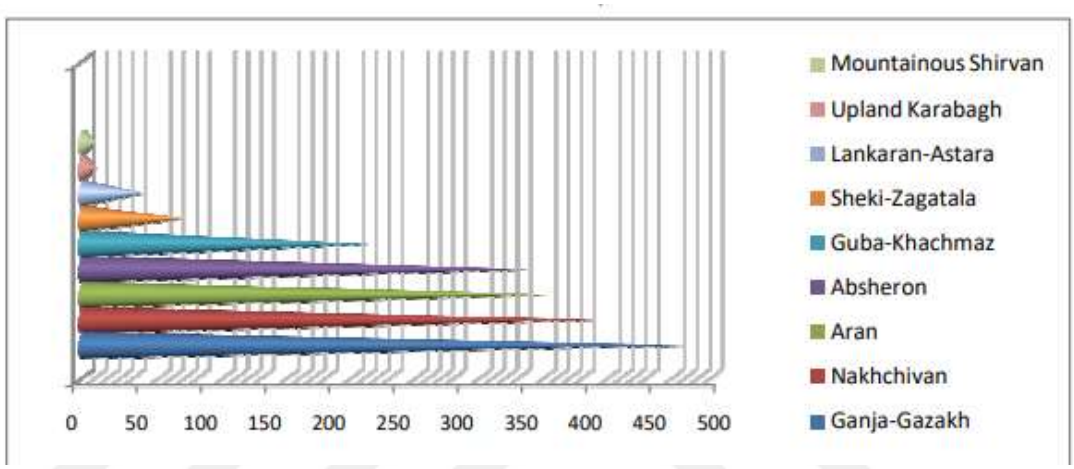
Bölgelerde (Bakü ve Abşeron hariç) daha yüksek üretimin geliştirilmesi, Azerbaycan'ın ekonomik politikasının önceliklerinden biri olmuştur. Düşük kaliteli ürünler, gıda endüstrisi hariç, uzun süredir yerel üreticilerin faaliyetleri için tipik olmuştur. Son yıllarda ülkede çevreye duyarlı ürünlerin üretimi yaygınlaşmaktadır. Bu üretimin önemli bir bölümü Abşeron dışında kalan bölgeler tarafından paylaşılmaktadır. Bu arada, modern teknolojiye dayalı ihraç edilen gıda ve konserve ürünlerin büyümesi artmaktatır.

Kırsal bölgelerdeki üretim artışına rağmen, meyve ve sebzelerin önemli bir kısmı (Türkiye, İran, Gürcistan ve diğer ülkelerden) yüksek iç gereksinim koşullarında halen ithal edilmektedir. Üretimin gelişmesi, daha önce belirtildiği gibi Azerbaycan'ın ağır sanayisine de (makine, tekstil ve konfeksiyon sanayii) dokunmuştur. Yerli özel şirketlerin birkaç tanesi dışında sanayi kapasitesi, kaliteli üretim organize edebilmelerine rağmen ülkenin ekonomik potansiyeli ile ilgili olarak büyük değildir.

2.1.5. Azerbaycanın İnşaat Sektöründe Mevcut Durum

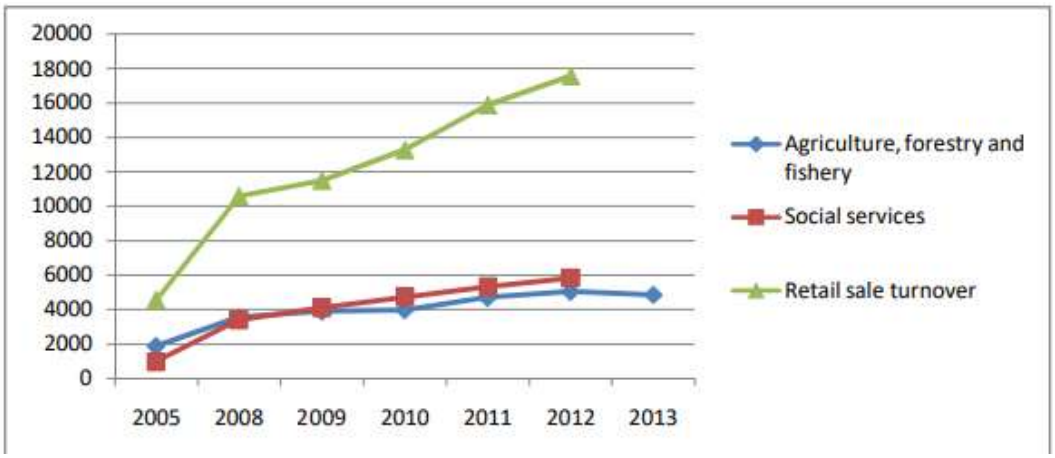
İnşaat, Azerbaycan ve bölgelerinin petrol dışı sektörünün önemli bir parçasıdır. Bu sektördeki üretim, son yıllarda hem devlet hem de özel sektör dahil olmak üzere yüksek oranlarda artırılmaktadır. İnşaat işleri, işgal altındaki topraklar (Karabağ) dışında tüm bölgeleri kapsamaktadır. Ancak Bakü şehrinde inşaat sektörü özellikle diğer şehirlere kıyasla oldukça gelişmiş durumda olmuştur. Bakü'de yüzlerce özel konut, idari yapı, finans merkezi, köprü ve yeraltı otoyolları, eğlence

merkezleri, çok katlı oteller inşa edilmiştir. Şehir, kentsel planlama ve mimarisinde önemli değişiklikler yaşamıştır. 2013 yılında ülkede üretim tesislerinin inşası için tahsis edilen 8162962,5 bin manatın 6517892, 6 manatı Bakü tarafından paylaşılmıştır. (Şekil 2.7.) Başka bir deyişle, başkent, üretim tesislerinin inşasına yapılan tüm yatırımların %80'ini paylaşmaktadır (Pashayev, N.A., Ayyubov, N.H. ve Eminov, Z.N., 2010).

Kaynak: Azerbaycan'da inşaat, Bakü, 2014

Şekil 10: Azerbaycan'ın Başkent Dışı Bölgelere Göre Üretim Tesisleri İnşaatı Yatırımı (Milyon Manat)

Kaynak: Azerbaycan istatistik göstergeleri. 2014, Bakü

Şekil 11: Bazı Ekonomik Branşların GSYİH Dinamikleri (Milyon Manat olarak)

Sosyal altyapı dallarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Çalışmaların çoğu Bakü dışında bulunan bölgelerde uygulanmıştır (Sardarov 2010). Bahsedilen iki

Devlet Programına göre Azerbaycan bölgelerinde onlarca ortaokul, tıbbi obje, kültür binaları, spor ve sağlık merkezleri, kütüphaneler, hizmet tesisleri, otoyollar inşa edildi veya büyük ölçüde yeniden inşa edilmiştir. Uygulanan önlemler nedeniyle, ülke şu anda ulaşım altyapısını geliştirmiştir. Ülkede deniz, hava, demiryolu ve motorlu taşıtların yanı sıra metro da dahil olmak üzere farklı ulaşım türleri mevcuttur. Ayrıca, ücretli sosyal hizmetlerin hacmi 2005 yılından bu yana artmaya devam etmektedir (Şekil 2.8).

2.1.6. Azerbaycanın Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektöründe Mevcut Durum

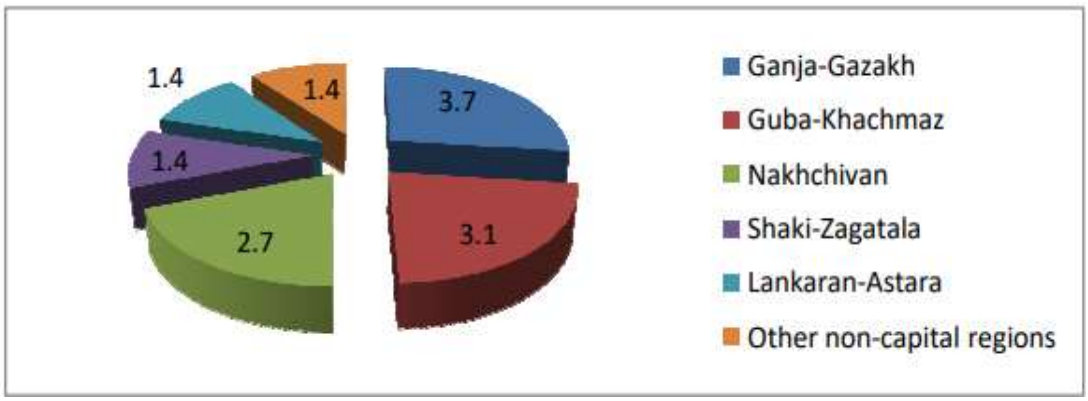
Ülkenin bilgi ve iletişim teknolojileri öncelikli alanlar arasında yer almaktadır. Dünya Ekonomik Forumu'nun 'Küresel bilgi teknolojileri 2013' raporuna göre Azerbaycan, 'Ağa Bağlı Hazırlık Endeksi' ile 144 ülke arasında 56. sırada ve internet kullanıcılarının payı ile BDT ve Orta Asya ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır Ülke, 'BİT'in devlet desteğine ilişkin ilerleme endeksi' için 144 ülke arasında 8., 'hükümet beklentilerinde BİT'in beklenen yeri' ile 9. ve internet erişimi ile 20. sırada yer alıyor. 2005-2011'de mal taşımacılığı 128,3 milyon tondan 210,9 milyon tona, yani %64'e yükselmiştir. Aynı dönemde yolcu taşımacılığı 1000.3 milyondan 1617,3 milyon kişiye, yani %62 oranında artmıştır. 'Azerbaycan Cumhuriyeti Karayolu Ağının Yenilenmesi ve Geliştirilmesine İlişkin Devlet Programı'nda (2006-2015) ülkede otomobil yollarının %87'sinin neredeyse tamamen veya kısmen kullanılamaz hale geldiği gösterilmektedir. Bölgelerde otoyolların yeniden yapılması nedeniyle yollar yıldan yıla daha uzun, daha kaliteli ve güvenli hale gelmektetir. Tüm otomobil yollarının %26,2'si asfalt ve betonlu, karayollarının %13'ü siyah, %46,7'si çakıl ve %1,1'i toprak yollar olmuştur (Gasimova 2013).

2.1.7. Azerbaycanın Turizm Sektöründe Mevcut Durum

Bölgelerin petrol dışı sektör dalları arasında turizm en önemli alanlardan biri olarak görülmektedir. Bazı uzman ve araştırmacılar, turizmi Azerbaycan'da akaryakıt endüstrisinden sonra ikinci öncelikli alan olarak adlandırmaktadır (Zeynalova İ., 2014).

Azerbaycan bölgeleri, güzel doğası ve çekici manzaraları nedeniyle önemli bir turizm potansiyeline sahiptir ancak bu bölgelerin toplam turizm geliri göstergesi içindeki payı çok az olmuştur. Azerbaycan'ı ziyaret eden yabancı turistler genellikle Bakü şehrinde kalmışlar ve ülke içindeki diğer yerlere gezi yapmamışlardır. Bu bir yandan kısmen reklam faaliyetlerindeki ilgili yetersizlikle ilgili olmuştur. İkincisi, başkent, çok sayıda yabancı turisti çekmede önemli rol oynayan uluslararası kültür, eğlence ve spor etkinlikleri ve etkinliklerin merkezine yönelmiştir. Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı, bölgelerdeki tarihi eserlerin yeniden inşası için devlet bütçesinden 143,6 milyon manat ayırmıştır (Dargahov ve Kerimov 2014).

2021 yılında otel ve otel tipi tesislerde 1027.0 bin kişi kullanılmış olmuş, bunun %44,9'i çevre bölgelerin payına düşmüştür. Bakü'den sonra sırasıyla Nahçıvan (59,9 bin), Guba-Khachmaz (32,9 bin), Şeki-Zagatala (31,9 bin) ve Gence-Gazakh (30,0 bin) gelmektedir. Otel ve diğer konaklama tesislerinin gelirlerinin %86'sı Bakü tarafından paylaşıldı. Diğer bölgelerin kalan %14 içindeki payları Şekil 2.9'de gösterilmiştir (Azerbaycan turizm istatistikleri 2013).

Kaynak: Statistics of Azerbaijan’s tourism. 2021. Yearly bulletin

Şekil 12: 2022 Yılında Otel ve Diğer Konaklama Tesislerinin Gelirleri

Bakü - 2022'e Kadar Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Uzun Vadeli Strateji Azerbaycan'da başarıyla uygulanmaktadır. Azerbaycan hükümeti ile Asya Kalkınma Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Dünya Bankası arasında ilgili Ortak Deklarasyon imzalanmıştır. İl bölgeleri ile ilgili olarak,

hükümetin mali kaynaklarının önemli ölçüde petrol dışı sektör, hizmetler ve altyapıyı geliştirmek için kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel merkezi olan Azerbaycan, bağımsız, kendini kanıtlamış, bağımsız bir politika izlemektedir, bugün uluslararası arenada siyasi istikrarın, barışın, ilerlemenin ve hoşgörünün mekanı olarak bilinmektedir.

Ülke, küresel öneme sahip uluslararası etkinlikler, insani forumlar, kültürlerarası ve medeniyetler arası diyalogun yanı sıra I Avrupa Oyunları, Formula 1 yarışları, İslami Dayanışma Oyunları, Eurovision Şarkı Yarışması için bir mekan haline gelmiştir. Azerbaycan'ın başarıları uluslararası kuruluşların ve finans kuruluşlarının raporlarına da yansımıştır.

Azerbaycan, Dünya Ekonomik Forumu'nun 2017-2018 Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu'nda 137 ülke arasında rekabet gücü açısından 35. sırada yer almıştır. 2005'ten 2017'ye kadar Azerbaycan Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu'nda 69. sıradan 34. sıraya yükselerek 2009 yılından bu yana BDT'deki liderliğini korumaktadır. Hatta G20'de yer alan İtalya, Rusya, Endonezya, Hindistan, Türkiye ve Güney Afrika gibi ülkeler bile ekonomik rekabet gücü endeksinde de Azerbaycan'ın gerisindedir. 2018 yılında Azerbaycan, Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) geleneksel kapsayıcı büyüme endeksinde gelişmekte olan ülkeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır (Azerbaycan Cümhurbaşkanlığı, 2021).

Petrol endüstrisi Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal potansiyelinin güçlenmesinde etkili bir rol oynamış olsa da, ülke ekonomisinin petrol faktörüne olan bağımlılığının gelecekte daha az zayıflaması muhtemeldir. Bu, ülkenin petrol dışı endüstrilerine yapılan yatırımların artmasıyla doğrulanmaktadır. Enflasyonun asgari düzeyde tutulmasını ve ulusal para biriminin istikrarını sağlayan siyasi ve sosyal istikrar ve para politikası, turizm gelirlerinin artması, ülkenin ekonomik bölgelerinde bilgi iletişiminin yaygınlaşması, hızlı gelişmeye bağlı olarak işyeri sayısının artması üçüncül sektör ve diğer faktörler, petrol dışı sektörde daha fazla ilerleme için elverişli koşullar yaratmaktatır.

Makroekonomik istikrar, kamu idaresi ile ticari faaliyetler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, iş mevzuatının iyileştirilmesi, ve ayrıca ihracat ve ithalat işlemleri, ve bölgelerin sosyoekonomik kalkınmasına ilişkin iki devlet programının uygulanması, serbest piyasanın varlığı ve diğer bu gibi faktörler ülke ekonomisinde yabancı yatırımın büyümesine katkıda bulunmuştur.

Bütün bunlar Azerbaycan için çok önemli çünkü petrol fiyatlarının düşme olasılığı devlet bütçesi ve ülkenin ihracatı için olumsuz bir faktör olarak görülmektetir. Petrol dışı sektörün gelişimi, Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından 29 Aralık 2012'de imzalanan "Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış"ın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu belgede gösterildiği gibi, petrol dışı sektörü geliştirmek için, doğal ve ekonomik kaynakların kullanımı ile verimliliğinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Alternatif (yenilenebilir) enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması, kurumsal durumun geliştirilmesi, aynı zamanda ülkede bilimsel ve teknik potansiyelin güçlendirilmesi, nitelikli personel eğitiminin daha da güçlendirilmesi ve enerji tüketicilerinin aydınlatılması için motivasyon planlanmaktadır. Bu yönde sadece devlet kurumlarının katılımı değil değil, aynı zamanda özel sektörün de aktif katılımı ve enerji tarifelerinin ivedilikle düzenlenmesi sağlanmalıdır.

Diğer tarafdan üretim ağının ve özellikle pazar altyapısının oluşturulması ve ayrıca ülke ekonomisinde yeni gelişmiş yönetim biçimlerinin kullanılması da ön planda durmaktadır. Petrol dışı sektör politikasında öncelikli faaliyet olarak, bölgelerde uzmanlaşmış ve karmaşık "sanayi şehirleri"nin oluşturulmasına yatırım açısından özel önem verilmektetir. Gence'deki alüminyum üretim tesisinin ve Balakhani'deki atık işleme tesisinin işletmeye alınması halihazırda gerçekleştirilmiştir. Kimya, metalurji, makine, elektrikli ev aletleri, hafif, gıda ve diğer endüstriler gibi petrol dışı endüstrinin geleneksel olmayan dallarının yanı sıra, yeni rekabetçi imalat faaliyetlerinin de desteklenmesi beklenmektedir.

Belge'ye göre, hükümet ve özel sektörün katılımı ve iş birliği ile petrol dışı sektöre yerli ve yabancı yatırımların çekilmesi teşvik edilmektedir. Turizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılması için yasama ve normlar yeniden geliştirilecektir.

Turizmin GSYİH içindeki payının artırılması ve turizm altyapısının rekabet gücünün özellikle bölgeler ve Hazar öncesi bölgelerde artırılması planlanmaktadır. Tarım sektöründeki işleme tesislerinin çıktısını artırarak, petrol dışı ve gıda güvenliğinin geliştirilmesi açısından tarımsal ürünlerin üretimi ve işlenmesi öncelikli alan olarak yaygınlaştırılmaktatır. Ekolojik olarak güvenli ürünlerin üretimini teşvik etmek için genetik kaynakların korunması, fidan, tohumculuk, şecere yetiştiriciliği ve sığır türlerinin iyileştirilmesi gibi faaliyetler yaygınlaştırılmaktatır.

Kabul edilen ve uygulanan 2008-2011 Devlet Yatırım Programı, "Petrol ve Gaz Karlarının Yönetimine İlişkin Uzun Vadeli Strateji" uyarınca hayata geçirilmiştir. İlgili maliyetler, "insan sermayesi" ve petrol dışı sektörü geliştirmeye, mevcut altyapının iyileştirilmesine, yeni teknolojilerin edinilmesine harcanmaktatır.

2.2. Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik Gelişiminde Petrol ve Doğal Gaz Stratejinin Rolü

20 Eylül 1994'te, Haydar Aliyev'in önderliğinde Azerbaycan, siyasi, ekonomik ve stratejik tehditler konusunda yirminci yüzyıl tarihinin en önemli anlaşmalarından biri olan "Yüzyılın Sözleşmesi"ni imzalamıştır. 7,4 milyar dolarlık "Yüzyılın Sözleşmesi"nde 7 ülkeyi (Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç ve Arabistan, Statoil, Türkiye Petrolleri, Pennzoil, Ramco, Delta) temsil eden 11 şirket yer almıştır. Ön tahminlere göre Azeri, Çırak ve Günaşlı sahalarının saha derinliğindeki payı 511 milyon ton olmuştur. Bu bloğun işleyişi üç alanda ele alınmaktadır (Humbetov M., Qasimli V., 2014).

Anlaşmanın şartlarını mümkün olduğunca uzun süre yerine getirmek ve artan petrol gelirlerini pazarlara dağıtmak için yeni petrol boru hatları kullanılmıştır:

- 1997 yılının sonunda Bakü-Novorossiysk kuşağından Karadeniz'e petrol sondajı başlamıştır;
- 1999'da Bakü'den başka bir Karadeniz limanı olan Suppaya'ya petrol boru hattı inşa edilebilmektetir. 1999 yılının ilk on yılında Azerbaycan petrolüyle dolu ilk tanker dünya pazarlarına girmiştir;

– Ulusal lider Haydar Aliyev'in 2002 yılındaki sürekli açıklamaları "Yüzyılın Sözleşmesi"nde odakta tutulsa da, çoğunun yazılı veya kağıt raporu olmuştur. Küresel bir tehdit oluşturan kemer, benim için Azerbaycan dilini bir enerji koridoru haline getirmek için önemli bir adım olmuştur.

Bakü-Tiflis-Ceyhan neft köprüsünün açılış töreni 2005 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla başlamış, 2006 yılında Azerbaycan nafsi köprüsünün Türkiye Ceyhan limanından denize indirilmiştir.

Azerbaycan Devlet Petrol Fonu, petrol gelirlerini toplamak ve ülkenin gelecek vaat eden bölgelerinin ve sosyo-ekonomik kalkınması için önemli olan projelerin etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak için kurulmuştur. Devlet Petrol Fonu, ülkemiz için büyük önem taşıyan bir dizi projeyi finanse ederek halkımızın sosyo-ekonomik refahının iyileştirilmesinde çok değerli bir rol oynamıştır.

Fon, altyapı inşaatı, eğitim, sağlık, ulaşım, petrol dışı sektör, bölgesel kalkınma ve diğer faaliyetlere harcama yaparak halkımızın refahına hizmet etmektedir. Fon tarafından finanse edilen sosyo-ekonomik projelerin örnekleri arasında mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin sosyal ve yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik tedbirler, uluslararası öneme sahip stratejik altyapı projelerinin uygulanması, Azerbaycan'ın Haydar Aliyev Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattı'na (BTC) katılımı yer almaktadır. Bölgelerdeki eğitim ve sağlık tesislerinin finansmanı, onarımı, inşaatı ve modernizasyonu, Fon'dan tahsis edilen 521.5 milyon manat pahasına Oğuz-Gabala bölgesinden Bakü'ye su boru hattı inşaatı, Samur-Abşeron sulama sisteminin finansmanı imar projesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 21 Şubat 2007 1974 Sayılı Kararname uyarınca, - Bakü-Tiflis-Kars yeni demiryolu projesinin finansmanı, - Azerbaycanlıların eğitimine ilişkin Devlet Programının uygulanması sonucunda 2007-2015 yıllarında yurtdışındaki gençlik, ülkemizdeki çağdaş gereksinimleri karşılayan personel potansiyeli Sosyal potansiyelin yaratılması için koşulların yaratılması, genç neslin eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve uluslararası düzeye getirilmesi vb. mümkündür.

Dünyanın en zengin gaz sahalarından biri olan Şah Deniz, geçen yüzyılın ortalarında Azerbaycanlı jeologlar tarafından keşfedilmiş, ancak uygun teknolojilerin olmaması nedeniyle işletilememiş ve sahanın potansiyeli tespit edilememiştir. 2011 yılında Azerbaycan ve Avrupa Komisyonu, projenin ilk aşaması olan Güney Gaz Koridoru projesine ilişkin Ortak Deklarasyon imzalamıştır.

Konsorsiyum üyeleri, Şah Deniz sahasının ikinci fazının geliştirilmesi için 17 Aralık 2013 tarihinde Bakü'de tarihi bir karara daha imza atmıştır. İmza töreni, farklı ülkelerden yetkililerin katılımıyla Haydar Aliyev Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir.

Güney Gaz Koridoru fikri, Azerbaycan'ın iradesi ve liderliği sayesinde gerçeğe dönüştü. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 29 Ekim 2013 tarihinde imzaladığı emriyle, Güney Gaz Koridoru projesi kapsamında Azerbaycan'ın çıkarlarını korumak ve proje katılımcılarına devlet desteği sağlamak üzere Devlet Komisyonu kurulmuştur. 20 Eylül 2014, Yüzyılın Sözleşmesi'nin yirminci yıldönümünde, Güneydoğu Avrupa ülkelerinden devlet ve hükümet başkanları, bakanlar ve uluslararası şirket başkanlarının katılımıyla Sangachal'da Güney Gaz Koridoru projesinin temel atma töreni düzenlenmiştir. Azerbaycan, stratejik öneme sahip Güney Gaz Koridoru projesinin başlatıcısı, hissedarı ve ev sahibi olmuştur. Girişime ilk olarak Türkiye ve Gürcistan, ardından İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk katılmıştır. Şu anda yeni ve potansiyel ortaklar arasında Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Karadağ yer almaktatır.

Azerbaycan halihazırda gazını komşu ülkelere ihraç ediyor ve Avrupa pazarına ihraç etmek için yeni boru hatları inşa edilmiştir (TANAP Project , 2014):

- Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı) 2007 yılında işletmeye alınmış ve Şah Deniz sahasının ilk fazında üretilen gaz Gürcistan, Türkiye ve Yunanistan'a ihraç edilmeye başlanmıştır;
- 2012 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın girişimiyle Azerbaycan ile Türkiye arasında İstanbul'da TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) projesi imzalanmış;

– 2013 yılında Şah Deniz konsorsiyumu, Azerbaycan gazını TANAP boru hattı üzerinden Avrupa pazarına ulaştırmak için Türkiye sınırını güney İtalya'ya bağlayan TAP (Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı) projesini seçmitir ve boru hattının inşası 2020 yılında tamamlanması planlanmıştır. Bu projeler, Şah Deniz sahasını İtalya'nın güneyine bağlayan Güney Gaz Koridoru projesinin uygulanmasını sağlamıştır. 29 Mayıs 2018'de Sangachal Terminali'nde resmi açılışı yapılan Güney Gaz Koridoru'nun önemli bir parçası olan TANAP, enerji güvenliği konularını ele alan çok değerli bir altyapı projesidir.

2015 yılından bu yana, Güney Gaz Koridoru Danışma Konseyi bünyesinde her yıl bakanlık toplantıları düzenlenmektedir.

2017 yılında Bakü'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Günaşlı sahasının derinliklerinde Azeri, Çırak ve Günaşlı sahaları işlendi ve yeni bir ürün elde edilmiştir. Ancak Azeri-Çırak-Güneşli petrol sahası bloğundaki çalışmalar yeni başlamıştır. Azerbaycan hükümeti, SOCAR, BP, Chevron, IMPEX, Statoil, ExxonMobil, TP, ITOCHU ve ONGC Videsh'in resimleri ile petrol anlaşmaları imzalanabilmektetir. Gelir Payı Bölümü revize edilerek 2049 yılı sonuna kadar uzatılmıştır. Davanın işleticisi BP'nin devam etmesine bağlı olarak her ay için SOCAR'ın payı 11'den 25'e, faiz oranı 75'e yükseltilmiştir. Bu Anlaşmanın ardından 2019 yılında Azeri-Çırak-Güneşli bloğunun devamı için ek bir gelir platformu elde edilmiştir. "Yeni Yüzyılın Sözleşmesi"nin imzalanması, Azerbaycan'ın petrol stratejisinin yeni bir aşamasının temelini atmıştır. Bu, modern Azerbaycan tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı, ülkenin siyasi ve ekonomik güvenliği için ek garantiler, yeni yatırımlar, GSYİH büyümesi, yeni işler ve gelişmiş sosyal refah anlamına gelmektetir (Abdullayev Z., 2017).

Güney Gaz Koridoru projesinin kilit unsurlarından biri olan Güney Kafkasya Boru Hattı'nın genişletilmesinin tamamlanmasının ardından, Şah Deniz-2 kapsamında Türkiye'ye ticari gazın taşınması 30 Haziran 2018'de başlamıştır. 12 Haziran 2018'de TANAP boru hattının işletmeye alınması münasebetiyle Eskişehir'de tören düzenlenmiştir. 30 Kasım 2019'da TANAP'ın Avrupa yakasının

resmi açılışı Türkiye'nin Edirne ili İpsala yerleşiminde yapılmıştır ve inşaatı tamamlanmıştır.

Azerbaycan doğalgazını Avrupa'ya taşıyan TAP boru hattı ile ticari doğalgaz taşımacılığı 31 Aralık 2020'de başlanmıştır. Böylece Azerbaycan'ın zengin gaz rezervleri kısa ve güvenli bir şekilde, çeşitlendirilmiş bir şekilde Türkiye ve Avrupa pazarlarına ulaştırılmıştır.

2021 yılına kadar yabancı petrol şirketleri ile 37 adet "Üretim Paylaşımı" anlaşması imzalanmıştır. Star rafinerisinin açılış töreni 18 Ekim 2018 tarihinde İzmir'de gerçekleştirilmiştir. Törene Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanları İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan katılmıştır. Star rafinerisi toplam 10 milyon ton rafinaj kapasitesine sahip olup, çeşitli hacimlerde motorin, jet yakıtı, hafif nafta ve diğer rafine ürünleri üretebilmektedir. Santral, Türkiye'nin jet yakıtı ihtiyacının çoğunu karşılayabilmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2021).

Azerbaycan gelişme döneminde sadece tedarikçi olarak değil, aynı zamanda bölgenin güvenilir bir transit ülke haline gelmiştir. Hazar Denizi'nin doğu kıyılarında bulunan ülkeler hidrokarbon kaynaklarını Azerbaycan üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırmaktadır. Rus şirketleri de ülkenin Hazar sektöründen petrolü Bakü-Tiflis-Ceyhan üzerinden uluslararası pazarlara taşımayı tercih edilmektedir. Hazar Denizi'ndeki en büyük filo da Azerbaycan'a ait olmuştur. Azerbaycan'ın uluslararası pazarlara katılımını genişletmek, ülkenin gücünü daha da artırmaktadır. 2020 yılında Karabağ sahası, bağımsızlığımız sırasında keşfedilen ilk petrol sahası olmuştur. Sahanın ilk tahmini jeolojik rezervleri 60 milyon tondan fazla petroldür. 21 Ocak 2021'de Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ve Türkmenistan Hükümeti, Hazar Denizi'ndeki Dostlug sahasının hidrokarbon kaynaklarının ortak araştırılması, geliştirilmesi ve geliştirilmesi konusunda bir Mutabakat Zaptı imzalamıştır (Azerbaycan Cümhurbaşkanlığı, 2022).

Kasım 2021'in sonunda, Şah Deniz sahasının ikinci geliştirme aşaması için, nihai yatırım kararından önce yapılan maliyetler de dahil olmak üzere yaklaşık 21 milyar dolar harcanmıştır

2022 yılında, 546 milyon ton petrol üreten ve 49 milyar ton toplanan Azeri-Çırak-Güneşli saha bloğunun geliştirilmesine yaklaşık 41 milyar dolar harcanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

Azerbaycan'ın kanıtlanmış gaz rezervleri 2,6 trilyon metreküptür. Öngörülen rezervler yaklaşık 3 trilyon metreküptür. Sadece Umid sahasının potansiyeli 200 milyar metreküpten fazladır. Bu, Azerbaycan'ın önümüzdeki 100 yıl boyunca güvenilir bir hidrokarbon kaynakları tedarikçisi olarak tanınmasını sağlayacaktır.

Şah Deniz ve Azeri-Çırak-Güneşli projelerinin işletmecisi BP tarafından hayata geçirilen D 230 bloğu ve Shafag-Asiman gaz sahasının geliştirilmesi için çalışmalar sürmektedir. 2023'ten itibaren, Total tarafından işletilen ve toplam gaz kapasitesi 300 milyar metreküpü aşan Abşeron sahasından gaz üretimi başlayacağı planlanmaktadır.

2.2.1. Azerbaycan'ın Tükenmez Zenginliği Olan Petrolün (Siyah Altın) Beşeri Sermayeye Dönüştürülmesi

2007-2015 yıllarında Azerbaycan Gençliğinin Yurtdışı Eğitimi Devlet Programının uygulanmasının sonuçları, petrol gelirlerini beşeri sermayeye dönüştürmek için başarılı bir strateji olarak değerlendirilebilir. 01.01.2016 tarihi itibariyle Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, 2007-2015 Yıllarında Azerbaycan Gençliğinin Yurtdışında Eğitimine Dair Devlet Programı (Devlet Programı) çerçevesinde 3283 kişinin eğitimi ile ilgili harcamaları finanse etmiştir. Bu öğrencilerin toplam sayısı 134 olup, 128'i yüksek lisans, , 6'sı doktora üzere ile mezun olmuştur. Üniversitelerde oku Devlet Programına katılan gençlerin çoğunluğu Birleşik Krallık (%28,9), Türkiye (%22,2), Almanya (%12,5), Kanada (%7,2), Hollanda (%5,3) ve Rusya'dan (%3,8) gelmektedir (Azerbaycan Cümhuriyyeti Eğitim Bakanlığı, 2021).

31 Aralık 2015 tarihi itibariyle Devlet Programı kapsamında yurtdışında eğitim görüp mezun statüsü kazanan öğrenci sayısı 1027 kişidir. Bu öğrencilerin 25'i 2. derece mezunudur. Mezunların çoğu - İngiltere'de 397, Türkiye'de 114, Almanya'da 113, Rusya'da 70 ve Fransa'da 67 - eğitimlerini başarıyla tamamlamışlardır. Fonun önemli görevlerinden biri de petrol gelirlerinin bir kısmını gelecek nesillere aktarmaktır. Petrol ve gaz gelirlerinin kullanımına yönelik uzun vadeli strateji, petrol gelirlerinin zirve yaptığı yıllarda gelecek nesiller için yüzde 25'lik bir tasarruf sağlanacağını göstermektedir. Fonun 2015 yılı bütçesi kapsamında devlet bütçesine 8.130 milyon manat aktarıldığını belirtmek gerekmektedir. Mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin yeniden yerleştirilmesine ve sosyal ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik tedbirlerin uygulanması için 150.0 milyon AZN, Samur-Abşeron sulama sisteminin yeniden inşası için 90.0 milyon AZN, Petrol Fonundan "Bakü-Tiflis-Kars yeni demiryolu"nu finanse etmek için 61 AZN projeye 5 milyon manat tahsis edilmiştir. "2007-2015 yıllarında Azerbaycanlı gençlerin yurtdışında eğitimi için Devlet Programı"nın finansmanı için 35,5 milyon manat tahsis edilmiştir. Güney Gaz Koridoru projesi için 692.8 milyon manat tahsis edilmiştir. 2015 yılında Petrol Fonu'nun yönetimine yapılan harcamalar 27,9 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Abdullayev Z., 2017).

2.2.2. Petrol Projelerinin Uygulanmasının Sosyo-Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi

Yakıt ve enerji kompleksinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik kalkınmasında istisnai bir rolü vardır. Bölgede lider bir ülke olarak Azerbaycan, şimdiden sadece kendisinin değil, bölgenin ve Avrupa'nın enerji güvenlik sisteminin de garantörü ve temeli olmaya çalışmaktadır. Eskiden Rusya ve İran'dan gaz ithal eden Azerbaycan Cumhuriyeti, gaz ihracatçısı konumuna gelmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, petrol dışı sektörü geliştirmek, halkın sosyo-ekonomik durumunu daha da iyileştirmek, ülkenin etkin bir şekilde kalkınmasını sağlamak için tüm adımlarında ve faaliyetlerinde "Petrol bizim için bir hedef değil, bir araçtır" demiştir ve bu dünya ekonomisine entegrasyon,

bütünün tam gelişimine dayalı etkin bir ekonomik büyüme elde etmek için amaçlı bir ekonomik politika izlemektedir

Petrol projelerinin uygulanmasının sosyo-ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi tüm endüstri yapılarında görülmektedir. Petrol projelerinin uygulanması sayesinde bölgesel iş birliği, ortaklık, entegrasyon, barış, güvenlik, uluslararası ticaret ve diğer önemli ilişkiler uluslararası düzeyde daha da gelişmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN PETROL STRATEJİSİNİN ROLÜNÜN ARTIRILMASI VE HEDEFLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Azerbaycan'ın petrol stratejisinin mevcut durumu, amaç ve hedefleri gözden geçirilecek, ülkenin bağımsızlığını kazandıktan sonra ortaya koyduğu çeşitli petrol projeleri ayrıntılı olarak analiz edilecektir. Aynı zamanda ülkenin petrol stratejisti rolünün artırılması yönünde elde edilen başarılar detaylı olarak incelenecek ve anlatılacaktır.

3.1 Mevcut Aşamada Azerbaycan'ın Yeni Petrol Stratejisinin Amaç ve Hedefleri

150 yıllık tarihi boyunca Azerbaycan petrol endüstrisi büyük bir gelişme göstermiş olsa da, Azerbaycan halkı, petrol endüstrisinin imkanlarından ancak 21. yüzyılın sonlarında bağımsızlığını kazandıktan sonra yararlanabilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2021).

Azerbaycan, dünyada açık deniz petrol üretimine başlayan ilk ülke olarak tanınmaktadır. 20. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarına, Azerbaycan petrol endüstrisinin büyük başarıları, gelişme yılları, maddi ve teknik tabanının güçlendirilmesi damgasını vurmuştur. 1971 yılında SSCB hükümeti tarafından Azerbaycan petrol biliminin merkezi olarak kabul edilmiştir. (Aliguseynov M.A., 1987) Bunun sonucu olarak toplam petrol üretim hacmi 1 milyar tona ulaşmış ve Bakü Petrol Akademisi olarak kabul edilmiştir. Arama, sondaj, yeni sahaların geliştirilmesi, ileri teknoloji ve yöntemlerin kullanılması üzere Azerbaycan yeniliklere ve başarılara imza atmıştır. Sonuç olarak ülkede petrol endüstrisi kavramının teorik gelişimini sağlamak için araştırma enstitüleri, üretim birlikleri ve çeşitli işletmeler kurulmuştur. 1960'larda üretimi keskin bir şekilde düşen petrol ve gaz endüstrisi, o zamandan beri yeni bir büyüme aşamasına girmiştir (Abdullayev Z., 2017).

Ayrıca 70'li ve 80'li yıllarda Azerbaycan'da büyük gemiler, tedarik gemileri, boru hatları, özel sismik araştırma ve arama gemilerinden oluşan güçlü bir açık deniz petrol filosu kurulmuştur.

3.1.1. "Yeni Petrol Stratejisi"nin Başarıları

"Yeni Petrol Stratejisi"nin başarıları aşağıdaki alanlarda görülebilmektedir (Ahmadov M., 2013):

1. Azerbaycan'ı, uluslararası petrol şirketlerini, yabancı iş çevrelerini ve petrol ve gaz projelerine büyük yatırımları çekerek dünya enerji piyasasına hızlı erişimin sağlanması;

Yüzyılın Sözleşmesi'nden bu yana yabancı petrol şirketleriyle toplam 26 petrol anlaşması imzalanmıştır.

Bu anlaşmalar sonucunda, Azerbaycan'ın gelecekteki kalkınmasının gerçek bir garantisi olan petrol ve gaz endüstrisine yaklaşık 60 milyar dolar yatırım yapılması planlanmıştır.

2. Azerbaycan petrolünün dünya pazarına serbest ve hızlı erişimini sağlamak için bir ihracat boru hattı sisteminin kurulması;

İlk petrol projesinin uygulanması ve dünya pazarına ihracatı, Azeri, Çırak ve Günaşlı sahalarındaki çalışmaların yoğunlaştırılması ve Azerbaycan'da hidrokarbon kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yeni yatırımların çekilmesi için koşullar yaratmıştır.

Bu boru hattı gelecekte sadece Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ihraç edilmesini sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda İpek Yolu'nun ve Türkçe konuşan ülkelerin ana boru hattı olacağı düşünülmektedir.

3. Azerbaycan'ın milli serveti olan petrolden elde edilen gelirleri gelecek nesiller için artırmak, bu gelirleri ülkemizin mevcut sosyal ihtiyaçlarını, ekonomik ilerleme ve kalkınmanın gereklerini dikkate alarak gelecek nesiller için kullanmak;

Bu amaçla 29 Aralık 1999'da Ulusal Lider Haydar Aliyev "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'nun kurulması hakkında" bir kararname imzalamıştır. 4.Yeni petrol stratejisinin başarılarından biri, Azerbaycan'a ileri Batı teknolojisinin getirilmesidir.

3.1.2. 1993 Yılından İtibaren Azerbaycandakı reformların Petrol ve Gaz Stratejisine Etkisi

1993 yılından itibaren Azerbaycanda hem siyasi hem de ekonomik alanda reformlar başlamıştır. Sonuç olarak, bugün Azerbaycan Avrupa'nın enerji güvenliğinin güvenilir bir şekilde korunmasında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum petrol ve gaz projeleri şimdiden bir rüyanın gerçekleşmesine dönüşmüştür. 1993 yılında Japon hükümeti, bir gaz projesi geliştirme çalışmasını finanse etmesi için Azerbaycan'a bir hibe tahsis etmiştir. Yeni gaz projesinin amaç ve hedefleri şu şekilde olmuştur:

- Doğal gaz kullanımının verimliliğini artırmak,
- Ölçüm cihazlarını uluslararası standartlara uygun olarak geliştirmek;
- Sayaçların ve yeni ekipmanların kullanımı yoluyla ticari bazda gaz tüketim operasyonlarının transferi;
- Gaz boru hatlarında kaçak tespiti, gaz özelliklerinin belirlenmesi ve katot koruma sisteminin finansmanı vb.

Azerbaycan devleti 1994 yılından bu yana yeni petrol stratejisini uygulamaktadı. Bu stratejinin temel anlamı ve temel ilkeleri, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz dahil zengin doğal kaynaklarını daha etkin bir şekilde halkın yararına kullanmaktır.

Tabii ki, petrol ve gaz endüstrisinin gelişiminde bir dönüm noktası, 1994 yılında "Yüzyılın Sözleşmesi"nin imzalanması olmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e göre, o zamanlar Azerbaycan genç bir bağımsız devlettir ve henüz kendisini dünyaya tanıtmamıştır. Ona göre 90'lı yıllarda Azerbaycan gelecekteki kalkınmanın yönünü belirlemekteydi. Azerbaycan'ın maddi imkanları çok kısıtlı olduğunu ve

bunun için yabancı ortakların Azerbaycan'a yatırım yapması gerekdiğini vurgulamıştır. Yüzyıl Antlaşması'nın imzalanmasıyla kısa süre içerisinde çeşitli büyük ölçekli firmalar Azerbaycan'a gelerek yatırım yapmaya başlamışlardır.

Anlaşma kapsamında SOCAR'ın ACG'deki hissesi yüzde 11,65'ten yüzde 25'e çıkarılmıştır.Uluslararası ortakların Devlet Petrol Fonu'na 3,6 milyar dolar ikramiye ödemesine karar verilmiştir. Bu anlaşmanın ardından SOCAR ve ortaklarının, ACG sözleşme alanı için ek bir üretim platformunu değerlendirmek üzere mühendislik ve tasarım çalışmaları yürütmeyi kabul ettiği belirtilmelidir. "Yeni Yüzyılın Sözleşmesi"nin imzalanması, Azerbaycan'ın petrol stratejisinin yeni bir aşamasının temelini attı. Bu, modern Azerbaycan tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı, ülkenin siyasi ve ekonomik güvenliği için ek garantiler, yeni yatırımlar, GSYİH büyümesi, yeni işler ve gelişmiş sosyal refah anlamına gelmektedir (Nichol, J., 1996).

2003 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının temeli atılmış ve boru hattı 2006 yılında devreye alınmışdır. Bu boru hattı, bir bütün olarak bölgenin ve belki de kıtanın enerji haritasını temelden değiştirmiştir. Bu boru hattı, sadece Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ihracı için değil, yeni bir koridorun açılması için de çok önemli, tarihi bir adım olmuştur.

Petrol medeniyetin oluşumundan bu yana, petrol ve gaz kaynaklarının potansiyeli, dünya siyasetinde önemli bir stratejik askeri ve diplomatik güç, siyasi ve ekonomik stratejinin oluşum kaynağı, ulusal gücün önemli bir faktörü olarak kabul edilmiştir. Petrol ve gaz, modern zamanlarda gerekli bir üretim ve mali kaynak olan endüstriyel potansiyelin ana enerji bileşeni olmaktadır. Önemli bir sosyal etki, kentleşme ve yığılma etkisi olan bu kaynağa güvenen insan toplumu, ekonominin tüm sektörlerinde olduğu gibi kendisine gerekli enerji ve ulaşım hizmetlerini sağlamaktadır. Metaforik olarak, petrol ve gaz kompleksi, ekonomiye yatırım ısısı sağlayan en güçlü ve en uygun sektör rolünü oynamaktadır.

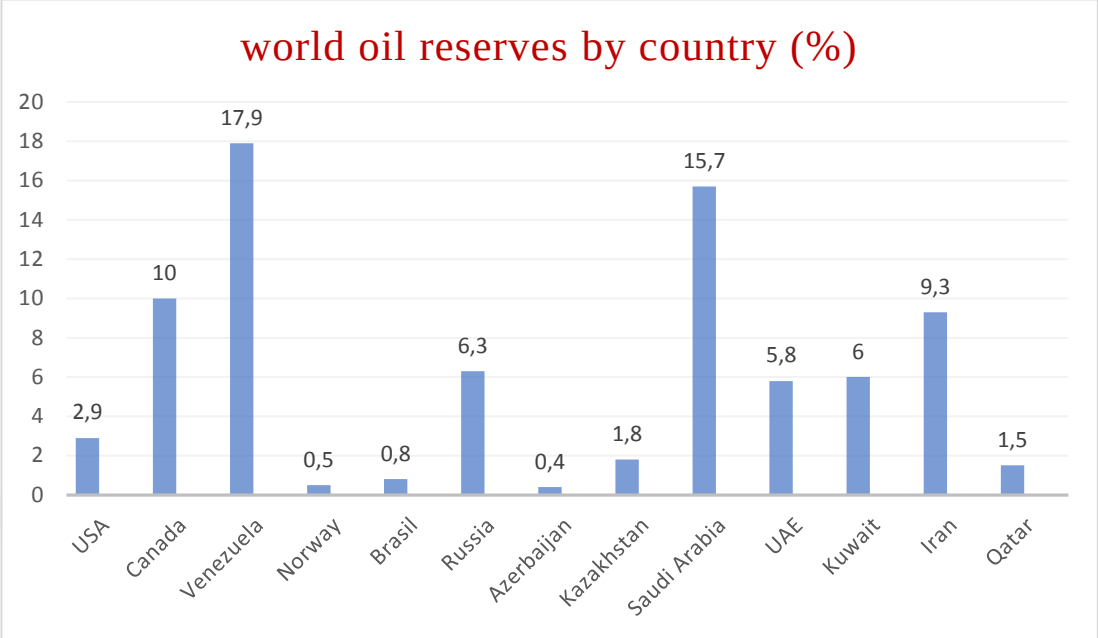
Ülkenin enerji karışımı, toplam arzın %98'inden fazlasını oluşturan petrol ve gaz ile ağırlıklı olarak fosil yakıtlara odaklanmıştır. Ayrıca, eskiyen doğal gaz

şebekeleri yeni kompresör istasyonları ve yardımcı altyapı ile önemli ölçüde modernize edilmiş olsa da, dağıtım sistemi kayıpları ve gaz arzının kalitesi endişe kaynağı olmaya devam etmektedir.

2012-2020 için Azerbaycan'da Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına İlişkin Devlet Stratejisi, yenilenebilir kaynaklardan elektrik ve ısı üretimi için temel yönergeler sağlamıştır. Bugüne kadar, yenilenebilir enerjide odak noktası, planlama veya geliştirme aşamasında 300 megavattan (MW) fazla yeni yenilenebilir enerji kapasitesi ile küçük hidro ve rüzgar enerjisi olmuştur. 2016 Stratejik Yol Haritasına göre hükümet, ülkenin enerji portföyünü çeşitlendirmeyi ve 350 MW rüzgar, 50 MW güneş ve 20 MW biyokütle kapasitesi olmak üzere toplam 420 MW ek yenilenebilir üretim kapasitesi yaratmayı planlanmıştır (Azerbaycan Cümhurbaşkanlığı, 2021).

14 Eylül 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Mehriban Aliyeva'nın katılımıyla Bakü'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Azeri, Çırak ve Günaşlı yataklarında petrol üretiminin ortak geliştirilmesi ve dağıtımına ilişkin imza töreni tadil edilmiş ve yeniden taslağı hazırlanmış sözleşme yapılmıştır. Anlaşma Azerbaycan Hükümeti yetkilileri, SOCAR, BP, Chevron, Inpex, Statoil, ExxonMobil, TP, Itochu ve ONGC Videsh tarafından imzalanmıştır. Belgeye göre, BP projenin operatörü olarak kalmıştır. Anlaşma aynı yılın 31 Ekim'inde Milli Meclis tarafından onaylanmıştır. Böylece o tarih, ülkemizin yaşamına çok önemli bir gün olarak yazılmış, dev petrol sahası "Azeri-Çırak-Güneşli"nin geliştirilmesinde yeni bir dönem başlamıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2021).

Azerbaycan petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından zengin ülke olarak görülmektedir. Haziran 2022 BP Dünya Enerji İstatistikleri İncelemesine göre, 2021 sonunda 8 milyar varil (1 Mt) petrol rezervi küresel rezervlerin %0,4'ünü oluşturuyor. Petrol, Hazar Denizi'nde hem karada hem de denizde üretilir ve açık deniz üretimi toplamın yaklaşık dörtte birini oluşturur (BP World Energy Statistics, 2022).

Kaynak: BP World Energy Statistics (2022)

Şekil 13: Dünya Petrol Rezervleri (%)

Bakü'nün yaklaşık 100 km doğusunda bulunan Azeri-Çırak-Derinsu Günaşlı (ACG) sahası, Hazar Havzası'nın Azerbaycan sektöründeki en büyük petrol sahasıdır. 1970'lerin başında, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu zaman keşfedilmiş, Hazar deniz tabanının 2 000 metre ila 3 500 metre altında yer alan bir dizi bireysel rezervuar ufkundan oluşmaktadır.

Azerbaycan halihazırda gazını komşu ülkelere ihraç etmektedir ve Avrupa pazarına ihracata başlamak için yeni boru hatları inşa edilmiştir:

- Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı) 2007 yılında işletmeye alınmış ve Şah Deniz sahasının ilk fazında üretilen gaz Gürcistan, Türkiye ve Yunanistan'a ihraç edilmeye başlanmıştır;

- 2012 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın girişimiyle Azerbaycan ile Türkiye arasında İstanbul'da TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) projesi imzalanmıştır. Türkiye sınırını güney İtalya'ya bağlayan TAP (Trans Adriyatik Boru Hattı) projesi teslimat için seçilmiştir ve boru hattı üzerindeki çalışmalar nehayetine varmak üzeredir. Bu projeler, Şah Deniz sahasını İtalya'nın güneyine bağlayan

Güney Gaz Koridoru projesinin uygulanmasını sağlamaktadır. 29 Mayıs 2018'de Sangachal Terminali'nde resmi açılışı yapılan Güney Gaz Koridoru'nun önemli bir parçası olan TANAP, enerji güvenliği konularını ele alan çok değerli bir altyapı projesidir. Güney Gaz Koridoru projesinin kilit unsurlarından biri olan Güney Kafkasya Boru Hattı'nın genişletilmesinin tamamlanmasının ardından, Şah Deniz-2 kapsamında Türkiye'ye ticari gazın taşınması 30 Haziran 2018'de başlamıştır. 12 Haziran 2018'de TANAP-Trans-Anadolu doğalgaz boru hattının işletmeye alınması münasebetiyle Eskişehir'de tören düzenlenmiştir. 30 Kasım 2019'da TANAP'ın Avrupa Yakası'nın resmi açılışı Türkiye'nin Edirne İpsala ilçesinde yapılmış ve inşaatı tamamlanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

3.2. Son Yıllarda Petrol Stratejisi

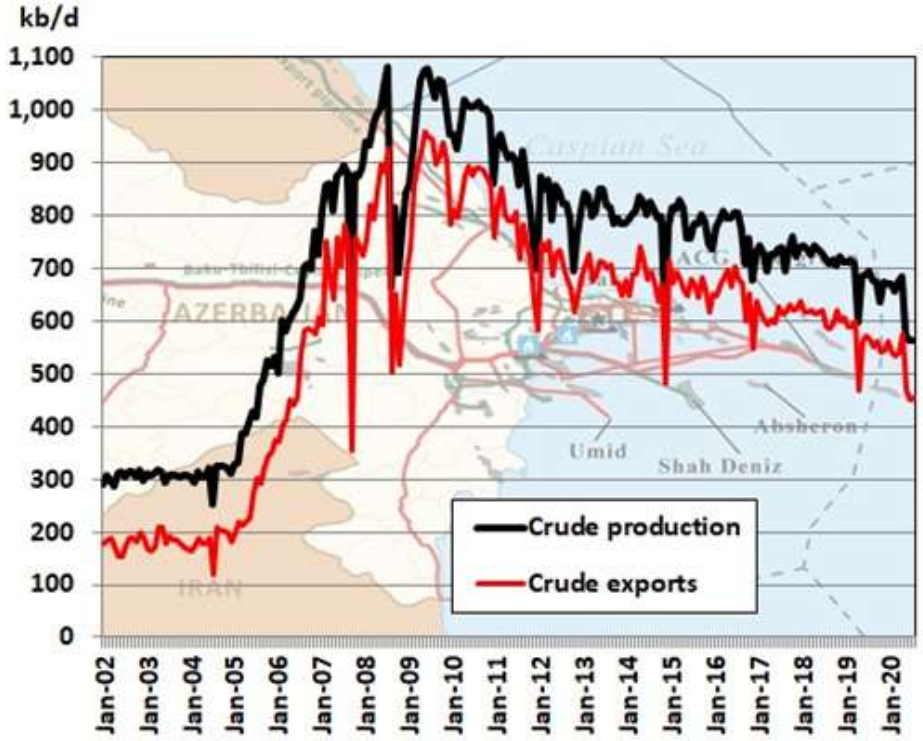
2020'de başlayan COVID-19 salgını giderek diğer sektörlerde olduğu gibi petrol sektörünü daha fazla etkilemiştir ve dünya çapında ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak dünya çapında endişe ve strese neden olmuştur. COVID-19 nedeniyle, petrol endüstrisi içler acısı bir sorun ile karşı karşıya kalmıştır. COVID-19 öncesi ve COVID-19 sonrası petrol fiyatları düşünüldüğünde büyük bir değişim göstermiştir.

3.2.1. COVID-19 Sonrası Azerbaycan Petrol Stratejilerine Genel Bakış

Azerbaycan'ın yıllar içindeki yüksek ekonomik büyümesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Bakü-Novorossiysk Boru Hattı ve Bakü-Supsa Boru Hattı aracılığıyla artan enerji ihracatına bağlanabilmektedir. Küresel petrol fiyatlarının neredeyse bir gecede yarıya indiği 2014 dünya ekonomi krizinden sonra, Azerbaycan ekonomisi ılımlı bir hızla (%2,2) büyümüştür. Bu dönemde hükümet, turizm, konaklama ve tarım sektörleri gibi petrol dışı sektörleri çeşitlendirmeye odaklanmıştır (Abdullayev Z., 2017).

2020'de başlayan COVID-19 salgını Azerbaycan ekonomisine de etkisini göstermiştir. Böylece, COVID-19 pandemisi petrol fiyatlarının yükselmesi ile

sonuclanmıştır ki,bu da şoku absorbe edecek finansal kaynağı olmayan Azerbaycan gibi petrole bağımlı ülkeler için yoksulluk ve sosyoekonomik istikrarsızlık riskini artırmıştır. Azerbaycan'ın ana ekonomik faaliyeti olarak petrole bağımlılığı nedeniyle, COVID-19 krizinin petrol fiyatlarının düşürülmesi, Azerbaycan'ın petrol ürünlerini azaltma politikası, ekonomik büyüme endeksini (GSYİH büyümesi), yabancı yatırımı ve milli geliri etkileyerek enerji ihracatını azaltma ve nihayetinde Azerbaycan'ın ekonomik güvenliğini olumsuz yöne düşmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak 2002-2020 dönemi için Azerbaycan'da ham petrol üretiminin gelişme endeksi aşağıdaki gibi görülebilir (Şekil 14).

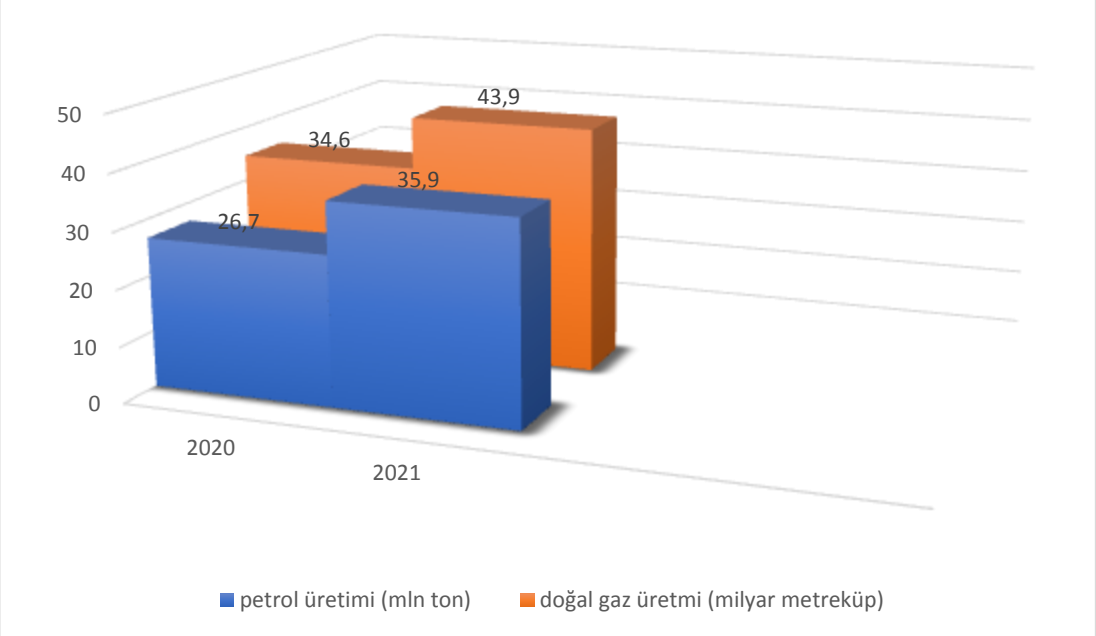

Kaynak: www.jobidb.org

Şekil 14: Azerbaycan ham petrol üretimi (2002-July 2020)

Lakin Azerbaycan devleti de diğer ülkeler gibi ekonomiyini sürdürmek için acil durum planları hazırlamıştır. Buna örnek olarak 2021 yılında aşılama işlemlerinin hızlanması, tüm dünyada petrol ekomonisi canlanmaya başlamıştır ve bu da Azerbaycan'da da ekonomik aktiviteyi artırmıştır. Petrol sektöründeki enerji kaynaklarına olan talebe paralel olarak petrol ve gaz fiyatları önemli ölçüde yükselmiştir. Olumlu küresel trendlerden yararlanan SOCAR, maliyetleri optimize

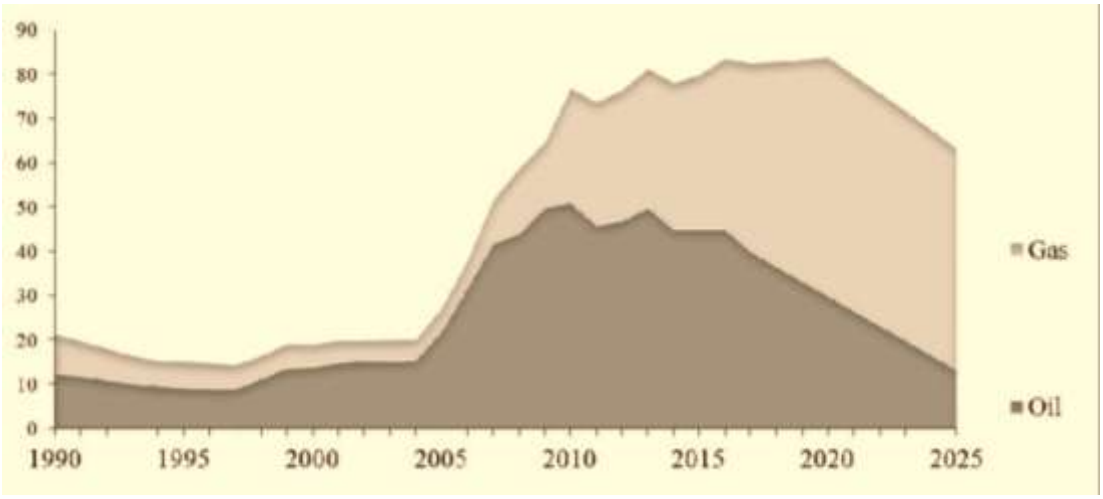
etmek ve üretim verimliliğini artırmak için aldığı önlemler sonucunda ticari operasyonlarının sürdürülebilirliğini sağlamayı başarmıştır. Bu, şirketin temel üretim göstergelerine yansır. 2021'de SOCAR, 2020'ye göre %10,3 daha fazla olan yaklaşık 62.000 metre sondaj yapmıştır. Şirketin bağımsız veya ana hissedar olarak işlettiği sahalarda 7,9 milyon ton petrol ve 7,9 milyar metreküp gaz üretilmiştir. Petrol üretimi 2021 yılın aynı dönemine göre %6,5, gaz üretimi ise %7 daha yüksek olmuştur. Ülkenin genel petrol ve gaz üretimi artmaya devam etmiştir. Bu özellikle gaz üretiminde belirgin olmuştur. 2020 yılına kıyasla gaz üretimi %18,1 artarak 43,9 milyar metreküpe yükselmiştir. Azerbaycan yıl içinde 34,6 milyon ton ham petrol üretmiştir. Petrol üretimindeki hafif artış, esas olarak OPEC + anlaşması kapsamında gönüllü kısıtlamaların kademeli olarak kaldırılmasından kaynaklanmaktadır. 2021 yılında SOCAR'ın dış pazarlara yaptığı petrol ihracatı yaklaşık %1 artarak 18,1 milyon tona ulaşmıştır. Buna şirketin kendi başına ürettiği petrol miktarları ile Azerbaycan devletine ve SOCAR'a ait ülkede faaliyet gösteren uluslararası konsorsiyumların ürettiği petrolün kar payı dahil olmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

Kaynak: (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022)

Şekil 15: Azerbaycan Petrol ve Gaz Üretimi (2020-2021)

2021 yıl üzere doğal gaz ihracatı %40 artarak 18,8 milyar metreküpe yükselmiştir. 2020 yıl ülkede toplam 13 milyar metreküp7 doğal gaz tüketilmiştir. Bu, bir önceki yıla göre %8.4 daha fazla olmuştur. Yıl boyunca, SOCAR'ın Haydar Aliyev Petrol Rafinerisi 6,7 milyon ton petrol ve Gaz Rafinerisi 3,8 milyar metreküp gaz işletmiştir. Petrol rafinerisi %13,3'ten fazla artarken, gaz rafinerisi azalmıştır. 2021 yılı sonuçlarından bahsetmişken, petrol arıtma ve petrokimya ürünleri (polimerler dahil) ihracatının 3 milyon tonu aştığını belirtmek gerekmektedir. Bu, 2020'den yaklaşık %25,5 daha fazla olmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

Kaynak: https://www.researchgate.net/figure/Revised-forecast-of-Azerbaijani-oil-and-gas-production-2011-21_fig2_311452636

Şekil 16: 1990-2025 Azerbaycan'da Petrol ve Gaz Üretimi

SOCAR, 2022'nin ilk çeyreğinde sondajda artış sağlamıştır. Şirket, geçen yılın aynı dönemine göre 2,7 kat daha fazla olan 18.000 metreden fazla sondaj yapmıştır. Raporlama döneminde Azerbaycan 8,3 milyon tondan fazla petrol ve 11,8 milyar metreküp gaz üretmiştir. Bu dönemde ülkenin gaz üretimi yüzde 13,5 artmıştır. SOCAR, raporlama döneminde dünya pazarına yaklaşık 4,1 milyon ton ham petrol, Gürcistan pazarına ise 770 milyon metreküp doğal gaz ihraç etmiştir. SOCAR'ın Gürcistan'a ihraç ettiği gaz hacmi geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 50,6 artmıştır. SOCAR'ın ürettiği petrolün yanı sıra SOCAR ve Azerbaycan'ın da uluslararası konsorsiyumlar çerçevesinde petrol ihraç ettiğini belirtmek gerekmektedir. Ülke genelinde genel olarak yaklaşık 6,7 milyon ton petrol ve 5,9 milyar metreküp gaz ihraç edilmiştir. Ülkenin gaz ihracatı 2021 yılın aynı dönemine

göre yüzde 14,7 artmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

SOCAR şirketinin Azerbaycan'daki rafineri kompleksi yaklaşık 1,6 milyon ton petrol ve yaklaşık 948 milyon metreküp doğal gaz işlemiştir. Petrol rafinerisi geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 9,7 artmıştır. Bu çeyrekte SOCAR'ın Azerbaycan'daki işletmelerinde üretilen yaklaşık 561.000 ton petrol, petrokimya ve gaz-kimyasal ürün dış ülkelere ihraç edilmiştir. Raporlama döneminde ülkede doğal gaz tüketimi geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 9,3 artarak yaklaşık 4,8 milyar metreküp olmuştur. Üre ve metanol fabrikalarının üretimindeki keskin artışın yanı sıra ülkedeki gazlaştırma seviyesinin yüzde 96,3 oranında artması gaz tüketimindeki büyümeyi etkilemiştir (US Energy İnformation Administration, 2022).

3.2.2. Azerbaycan Petrolünün Dünya Pazarına Girişinde BP ile SOCAR Arasında İşbirliği

2021 yılında BP tarafından işletilen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ihracat boru hattı, Sangachal terminalinden Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'ye toplam 500 milyon ton petrolü Ceyhan terminaline taşıyacaktır. 12 Aralık'ta BTC ile taşınan 500 milyon ton Hazar petrolü SOCAR'ın 4922 numaralı Nordorse tankerine yüklenerek İtalya'nın Trieste kentine gönderildi. 500 milyon ton petrol ihracatı, 2006 yılında işletmeye alınan BTC boru hattının 15. yılına denk gelen önemli bir olaydır. BTC boru hattı, geçtiğimiz 15 yılda Hazar petrolünü güvenli, güvenilir, sessiz ve minimum çevresel riskle dünya pazarlarına taşıdı. Hizmete alınmasından bu yana BTC boru hattı, teknik güvenlik ve işletim açısından olağanüstü verimlilik ve yüksek performans göstermiştir. Verimliliği ve operasyonel güvenilirliği, başlangıçtaki %75'ten şimdiki %99,9 düzeyine yükselmiştir. (British Petrolium in Azerbaijan, 2022)

Bakü-Supsa boru hattı, işletmeye alındığı 1999 yılından bu yana 700 milyon varilden fazla petrol taşımıştır. Boru hattının mevcut ihracat hacmi günde 100.000 varil olmuştur. BP'nin Batı İhracat Boru Hattı (Bakü-Supsa) ile taşınan Azeri-Çırak-Güneşli (ACG) petrolü yüklü 1000'inci tanker, Karadeniz kıyısındaki Supsa

terminalinden hareket etmiştir. İtalya'ya gitmekte olan 1.000'inci Stamos tankerine, ACG sahasından çıkarılan 650.000 varil ham petrol yüklenmiştir ve Sangachal terminalinden Azerbaycan ve Gürcistan'a güvenli bir şekilde nakledilmiştir (British Petrolium in Azerbaijan, 2022).

PSA, BP ve SOCAR, Aralık 2014'te Bakü'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe AYDH açık deniz bloğunu ortaklaşa araştırmak ve geliştirmek için ortak bir anlaşma imzalamıştır. Bu PSA, 2015 yılında Milli Meclis tarafından onaylanmıştır. Sözleşme alanı, Abşeron Yarımadası'nın güneyinde Hazar Havzası boyunca uzanmaktadır. Bu alandaki su derinliği 40 metreye kadar değişmekte olup, potansiyel olarak verimli tabakaların derinliği 2000-5000 metre arasında olmuştur. 2016 yılında sözleşme alanında 3D (üç boyutlu) sismik etüt programı uygulanmıştır. Sözleşme alanından elde edilen 3 boyutlu verilerin işlenmesi ve yorumlanmasının tamamlanmasının ardından, BP 2017 yılında SOCAR'a üç umut verici alan (Kuzey Khali, Bibiheybat Doğu ve Garabatdağ) ile ilgili bir Perspektif Bildirimi sunmuştur. BP, bu alanların her birinde bir arama kuyusu açmayı planlamıştır. AYDH bölgesindeki ilk kuyu için Çevresel ve Sosyo-Ekonomik Etki Değerlendirmesi (ÇSED) Ağustos 2020'de kamuoyuna açıklanmış ve müzakerelerin ardından Ocak 2021'de hükümet tarafından onaylanmıştır. Böylece 2021 yılında sondajın başlamasına izin verilmiştir. 16 Ağustos 2021'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Abşeron Yarımadası'nın (AYDH) Sığ Kesiminin Kuzey Khali bölgesinde ilk arama kuyusu açılmıştır. Daha önce kuyuyu delen Satti kundağı motorlu sondaj kulesi 9 Ağustos'ta güvenli bir şekilde denize indirilmiştir. Bu, sözleşme alanında açılan ilk kuyu olmuştur. Toplam derinliğinin 2.424 metreyi bulması planlanan kuyunun sondajının yaklaşık iki buçuk ay sürmesi beklenmektedir. Kuyudan gelen veriler daha sonra analiz edilecek ve başarılı olursa sonuçları doğrulamak için bir değerlendirme programı uygulanabilmektedir. BP, EBRD projesinin işletmecisidir ve Üretim Paylaşım Anlaşması'nda (PSA) %50 hisseye, diğer %50 hisse ise SOCAR'a ait olmuştur. (Ahmadov, A., Hajiyev, M., 2004)

Shafag-Asiman açık deniz bloğundaki ilk arama kuyusunun sondajı, Fasila formasyonunda 7189 m derinlikte Mart 2021'de tamamlanmıştır. Kuyunun içinden geçtiği tabakalarda gaz ve kondensat rezervleri keşfedilmiştir. Abşeron Yarımadası projesinin sığ kısmındaki üçüncü arama kuyusunun sondajı 4 Nisan 2022'de Karabatdağ bölgesinde başlamıştır. Bu kuyunun sondajı şimdiden 770 metre derinliğe ulaştı ve şu anda devam etmektedir. Daha önce de Bibiheybat bölgesinde toplam 4 bin 230 metre derinliğe kadar açılan ikinci arama kuyusu Mart ayı ortasında güvenli bir şekilde kapatılmıştır. Bu kuyuda ekonomik olarak uygun hidrokarbon rezervi keşfedilmemiştir. (Nadirov A.A., 2013)

Şah Deniz 2 kuzey kanattaki beşinci kuyudan üretime başlamıştır. Bu, 2021'in 4. çeyreği için planlanan önemli bir operasyon ve proje kapsamında güvenli ve zamanında elde edilen bir başka başarı olmuştur. Mevcut Şah Deniz 1 ve 2 tesislerinin üretim kapasitesi şu anda günde yaklaşık 70 milyon (yılda 25 milyardan fazla) standart metreküp olmuştur. Temmuz 2021'de Shah Deniz Bravo platformundan ilk kez günlük üretim Shah Deniz Alpha ile aynı seviyeye ulaşmıştır. Yılın ilk üç çeyreğinde saha, Shah Deniz Alfa ve Shah Deniz Bravo platformlarından toplamda yaklaşık 16 milyar standart metreküp gaz ve 3 milyon ton (yaklaşık 24 milyon varil) kondensat üretmiştir (British Petrolium in Azerbaijan, 2022).

3.3 Petrol Stratejisinin Yeni Hedefleri

Ülkenin gelecekteki kalkınma aşamalarının ana hatlarının belirlenmesi ihtiyacı, ülkemizde gerçekleştirilen reformların her dönemin küresel zorluklarına dayanmasından da kaynaklanmaktadır.

3.3.1. Azerbaycan 2020: Geleceğin Kalkınma Konseptine Bakış

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 29 Aralık 2012 tarihli emriyle onaylanmış "Azerbaycan 2020: Geleceğin Kalkınma Konsepti için Vizyon", yalnızca belirli bir zaman dilimindeki gelişimin ana hatlarını tanımlamakla kalmamıştır, aynı zamanda geleceğe yönelik tahminleri de içermiştir. Petrol dışı sektörün

genişletilmesi, ekonomik kalkınmanın çeşitlendirilmesinin genişletilmesi, gayri safi yurtiçi hasılada doğal kaynaklar faktörünün azaltılması, devlet bütçesinin oluşturulması ve petrol dışı faktörün egemenliğinin sağlanması yoluyla sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması, Azerbaycan'ın tüm bölgelerinin çağdaş gereksinimler düzeyinde sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamak, ekonominin rekabet gücünü artırmak ve ulusal ürünlerin dünya pazarlarında değerli bir yer edinmesini sağlamak için güçlü motivasyon mekanizmalarının oluşturulması ve geliştirilmesi ekonomide yeniliklerin uygulanması, mevcut kaynakları ve coğrafi konumu kullanılması ülkenin geleceğin kalkınma konseptinin ana hattı olmuştur (Aliyev T.N., Babayev T.N., 2013).

Yukarıda bahsedilen Konseptin temel stratejik amacı, Azerbaycan'da sürdürülebilir ekonomik büyüme, aynı zamanda yüksek sosyal refahın sağlanması, tüm insanların hak ve özgürlüklerinin tam olarak sağlanması etkin devlet yönetimi ve sivil toplumun aktif statüsü ile karakterize edilen bir gelişme aşamasına ulaşmaktır. toplumun mevcut imkân ve kaynaklarını dikkate alarak ülkenin kamusal yaşamında

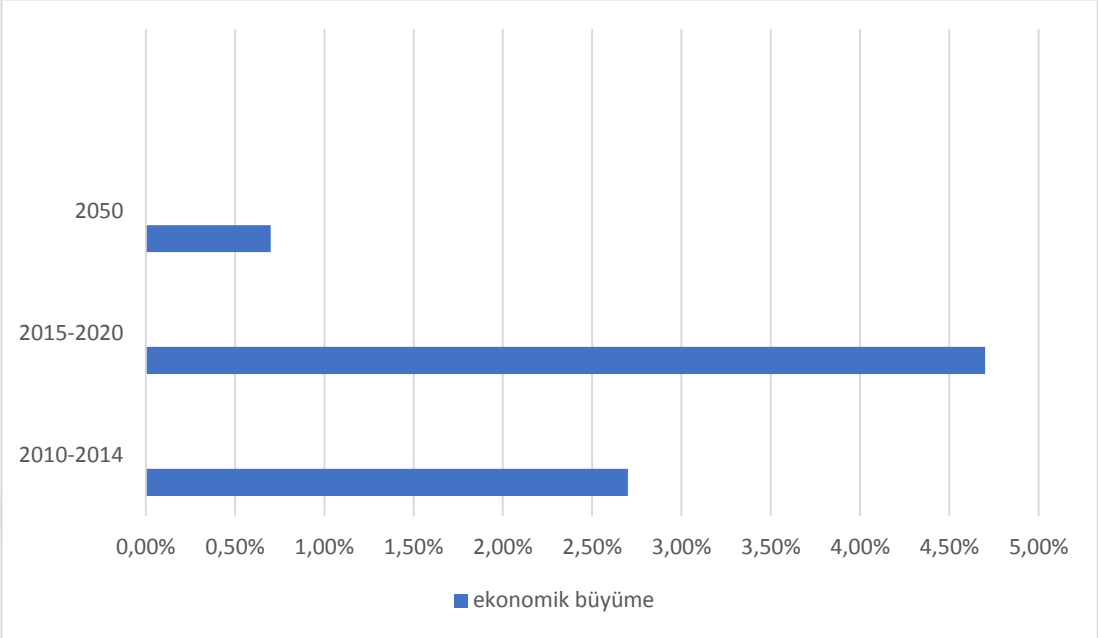
Konsepte esasen 2020 yılında Azerbaycan ekonomik ve siyasi olarak gelişmiş, rekabetçi bir ülke olacaktır. Azerbaycan'ın en ücra köylerinde bile vatandaşların rahat günlük yaşamları için gerekli tüm iletişim (iletişim, internet, bankacılık hizmetleri, altyapı hizmetleri, yollar vb.), sağlık ve eğitim hizmetleri sağlanacaktır.

3.3.2. Stratejik Yol Haritasının Azerbaycan İçin Önemi

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 6 Aralık 2016 tarihli kararnamesi ile onaylanan "Ülke ekonomisi ve ekonominin kilit sektörleri için Stratejik Yol Haritasının Ana Yönergesi" belgesi, ekonomik tahmin ve kilit gelişmenin belirlenmesi açısından son derece önemli olmuştur. Ülkenin ekonomik kurumlarının yanı sıra yerli ve yabancı uzmanlar, deneyimli uzmanlar, danışmanlık şirketleri ve bilim kuruluşlarının katılımıyla geliştirilen stratejik yol haritaları ile ülkede faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlarla etkin iş birliği kısa, orta ve uzun vadeyi kapsamaktadır. Belge, 2020 yılına kadar olan dönem için bir ekonomik

kalkınma stratejisi ve eylem planı, 2025 yılına kadar olan dönem için uzun vadeli bir vizyon ve 2025 sonrası için bir hedef vizyondan oluşmaktadır. Geniş ve çok yönlü hedefleri birleştiren kavramsal bir belge olan Stratejik Yol Haritası, ekonominin kapsamlı bir analizine dayalı olarak geleceğe yönelik perspektifleri yansıtmaktadır. Belge, sürdürülebilir kalkınmanın amaç ve ilkelerine uygun olarak, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma ve sosyal eşitlik dayanışmasına dayalı, güçlü, şeffaf ve açık bir ekonominin oluşturulmasını öngörmektedir. 2019 yılının ilk çeyreğinde sosyo-ekonomik kalkınmanın sonuçları ve önümüzdeki görevlerin tartışıldığı Bakanlar Kurulu toplantısında konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkenin gelecekteki kalkınma beklentileri hakkında şunları söylemiştir: "Dünya değişiyor, durum değişiyor, yeni zorluklarla karşı karşıyayız. Bu nedenle ülkeni nasıl geliştireceğimizi, sürdürülebilir ve uzun vadeli hale getireceğimizi her zaman dört gözle beklemeliyiz." (Avrasya Dosyası, 1997)

Azerbaycanın Devlet İstatistik Komitesi'ne göre, 2010-2014'te ekonomik büyüme yılda ortalama yüzde 2,7'ye yavaşlamıştır. 2015 yılında ihracat hacmi ve azalan devlet bütçe gelirleri, işsizlik oranının bir önceki yıla göre yüzde 2 oranında artmasına neden olmuştur. 2015 yıldan sonra düşük petrol fiyatları nedeniyle cari işlemler dengesinde yaşanan gerilimler manat üzerindeki baskıyı artırmış ve 2015 yılında ulusal para iki kez devalüe edilmiştir. Küresel petrol ve gaz talebindeki büyümenin 2050 yılına kadar yılda yaklaşık yüzde 0,7'ye (önceki büyüme tahminlerinden yüzde 30 daha az) yavaşlayacağı ve fosil yakıtların toplam enerji sektöründeki payının azalacağı tahmin edilmektedir. Uluslararası Para Fonu tarafından, Azerbaycan ekonomisinin 2025 yılına kadar yıllık %2-3 oranında büyüyeceğini tahmin edilmektedir (Abdullayev Z., 2017). Bu hız, son birkaç yılda gözlemlenen büyüme oranı ile uyumlu olmaktadır. Bununla birlikte, bu kadar düşük bir büyüme seviyesi, mevcut ve gelecek nesiller için ihtiyaç duyulan istihdam sayısının yaratılması da dahil olmak üzere ekonominin hedeflerine ulaşmak için yeterli değildir.

Kaynak: (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2022)

Şekil 17: 2010-2050 Azerbaycan'da Ekonomik Büyüme

Petrol ve gaz sektörünün ekonomik kalkınma potansiyeli zayıfladıkça, Kazakistan, Suudi Arabistan ve Rusya gibi dünyanın kaynak zengini ülkeleri ekonomilerini çeşitlendirmeye çalışmaktadır. 2014 yıl üzere bu durum Azerbaycan'da da benzerdir. Ülke, 2004-2014 yıllarında inşa ettiği temelde küresel ekonomideki konumunu daha da güçlendirme konusunda güçlü bir siyasi iradeye ve yeteneğe sahip olmuştur (Imrani, Z.T., Zeynalova K.Z., 2014).

Ülkede Ekonomik çeşitlendirmeyi hızlandırmak için üç potansiyel fırsat vardır ve bu fırsatların kaçırılmamasını sağlamak için şimdi uygun önlemleri almak önemlidir:

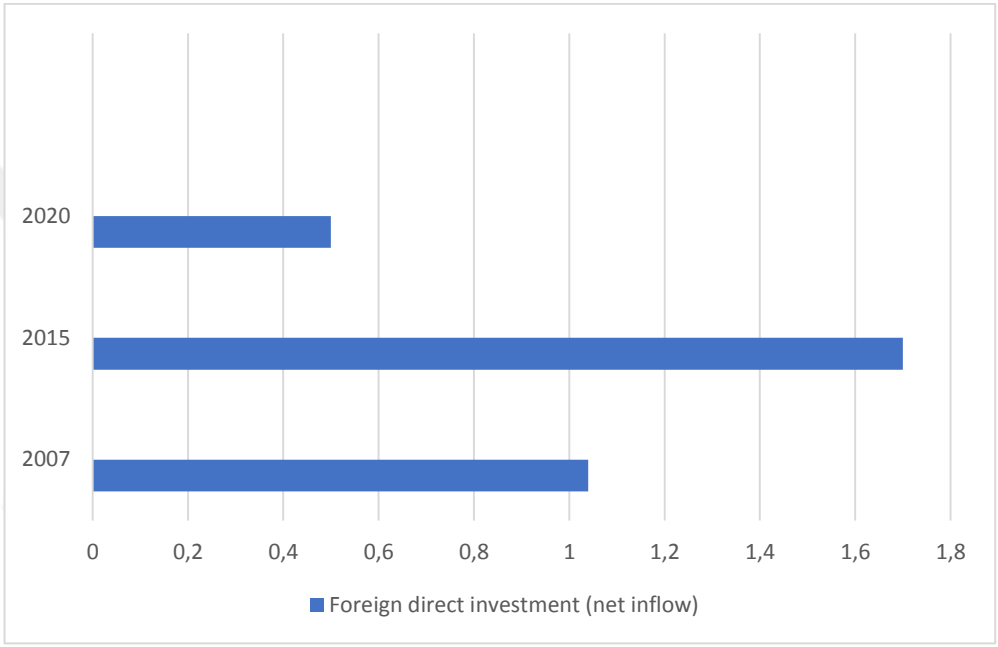
Bölgenin genel ekonomik kalkınma dinamikleri sürekli değişmekte ve ihracatı genişletmek için fırsatlar yaratmaktadır. Azerbaycan, 300 milyonu aşan toplam nüfusu ve 3 trilyon dolarlık GSYİH'sı ile üç büyük ekonomi olan İran, Türkiye ve Rusya arasında yer almaktadır. İran'a yönelik yaptırımlar kaldırıldığında ve bölgedeki diğer ekonomiler arasında yeni ticaret modelleri ortaya çıktıkça, ülke için eşsiz fırsatlar ortaya çıkmaktadır. Daha büyük ölçekte Azerbaycan, Avrupa Birliği, Çin ve Körfez ülkeleri pazarlarının oluşturduğu ve toplam GSYİH'sı 30

trilyon dolar olan bir çemberin merkezinde yer almaktadır. Örneğin sadece Kazakistan, dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Azerbaycan ile Çin arasındadır. Azerbaycan ile Körfez ülkeleri arasında sadece İran, Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında ise sadece Gürcistan bulunmaktadır. Böylece Azerbaycan, hem kısa hem de geniş çevrelerde pazarlara girmek için büyük bir potansiyele sahiptir.

Küresel ekonomik manzara, Avrupa'daki zayıf büyüme ve Çin'deki azalan büyüme nedeniyle değişmektedir. Buna karşılık Çin, kendisini büyük ekonomik bölgelere bağlayacak İpek Yolu projesini hayata geçirmeyi planlamaktadır ve bu yollardan biri Azerbaycan'dan geçmektedir. Aynı zamanda Avrupa, Rusya, İran, Hindistan ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan Kuzey-Güney ulaşım koridorunun bir hattı da Azerbaycan topraklarından geçmektedir. Bu girişimler, ülkenin topraklarından geçen mal ve yolcu hacmini artırarak güzergah boyunca üretim ve nakliye ve lojistik hizmetleri için fırsatlar yaratacaktır. Azerbaycan sadece bir transit ülke değil, aynı zamanda topraklarından geçen mallar üzerinde katma değer yaratma potansiyeline de sahiptir. Genel olarak, Azerbaycan topraklarından geçen ulaşım koridorları sayesinde ülkenin küresel değer zincirlerindeki konumu güçlendirilebilir. Azerbaycan için bu tür yeni uluslararası fırsatların açılması, sürdürülebilir ekonomik büyüme için yüksek bir potansiyel yaratmaktadır. Stratejik Yol Haritası bu fırsatlardan yararlanmak için geliştirilmiştir.

Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayacak yatırımlara ilgi duyan Azerbaycan'da küresel yatırım eğilimleri dikkate alınacaktır. 2015 yılında küresel doğrudan yabancı yatırım girişleri 2007 yılına kıyasla yüzde 36 artarak 1,7 trilyon dolara ulaşmıştır (Şekil 3.6). 2015 yılında gelişmiş ülkeler doğrudan yabancı yatırımın %55'ini çekmeyi başarmıştır. Artış, esas olarak birleşme ve devralmalardan kaynaklanmıştır. 2015 yılında Asya bölgesindeki gelişmekte olan ülkeler dünyadakı doğrudan yabancı yatırımın 1/3'ünü çekmiştir. Bu anlamda Asya bölgesi dünyanın en çekici bölgesi olmuştur. Başta Rusya ve Kazakistan olmak üzere geçiş ülkelerine doğrudan yabancı yatırım girişi 2015 yılında %54 oranında azalmıştır. 2015 yila kadar düşük hammadde fiyatları ve bölgesel çatışmalar, geçiş ülkelerindeki doğrudan yabancı yatırım akışlarının önündeki başlıca engeller olmuştur. Birleşme ve satın

almalar hariç, dünyaya doğrudan yabancı yatırım girişi kısa vadede zayıflayacaktır. Küresel ekonomi kırılgan olduğundan, küresel finans piyasaları oynak olduğundan, talep düşük olduğundan ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme zayıf olduğundan, yatırım akışlarını çekmek için Azerbaycan'da uygun bir iş ortamı sağlanacak ve özel girişimciliğin gelişimi daha da teşvik edilecektir(Abdullayev Z., 2017).

Kaynak: (Dünya Bankası, 2022)

Şekil 18: Azerbaycan`da yabancı yatırım girişleri (2007-2020)

2020 yıldan itibaren dünya pazarında yükselen ham petrol fiyatları, öncelikle petrol ihracatçısı Azerbaycan'ın bütçe gelirlerini, özellikle Devlet Petrol Fonu'nun petrol ve gaz satışından elde ettiği gelirleri artırmıştır. Aynı zamanda, günümüzde yüksek petrol fiyatlarının oluşmasındaki temel itici gücün, ekonomik aktivitenin doğal olarak artan trendi değil, enerji piyasaları da dahil olmak üzere küresel finans piyasalarında kısa vadeli yüksek fiyat oynaklığı olduğunu belirtmek gerekmektedir. "Devlet Petrol Fonu, farklı para birimleri cinsinden farklı yatırım varlıklarından oluşan döviz varlıklarını yöneten küresel bir yatırımcıdır. Bilinen olayların arka planına karşı dünya ekonomisindeki enflasyonist baskılar, merkez bankalarının faiz politikasında beklenen eğilimler ve finansal piyasalarda kısa vadeli ciddi fiyat oynaklıkları fonun faaliyetlerini belirli ölçüde etkilemektedir. Uzmanlar, dünya

petrol fiyatlarındaki artışı doğrudan savaşa bağlı olduğunu düşünmektedir. Petrol fiyatlarının savaşa bağlı olarak dalgalanabileceği belirtilmektedir. Savaş devam ederse, petrol fiyatlarının daha da artması beklenmektedir. Azeri petrol fiyatı 9 Mart'ta varil başına 135,99 dolar olmuştur. Devlet Petrol Fonu'nun 2022 yılı bütçesi, kârlı petrol ve gaz satışı için toplam 5.046,5 milyon dolar (ham petrol için 50 dolar fiyatla) öngörülmektedir. Ham petrol fiyatlarındaki her 10 dolarlık artış, fonun bütçesine ilave 1,4 milyar dolar kazandırmıştır (Azerbaycan haberleri, 2022). Devlet bütçesinin 2022 yılı gelir kısmı, Devlet Petrol Fonu'ndan 12,7 milyar manatlık bir transfer öngörülmektedir. Bu transferin sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi için yüksek düzeyde petrol gelirlerinin oluşması istisnai bir öneme sahiptir.

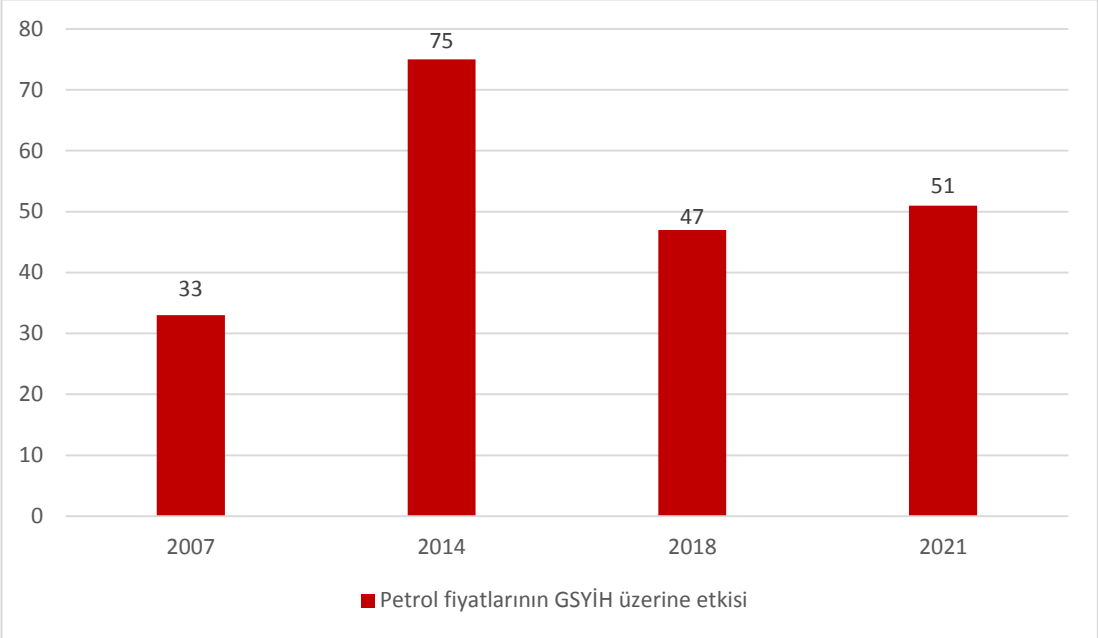
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDA EKONOMİK İLİŞKİLERİN ENERJİ BAZINDA İNCELENMESİ VE KONUMLARINA ETKİLERİ

4.1. Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri

İki ülke arasındaki ilişkiler yalnız siyasi çıkarlar üzerinde değil esasenekonomik çıkarlar ön planda olmuştur. Azerbaycan'ın otuz yıl önce kurulmasından bu yana, Türkiye ile ikili ticareti artırarak, ortak enerji projeleri uygulamış ve doğrudan yatırımlar yoluyla iki ülke arasında ekonomik ortaklıklarını derinleştirmiştir ve bu da çok yönlü stratejik işbirliğine güçlü bir temel eklemiştir. Azerbaycan, Türkiye'yi Orta Asya'daki diğer Türk ülkelerine bağlayan köprüyü oluşturmuştur. Benzer şekilde, Türkiye, Azerbaycan'ın Batı ve uluslararası pazarlar için kilit bir bağlantı olarak ortaya çıkmış ve uluslararası ekonomik topluluğa entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. 2007 yılında, iki ülke ticaret, serbest ekonomik bölge ve ulaşım dahil olmak üzere çeşitli alanlarda Ekonomik Ortaklık Programı ve Eylem Planı'nı imzalanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2007). 2010 yılında iki ülke Türkiye-Azerbaycan Stratejik İşbirliği Konseyi'ni kurmak için bir anlaşma imzalamış ve ekonomik ilişkilerin önündeki engellerin kaldırılması için adımlar atmıştır.

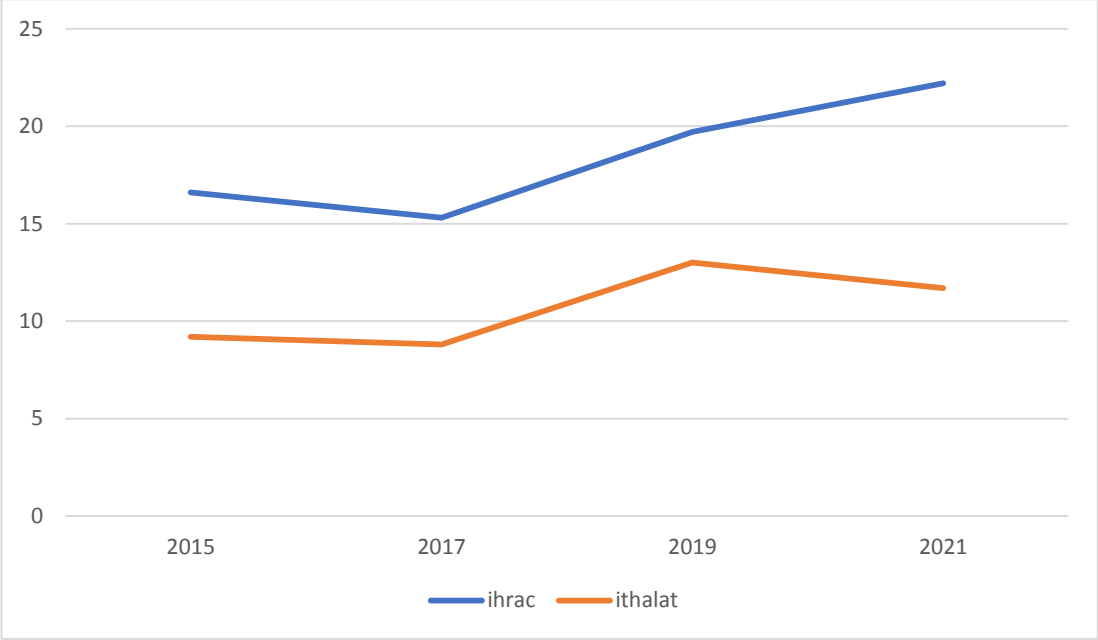
Petrol ve doğal gaz, Azerbaycan ihracatının %90'ını oluşturmuştur, bu da uluslararası piyasadaki petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların devlet bütçesi ve GSYİH üzerindeki etkisini açıklıyor. Uluslararası petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle Azerbaycan, 2014 yılına kadar sürekli ekonomik büyüme yaşamıştır. Ancak Azerbaycan GSYİH'si, petrolün düşük fiyatı ile kademeli olarak azalmıştır (2013'te 74 milyar dolar, 2018'de 47 milyar dolara inmiştir) (Şekil 4.1).

Kaynak: (Dünya Bankası, 2022)

Şekil 19: Azerbaycan'da Petrol Fiyatlarının GSYİH Üzerine Etkisi

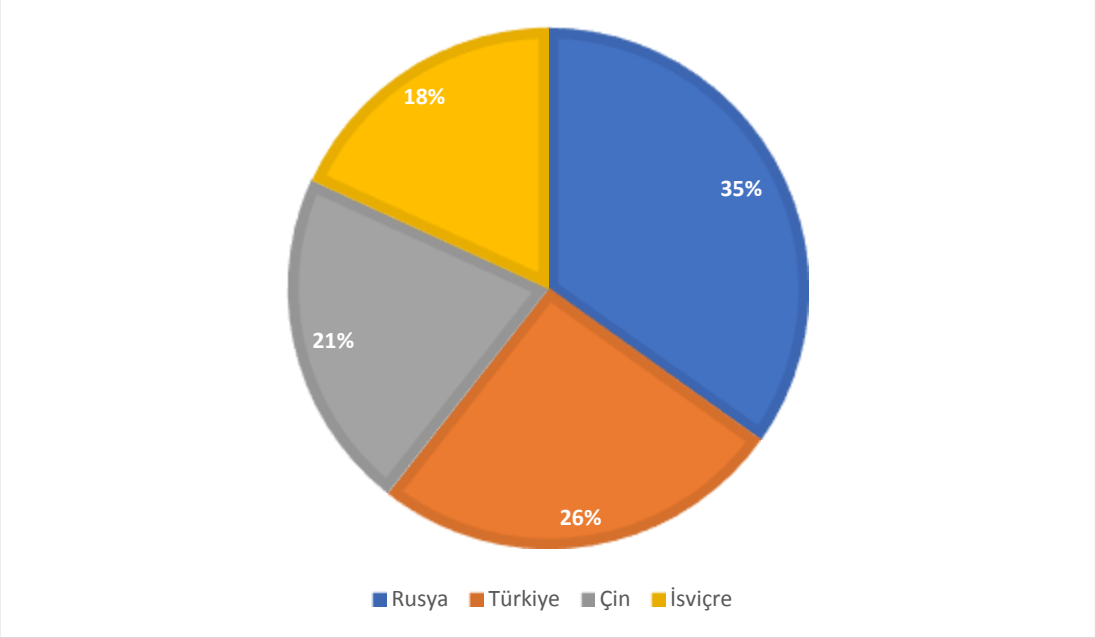
2019 yılında Azerbaycan toplam değeri 19,7 milyar dolar olan mal ihraç ederken, ithalat 13 milyar dolara ulaşmıştır (Şekil 4.2).

Kaynak: (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2022)

Şekil 20: Azerbaycan'ın İhracat ve İthalatı (milyar USD)

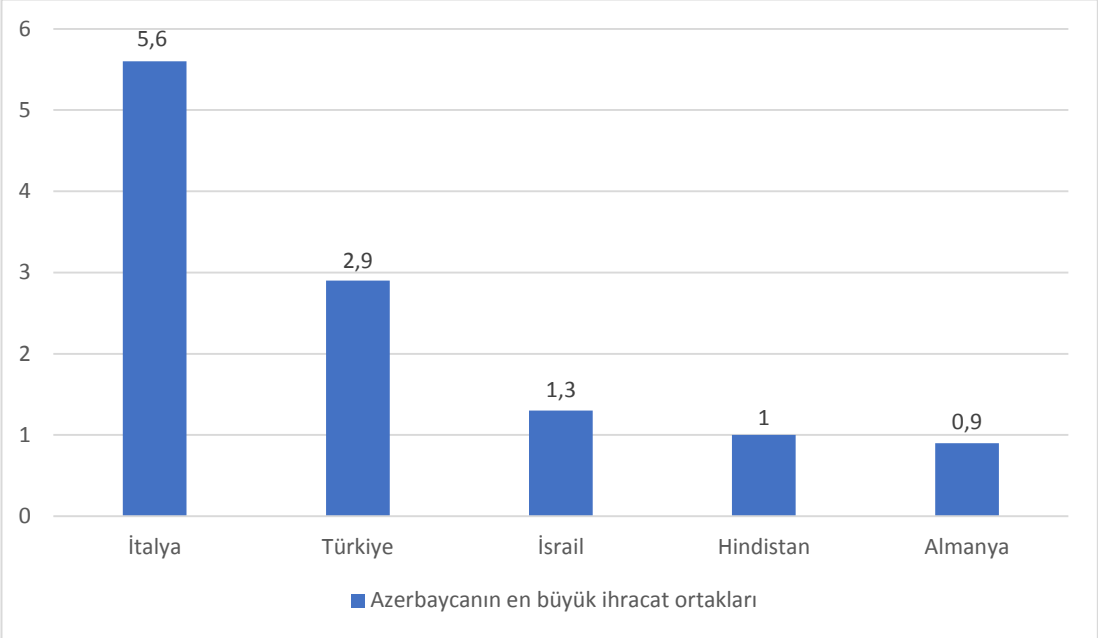
Aşağıdaki şekilden de görebileceğiniz gibi Türkiye, Azerbaycan'ın en büyük ikinci ticaret ortağıdır. İthalatta ise Türkiye Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. 2021 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'ın ithalatındaki payı 1,7 milyar dolar ile toplam ticaret hacminin %15'ine ulaşmıştır (Şekil 4.3.).

Kaynak: (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2022)

Şekil 21: Azerbaycan'ın En Büyük Ticaret Ortakları (milyar USD)

2021 yil üzere Azerbaycan'ın ihracatında ise Türkiye, 2.55 milyar dolar ile İtalya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır (Şekil 4.4).

Kaynak: (Dünya Bankası, 2022)

Şekil 22: Azerbaycanın En Büyük İhracat Ortakları (2021) (milyar USD)

Enerji kaynaklarının (petrol, gaz) keşfi, kişi başına düşen gelirde ve ithalat hacminde önemli bir artışa yol açarak Azerbaycan'ı ihracat için verimli bir zemin haline getirdi. Türkiye, tarihsel bağları ve ulusal karşılıklı bağımlılığı sayesinde Azerbaycan ile ticaretini genişletmeyi amaçlamaktadır. 2019 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile 15 milyar dolar değerinde ticaret anlaşması imzalanmıştır (Azerbaycan Cümhurbaşkanlığı, 2021). Böylece Türkiye, önümüzdeki yıllarda Azerbaycan'la ticaret ortağı olarak ilişkilerini daha üst seviyeye taşıyacaktır.

2022 yılı istatistiklerine göre Türkiye'deki Azerbaycanlı şirket sayısı 2467'ye ulaşmıştır. Bunlardan en önemlisi, petrol, gaz ve petrokimya sektörlerinde çalışan devlete ait bir şirket olan SOCAR olurken, Azerbaycan'da yatırım yapan Türk şirketlerinin sayısı çoğu inşaat ve tekstil sektöründe faaliyet gösteren 3400'e ulaşmıştır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2022).

Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz üretim ve çıkarma altyapısı, kaynaklar tam olarak kullanılmadığı için ilkel ve geleneksel olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bile Rusya, enerji ve savunma alanlarında Azerbaycan ile ortaklıklarını sürdürmektedir. Aslında Gazprom, Lukoil

ve Transneft gibi Rus enerji şirketleri hala Azerbaycan'ın petrol ve gaz üretiminde faaliyet göstermektedir. Ayrıca Ruslar, devlete ait Azerbaycan enerji şirketi SOCAR üzerinde nüfuzunu sürdürmektedir.

BTC Boru Hattı, Azerbaycan'dan gelen ham petrolü Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan Terminali'ne taşımaktadır. Ayrıca Kazakistan ve Türkmenistan petrollerinin bir kısmını da taşımaktadır. Yeraltı boru hattı 1768 km uzunluğundadır ve üretim kapasitesi Mart 2009'dan bu yana günde 1 milyon varil iken, daha sonra günde 1,2 milyon varile genişletilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2021).

Boru hattı coğrafi olarak kapalı Hazar Denizi'ni uluslararası pazarlara bağlayarak, Azerbaycan siyasi olarak Batı dünyasına daha yakın hale gelmiştir. İlgili ülkeler için boru hattının ekonomik avantajlarına rağmen, projenin siyasi hedefleri olmuştur. İlk olarak ABD, projenin ana destekçisi olarak Hazar Denizi bölgesindeki Rus tekelini kırmaya çalışmıştır. İkincisi, Azerbaycan'ın çekinceleri nedeniyle Ermenistan'dan boru hattı geçişi terk edilmiş ve izolasyona neden olmuştur. Azerbaycan daha önceleri iki hat üzerinden petrol ihraç etmektedir. Birincisi, 1998'den beri faaliyette olan Bakü-Subsa petrol boru hattı, üretimi son noktasında Gürcistan'ın Subsa limanındaki tankerlere yüklenen ve İstanbul'daki İstanbul Boğazı'ndan uluslararası pazara ihraç edilen 520 millik bir boru hattıdır. İkincisi, Rusya'dan geçen Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı da Sovyetler Birliği döneminde inşa edilmiş eski bir hat olmuştur (Humbetov M., Qasimli V., 2014). Uluslararası pazarda stratejik bir doğal gaz ihracatçısı olmaya çalışan Azerbaycan, Şah Deniz sahasındaki 1,2 trilyon metreküp rezervini ve 2,6 trilyon metreküpü aşabilecek diğer kaynaklarını sürekli olarak ihraç etmeye çalışmaktadır. Diğer doğal gaz sahalarının potansiyeli göz önüne alındığında, Azerbaycan'ın gaz üretiminin 2020 ile 2025 yılları arasında yıllık 50 milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir. Azerbaycan, petrol boru hattı stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanmasından sonra gaz ihracat politikasına ilişkin stratejik hedefler belirlemeye başlamıştır. Azerbaycan şu anda Hazar Denizi bölgesinde uluslararası pazarlara gaz ihraç eden tek ülke olduğundan, Avrupa Birliği onu TANAP boru hattının ana tedarikçisi olarak

görmektedir. Azerbaycan, büyük bir jeostratejik ve finans merkezine ulaşmasına etkin bir şekilde katkıda bulunabilecek stratejik bir ürün olarak gaz üretip ihraç ederek daha fazla ihracat yapabilecek ve böylece finansal getirileri, gelirleri ve yatırımları artırabilecektir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2021).

TANAP boru hattı Azerbaycan'daki Şah Diniz sahasından Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçmektedir. Türkiye'nin Edirne'nin İpsala ilçesinde Yunanistan sınırındaki TAP boru hattına bağlanılması planlanmıştır. Avrupa'ya doğalgaz taşıyan boru hattının ilk miktarı 2020'de Türkiye'ye pompalanmıştır. Azerbaycan %68'lik hisseye sahip olduğu için TANAP'tan önemli ekonomik kazanımlar elde edecektir. Yani, gazın Avrupa pazarlarına transferinden elde edilecek geliri alacaktır. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye, Pitkim'de rafineri projesinin temelini atmıştır. İki proje göz önüne alındığında, SOCAR'ın Türkiye'deki yatırımı 17 milyar dolara ulaşacak ve bu da SOCAR'ı Türk endüstrisine yatırım yapan en büyük şirketlerden biri yapacaktır (Güney Gaz Koridoru (TANAP), 2022).

TANAP inşaat sözleşmesinin en önemli hükümlerinden biri, Azerbaycanlı SOCAR şirketi ile Türk şirketi BOTAŞ arasında, Azerbaycan ve Türkiye Hükümetleri tarafından TANAP proje yönetimine talepte bulunma olasılığına ilişkin anlaşmadır. Talep kapsamında hat, Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'ne kiralanmıştır. Bu durumda, bu ülkeler gelecekte boru hattına yatırım yapabileceklerdir. Ayrıca projeyi diğer borulara bağlayarak enerji kaynaklarını ithal edebilmeleri, TANAP'a küresel bir jeopolitik önem kazandıracaktır (Şekil 4.5) (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2021).

Kaynak:https://asiatimes.com/2022/03/gas-rich-azerbaijan-a-russia-ukraine-war-winner/

Şekil 23: Trans Adriyatik Boru Hattı, Rus Tedarikine Bir Alternatif

2020 yılında Ermenistan ile Azerbaycan arasında kaynaklanan savaştan sonra Azerbaycan, İran ile doğal gaz ihracatı için bir değişim anlaşması imzalanmıştır. Buna göre İran, 2006 yılı sonundan bu yana Azeri doğalgazını Nahçıvan'a taşımaktadır. Bu işlemi gerçekleştirmek için Azerbaycan, Bakü Astara Hattı üzerinden İran'a, İran ise Salmas Nahçıvan Hattı üzerinden Nahçıvan'a gaz göndermektedir. İran, transit gelirlerinden %15 komisyon almaktadır.

Azerbaycan, Rusya'ya olan bağımlılığını (2007-2020 yillar arası dönemde Hajigabul – Mozdok boru hattı) azaltarak Türkiye'nin ana gaz tedarikçisi haline gelmiştir. Ocak-Mayıs 2020 döneminde Türkiye, 2019 yılının aynı dönemine göre yaklaşık %20,4 artışla 4,5 milyon metreküp Azerbaycan gazı ithal etmiştir. Öte yandan, Rusya'dan yapılan ithalat, Mayıs 2020'de aynı döneme göre yaklaşık %62 azalmıştır. 2019'da Azerbaycan resmi olarak Türkiye'nin en büyük gaz tedarikçisi haline gelmesi nedeniyle Karadeniz'de inşa edilen ve 2020'nin başında hizmete giren 7,8 milyar dolarlık 930-kilometre uzunluğundakı Rus Türk Akımı boru hattı projesi etkilenmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

Türkiye'nin Suriye ve Karadeniz'de artan Rus askeri etkisine ilişkin endişeleri ve Libya ihtilafı konusundaki anlaşmazlıklar, diğer tarafdan Rusya-Ukrayna savaşı dünyada ve bölgede petrol piyasasını etkilemesi Türkiye'yi Rus gazına olan bağımlılığını azaltmaya ve Azerbaycan ile diğer ülkelerin kaynaklarına olan bağımlılığını artırmaya yöneltebilmektedir. Bu nedenle Türkiye, Azerbaycan gazının engelsiz akışıyla ilgilenmektedir ve bölgesel bir güç olarak gaz tedarik zincirini siyasi ve askeri olarak savunmaya hazır olacaktır. Bu, Türkiye'nin, bölgesel gaz, petrol ve demiryolu altyapısının bulunduğu kuzey Karabağ'ın Tufuz bölgesinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında son dönemde yaşanan mücadeleye ilişkin pozisyonunda açıkça görülmektedir. Türkiye, bu projeler aracılığıyla boru hatları ve uluslararası ticaret yolları üzerinde önemli bir bölge olarak jeopolitik konumunu güçlendirmiştir. Türkiye ayrıca, ithalata tamamen bağımlı olması nedeniyle çok önemli olan daha düşük bir fiyattan petrol ve doğal gaz satın alabilmiştir. Devlet Hazinesi, boru hattının kendi topraklarından geçişinden elde edilen yıllık gelirden de yararlanmaktadır. Türkiye, Azerbaycan ile enerji ve ticaret alanlarında işbirliği yaparak siyasi ve ekonomik kazanımlar elde etmiştir. Türkiye, konumunu bölgede bir enerji nakil ve satış merkezine dönüştürmeyi hedeflerken, Azerbaycan ile ilişkilerini güçlendirmesi muhtemeldir ve Azerbaycan gazı Türk stratejisinde hayati bir rol oynamaya devam edecektir. Türkiye, aşağıda gösterildiği gibi Azerbaycan petrolünün mevcut bir kaynak potansiyeline esasen enerji kaynaklarında ve enerji güvenliğinde çeşitlilik elde etmeyi başarmıştır:

1- Türkiye topraklarından uluslararası pazara geçen jeostratejik boru hatları, Azerbaycan kaynaklarının en çok ihraç edileni haline gelmiştir.

2- İki ülke, özellikle enerji sektöründe karşılıklı yatırımlardan yararlanmaktadırlar.

3- Türkiye'nin üçüncü binyılın başından beri pekiştirdiği ortak Türk milliyetçiliği ve iki ülke arasında “Bir millet iki devlet” ifadesiyle ifade edilen toplumsal karşılıklı bağımlılık da vardır.

Azerbaycan, boru hatlarıyla uluslararası pazara rezerv ihraç etme ve kaynaklarına hakim olan Rus tekelini kırma yeteneği sayesinde ekonomik kazanımlar ve kalkınma sağlamıştır.

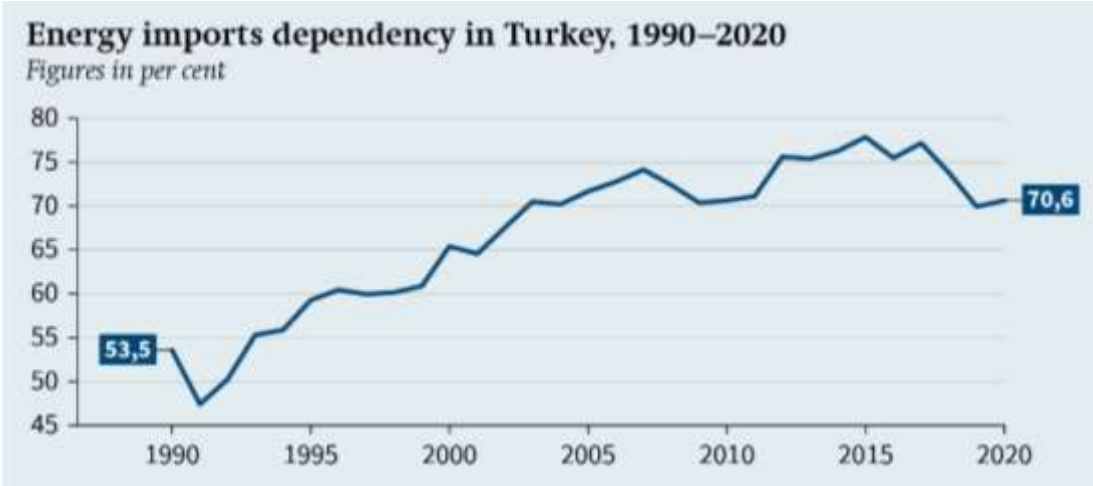
Ayrıca Azerbaycan, Avrupa Birliği Devletlerine petrol ve gaz tedarik zincirinin bir parçası olan ve uluslararası politikadaki rolünü ve konumunu güçlendiren ülkelerden biri haline gelmiştir.

4.2. Türkiye Enerji Politikasının Evrimi

Son yirmi yılda Türk enerji politikasında özel olarak anılmayı hak eden iki büyük değişiklik gözlemlenmiştir. 1990'larda, Türkiye'nin enerji stratejisi öncelikli olarak kendi enerji güvenliğini sağlamaya ve ikinci olarak da bölgesel enerji oyununda kilit bir oyuncu olma hırsıyla Türkiye topraklarından geçen çeşitli boru hattı projelerini desteklemeye yönelik olmuştur. 2000'li yılların sonlarına doğru Türkiye'nin ekonomik büyümesi nedeniyle Türkiye'nin enerji politikasının bu iki amacının önemi artmıştır. Ancak, Türkiye'nin artan iç talebini karşılamaya ve karşılanabilirliği güvence altına almaya yönelik bir kayma da olmuştur. Türkiye enerjide her zaman ithalata bağımlı olmuştur ve güçlü ekonomik büyüme bu bağımlılığı sadece artırmıştır. Bu nedenle erişilebilirlik ve satın alınabilirlik öncelik haline gelmiştir.

Geçtiğimiz birkaç yıl içinde, bu sefer yerli kaynaklara doğru bir başka kayma meydana gelmiştir. Bugün Türkiye ekonomisinin artık güçlü bir ekonomik büyüme olmasına rağmen, ülkede enerji talebi hala artmaktadır. Arzı güvence altına almak için Ankara, petrol ve doğal gazın yukarı akışını geliştirmeye çalışmaktadır (Şekil 4.6.). Karadeniz'deki son gaz keşfi buna bir örnektir. Diğer örnekler, yenilenebilir kaynaklar, nükleer enerji ve linyit madenciliği geliştirerek yerli enerji üretimini artırmayı içermektedir. 2017 yılında Enerji Bakanlığı tarafından açıklanan Türkiye Ulusal Enerji ve Maden Politikası, yerlileştirme, enerji arz güvenliğinin iyileştirilmesi ve öngörülebilir bir enerji piyasasına sahip olma şeklinde üç temel strateji etrafında inşa edilmiştir. Bu nedenle, politika öncelikle Türkiye'nin ithal enerji kaynaklarına bağımlılığını azaltmaya odaklanmaktadır. Azerbaycan Enerji

Bakanlığı'nın 2019-2023 Stratejik Planı da yerli enerji üretimini artırarak ve enerji kaynaklarını çeşitlendirerek enerji arzının güvenliğini desteklemektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2021).

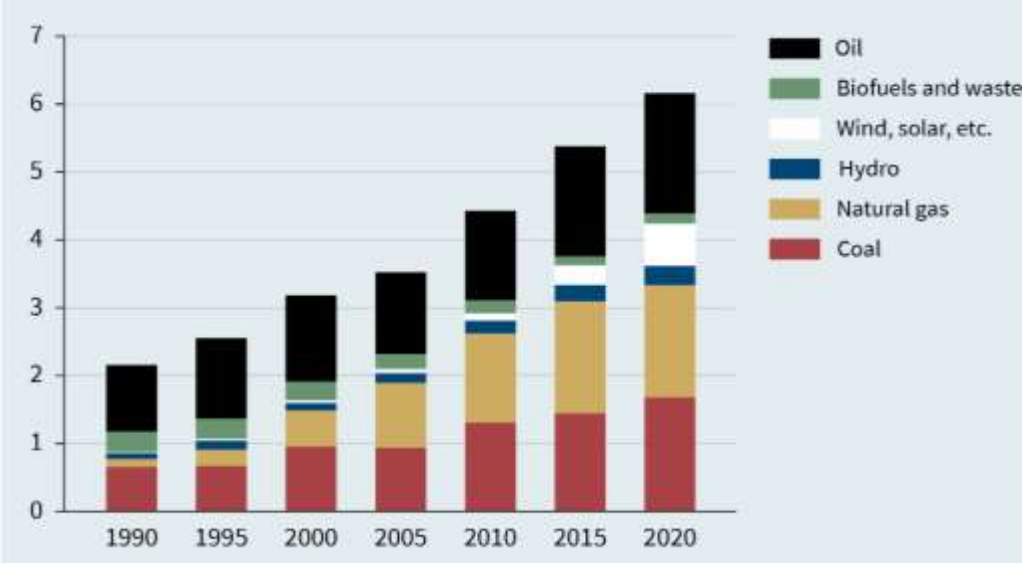

Kaynak: Oguz Turkyilmaz, TMMOB Elekrik Muhendisleri Odasi 13.Eneji Sempozyumu **(tmmobenerjisempozyumu.org)**

Şekil 24: Türkiye'nin Enerjide İthalat Bağımlılığı (1990-2020)

Sonuç olarak, yenilenebilir kaynaklar ve diğer yerli enerji kaynakları, hükümet raporlarında ve Türk yetkililerin siyasi konuşmalarında ana öncelik olarak sıklıkla bahsedilmektedir. Bununla birlikte, yenilenebilir enerjilere yapılan vurgu, çevre ve iklim kaygıları için görünmemektedir. Hükümet yetkililerine göre, Türkiye yarın diğer güçlü büyük ülkelerin saflarına yükselebiliyorsa, bu sözde milli enerji sayesinde olacaktır. Sonuç olarak, son on yılda ülke yenilenebilir enerjilerin kullanımında önemli bir ivme yaşamıştır. Bu, Türkiye'de potansiyel sınırlarına ulaşan ve yenilenebilir olarak kabul edilmesine rağmen birçok çevre endişesini gündeme getiren hidroelektrik olsa da, bu kaynakların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ancak aynı zamanda, Türkiye'nin 2021 yılındaki yıllık kömür üretimi, Türkiye tarihinin en yüksek seviyesi olan 116,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle, ulusal kaynakları artırma hedefinin iklim ve karbon azaltımı açısından birbiriyle çelişen iki etkisi vardır. Hükümetin politika seçimi açıktır – maliyet rekabet gücü mantığıyla enerji güvenliğini teşvik etmektedir (Şekil 4.7.).

Türkiye'nin enerji politikası, bölgedeki ülke içindeki ve dışındaki siyasi gelişmelerden de etkilenmektedir.

Kaynak: IEA World Energy balances, https://www.iea.org/reports/world-energy-balances-overview

Şekil 25: Türkiye'de Kaynağa Göre Toplam Enerji Arzı (Milyon Terajul Cinsinden Rakamlar)

Son yıllarda, Türk dış politikası, Batı ve Orta Doğu'da birçok komşu ve komşu olmayan ülkelerle ilişkilerin durumu gibi çeşitli faktörlerden etkilenmiştir. Bu faktörlerin yanı sıra ekonomik büyümenin sağlanması ve iç gücün sağlamlaştırılması da hükümetin bekası için öncelikler olmuştur ve bu durum Türk dış politikasına da yansımıştır. Ayrıca, Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeyde oynamak istediği rol de köklü değişikliklere uğramıştır. 10 yıl öncesine kadar ülke liderleri ülkeyi kıtalar arasında bir köprü, bölge için model bir ülke ve Batı için stratejik bir ortak olarak sunmayı düşünmüşlerdir.

Bugün, ülke liderleri ülke için farklı bir vizyona sahipler ve ülkenin ekonomik ödeme gücünü ve enerjide kendi kendine yeterliliğini sağlamayı da gerektiren stratejik özerkliğe ulaşmasını istemektedirler. Enerji bağımlılığı, ülkenin yapısal zayıflıklarından biridir. Petrolün yüzde 93'ünden fazlası ve gazının yüzde 98'inden fazlası yurt dışından geldiğinden, enerji ithalatı faturası çok yüksek ve bu da toplam cari açığı büyük ölçüde etkilemektedir. Kısmen Türkiye'nin yeni siyasi duruşunun bir sonucu olarak, Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler, enerji alanındaki

işbirliklerinin derinleşmesini kolaylaştırmayan önemli değişiklikler geçirmiştir. Mart 2021'de Doğu Akdeniz'de gerilimin azalmasıyla Türkiye ile AB arasında "olumlu bir gündem" başlatılmıştır. Sonuç olarak, başta iklim ve göç olmak üzere bazı üst düzey toplantılar, enerji konusunda Üst Düzey Diyalog'un önündeki engeli kaldırmadan gerçekleşmiştir. Doğu Akdeniz'deki gerilimler yatışmış olsa bile, Ankara'nın Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerinde yer alan bazı kişi ve şirketlere yönelik Avrupa yaptırımları hâlâ yürürlükte ve gerilimlerin yeniden gündeme gelme olasılığı, enerji konusunda Üst Düzey Diyalog'u engellemiştir.

Doğu Akdeniz'deki gerilimler ve Ankara'nın bölgedeki güç politikası, Ankara'nın AB ile ilişkilerine yansımaları olabilecek yeni siyasi-askeri duruşunun mükemmel bir göstergesidir. Türkiye'nin şu anda Doğu Akdeniz Gaz Forumu'ndan dışlanması ve Ankara'nın Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti ile rekabet halindeki denizcilik iddiaları da AB-Türkiye enerji angajmanı potansiyeli hakkında net tartışmalar için çağrıda bulunmuştur. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin aciliyeti ve enerji geçişi, Doğu Akdeniz bağlamında potansiyel olarak gerilimi azaltan bir faktör haline gelebilmiştir. Avrupa ve Akdeniz ülkelerindeki karbonsuzlaştırma çabalarıyla, Doğu Akdeniz'de enerji geçişine dayalı olarak enerji işbirliğinin yeniden şekillendirilmesi beklenebilmiştir. Bu, doğal gaz keşifleriyle ilgili siyasi gerilimlerin azaltılmasına yardımcı olacak ve ekonomik ve ekolojik etkilerini unutmadan siyasi istikrara katkıda bulunacaktır.

4.3. Rusya-Ukrayna Savaşının Türkiye ve Azerbaycanın Enerji Politikalarına Etkisi

Rusya-Ukrayna savaşına uygun bir yaklaşım bulmakta zorlanan pek çok ülke arasında Türkiye, en tartışmalı ama en rahat olanı bulmuş gibi görünmektedir. Ukrayna'daki savaşın kışkırttığı genel siyasi ve ideolojik kutuplaşma, dengeli, pragmatik, çok vektörlü bir dış politika oluşturmak için yıllardır çalışan birçok ülkeyi tehdit etmiştir. Şimdi birçoğu kendilerini zor bir seçim yapmak zorunda bulunmaktadır.

Özellikle Türkiye, Rusya veya AB ile ilişkileri ölümcül şekilde tehdit etmeyen bir yol çizmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye, Ukrayna sorunuyla başa çıkmak için uygun bir yol bulmak zorunda kalmıştır. Özünde, Rusya, küresel ve bölgesel konumunu korumak için 24 Şubat 2022 de Ukrayna'yı işgal ettiğinde, Türkiye için iki küresel hedef bir öncelik haline gelmiştir. Türkiye'nin Küresel ve Bölgesel Konumlarını koruma bağlamında, ilk küresel hedef, Ankara'nın zeminini koruma arayışında gerekli hale gelen çeşitli gelişmelere yansımaktadır.

Birincisi, Ukrayna'daki savaş, Türkiye'nin dış politikasını destekleyen pragmatik çok kutuplu yaklaşımını tehdit etmiştir. NATO ve AB ülkelerinin Rusya'ya karşı siyasi ittifakı Türkiye'nin dikkatinden kaçamamıştır. Ankara, birkaç Batılı ülkeyle yakın bağları ve NATO taahhütleri göz önüne alındığında, kenarda kalıp müdahil olmaktan da kaçınamamaktadır.

Öte yandan Türkiye, Ankara'nın 2014'ten bu yana katılmayı reddettiği Batı kaynaklı yaptırımlara katılarak Rusya ile ilişkilerini bozmak istememiştir. Türkiye için Rusya önemli bir ticaret ortağı (2021 itibariyle 32,5 milyar dolar), önemli bir yabancı yatırım kaynağı (10 milyar dolardan fazla), muazzam bir turist kaynağı (Ruslar yaklaşık 5 milyon ziyaretten veya tüm yabancı turist ziyaretlerinin yüzde 1'i), çok önemli bir enerji tedarikçisi olmuştur. Diğer durumlarda, Rusya aynı zamanda Azerbaycan'dan sonra Türkiye'nin en büyük ikinci enerji sağlayıcısı olmuştur ve Türkiye tahıllarının yüzde 80'ini Rusya ve Ukrayna'dan ithal etmektedir. Türkiye, Rusya ve Ukrayna arasında kilit arabulucu rolünü üstlenerek, Rusya ve Batı ile ilişkilerini sürdürebilmiş ve bu sayede arzu ettiği küresel konumunu sürdürmüştür. Bu resmi rol, Ankara'ya Moskova'yı yaptırıma dahil etmemek için iyi bir sebep vermektedir.

Rusya Federasyonu'nun küresel enerji pazarında kilit bir oyuncu olduğu bir gerçektir. Savaşa eşlik eden enerji fiyatlarındaki keskin artış, özellikle gelişmiş bölgelerde oldukça enerji yoğun bir sektör olduğu için tarımı etkileyecektir:

- Tarım, doğrudan yakıt, gaz ve elektrik kullanımı yoluyla ve dolaylı olarak gübreler, böcek ilaçları ve yağlayıcılar gibi tarımsal kimyasallar yoluyla büyük miktarda enerji gerektirmektedir.

- Savaş nedeniyle gübre ve diğer enerji yoğun ürünlerin fiyatlarının artmasıyla birlikte, toplam girdi fiyatlarının önemli ölçüde artması beklenmektedir. Bu girdilerin daha yüksek fiyatları, daha yüksek üretim maliyetlerine ve nihayetinde daha yüksek gıda fiyatlarına dönüşecektir. Ayrıca, 2022/23 sezonunda daha düşük girdi kullanımına, verim ve hasatta düşüşe yol açabilir, gelecek yıllarda daha fazla fiyat artışını riske atabilmekte ve küresel gıda güvenliğini tehdit edebilmektedir.

- Yüksek enerji fiyatları aynı zamanda tarımsal hammaddeleri, özellikle mısır, şeker ve yağlı tohumlar/bitkisel yağlar, biyoenerji üretimi için daha pahalı hale getirmektedir. Enerji piyasasının gıda piyasasına göre büyük olduğu düşünüldüğünde, bu durum gıda fiyatlarını enerji parite eşdeğerlerine kadar yükseltebilmektedir.

İkincisi, sonraki sosyal, ekonomik, siyasi ve ulusötesi yansımaları ile Ukrayna'daki savaş, Türkiye'nin güvenliği, itibarı ve uluslararası özgüveni için hayati önem taşıyan bir dizi bölgesel konuda istikrarı tehlikeye atmıştır.

Yıllarca Türkiye'nin bölgesel politikası Moskova ile durumsal bir ortaklık üzerine inşa edilmiştir. Rusya'nın Ukrayna'daki savaş sonucunda olası zayıflaması Güney Kafkasya, Karadeniz ve Levant'taki bölgesel dengeleri alt üst edebilecektir.

İkinci küresel hedef, Türkiye'nin siyasi, ekonomik, ticari ve jeopolitik genişlemesini ilerletmekle ilgilidir.

Türkiye, mevcut krizin dinamiklerini şekillendirerek “gelgiti aşmaya” ve bunu kendi lehine kullanmaya çalışmaktadır. Bu hedefe ulaşmak için taktikleri arasında Rusya pazarında Batılı şirketlerin yerini almak, Rusya'dan turist ve finans akışı sağlamak, böylece yaptırımları atlayarak ve arabuluculuk rolü üstlenerek bölgesel meselelerde siyasi zemin kazanmak, çatışan tarafları savaş, barış, deniz ticareti, Karadeniz'in mayın temizleme konularında Ankara ile ve ya Ankara

aracılığıyla istişare etmeye zorlamak, ve temel Ukrayna buğday ihracatının restorasyonu yapmak önemli stratejilerdendir.

Öte yandan Moskova'nın zaman zaman Karadeniz'de tam hakimiyet kazanması, Karadeniz'de özel bir güce sahip olan Türkiye'nin etkisinin de giderek azalmasına yol açacaktır., Rusya'nın Ukrayna'da çıkmaza girmesi, özellikle Ortadoğu'da değil, Türkiye ve Rusya'nın da dahil olduğu çatışma bölgelerindeki Türkiyenin gücünü azaltacaktır. Bu nedenle, Türkiye jeopolitik olarak Rusya'ya da aşırı maruz kalmaktadır. Buna ek olarak, Batı yaptırımlarından korkan birçok Rus Türkiye'ye taşınarak yerel emlak piyasasına milyonlar yatırmış ve orada iş kurmuştur, bu da Ankara için kazançlı bir anlaşma olmuştur (Ankara 400.000 dolarlık bir yatırım için vatandaşlık vermektedir)

Özetle, Türkiye için Rusya bir rakiptir. Bu nedenle Ankara'nın derin farklılıklara ve rekabete rağmen Moskova ile iyi ilişkilere ihtiyacı vardır. Türkiye doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %50'sini Rusya'ya bağımlı hale getirmektedir. Ancak Türkiye aynı zamanda başlı başına bir stratejik enerji koridoru olmuştur. Türkiye mevcud potensiyali ile dünyanın gaz ve petrol rezervlerinin %70'inden fazlasına sahip olmuştur ve bu nedenle küresel üreticiler ve tüketiciler arasında bir enerji köprüsüdür. İç turizm endüstrisi için kritik bir unsur olan Rusya'dan gelen turizm, savaştan zarar görmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı, Avrupa'nın Rus doğalgazına olan aşırı bağımlılığını bir kez daha vurgulamış ve böylece diğer şeylerin yanı sıra Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasındaki enerji işbirliğinin öneminin altını çizmiştir. Ortaya çıkan yeni siyasi, jeopolitik ve enerji bağlamının Türkiye-Avrupa enerji ilişkisi üzerinde yansımaları olacaktır. Ancak, Türkiye-AB enerji ilişkilerinin doğasını ve geleceğini kesin olarak şekillendirecek olan, AB tarafından başlatılan ekonomi ve enerjinin karbondan arındırılmasına yönelik iddialı süreçtir.

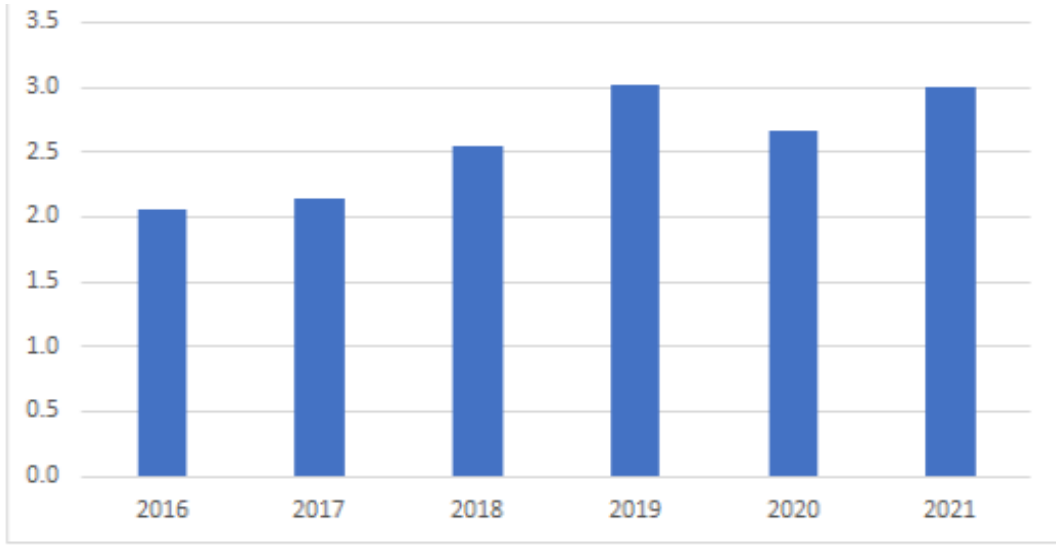
Son olarak, Türkiye, uzun zamandır aradığı Avrupa'nın ana gaz geçiş merkezi olma hedefine ulaşmak için bir fırsat görmektedir. Avrupalı müttefiklerin Rus gaz ithalatına olan bağımlılıklarını azaltmaya her zamankinden daha fazla kararlı olmaları nedeniyle Türkiye, İsrail ile Türkiye arasında uzun süredir tartışılan ve

Doğu Akdeniz gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacak yeni bir denizaltı boru hattının gerçekleştirilmesi için hizmetlerini sunmakta ve lobi yapmaktadır.

İki ülke arasında enerji projelerinin Azerbaycan için katkısı durumunu incelerken, Azerbaycan'ın enerji dışı ihracatı için potansiyel pazar kaybı, hayati ithalatlara erişim, enflasyon ve varlık kaybı yoluyla ekonominin Rusya ve Ukrayna arasındaki savaştan olumsuz etkilenmesi beklenmektedir. Diğer birçok ülke gibi, Azerbaycan da Rusya'nın işgali sırasında hem Rusya hem de Ukrayna ile işleyen ilişkileri sürdürmeye çalışmaktadır. Bakü, Ukrayna'ya insani yardım sağlamaktadır, ancak misilleme korkusuyla doğrudan Moskova'ya karşı eylemlerden kaçınmaktadır. Bakü'nün konumu, Rusya'nın Azerbaycan'ın çok vektörlü dış politikasını kabul etmesini sürdürmeye ve Dağlık Karabağ'daki hedefleri için Moskova'nın desteğini kazanmaya olan ilgisini yansıtmaktadır.

Ayrıca, Dağlık Karabağ'da son zamanlarda artan şiddet olayları, Bakü'nün Batı ve Rusya'nın dikkati ayrılıkçı bölge karşısında kendi konumunu iyileştirmek için başka yerlere yönelmesiyle ortaya çıkan fırsattan yararlandığını göstermektedir.

Azerbaycan, Bakü'nün dengeli ve bağımsız dış politikasına uygun olarak, Ukrayna ve Rusya ile aynı anda olumlu ilişkiler sürdürmeye çalışmıştır. Azerbaycan, hem Kiev hem de Moskova ile önemli işbirliği geliştiren ve şimdi ikisi arasında arabuluculukta başı çeken Türkiye'yi de örnek almıştır. Son yıllarda Rusya ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler ekonomi, askeri ve kültür gibi birçok alanda gelişmiş ve yoğunlaşmıştır. Büyüyen siyasi diyalog ve ikili ticaret bu olumlu dinamikleri pekiştirmiştir. Azerbaycan, Güney Kafkasya'da Rusya'nın bir numaralı ortağı haline gelmiştir ve Moskova'nın baskısı altında Avrasya Ekonomik Birliği ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne katılmıştır. Azerbaycan ve Rusya arasındaki ticaret hacminin 2016'da 2,1 milyardan 2021'de 3,0 milyara çıkması olumlu bir gerçektir (Şekil 26).

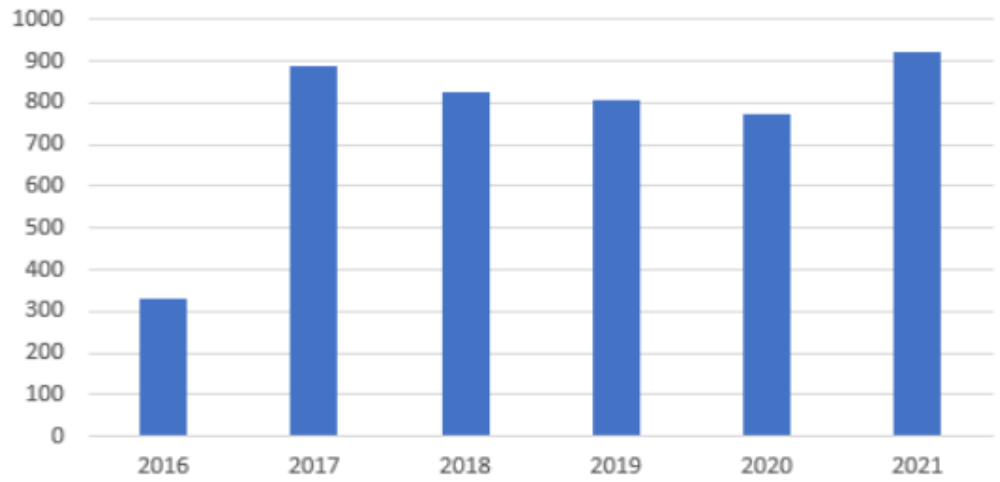

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi, 2022

Şekil 26: Azerbaycan'ın Rusya ile Ticaret Cirosu (milyar USD)

Rusya'nın 2020 Dağlık Karabağ savaşından sonra Azerbaycan topraklarına bir Rus barış gücü birliğini konuşlandırması, Moskova'ya Bakü üzerinde önemli bir kaldıraç ve Dağlık Karabağ ile ilgili konularda önemli etki sağlamıştır.

Azerbaycan, Ukrayna'nın ayrılıkçı bölgeleri Donetsk ve Luhansk'ın bağımsızlığını tanıdığı için Rusya'yı alenen eleştirmedi, ancak Bakü'nün dış politikası toprak bütünlüğü ilkesine saygı üzerine odaklanmıştır. Ayrıca Azerbaycan, Rusya'ya yönelik yaptırımlara katılmamıştır. Bakü, Rusya'yı komşusuna yönelik askeri saldırı nedeniyle kamuoyu önünde eleştirmekten kaçınmıştır. Azerbaycan'ın Kiev ile yakın ilişkisine rağmen durum böyle olmuştur. Son yıllarda, Ukrayna ve Azerbaycan arasındaki ticaret istikrarlı bir şekilde büyümüştür ve Ukrayna, Bakü'nün ana askeri ortaklarından ve enerji ihracat noktalarından biri haline gelmiştir. Azerbaycan ile Ukrayna arasındaki ticaret hacminin 2016'da 310 milyon iken 2021'de 922 milyona çıkması önemli gerçeklerden biri olmuştur (Şekil 27).

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi, 2022

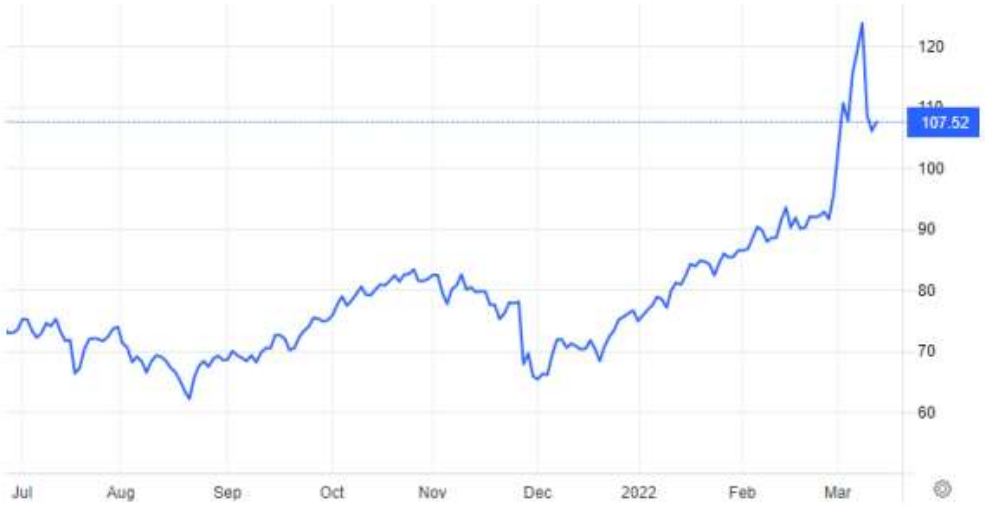
Şekil 27: Azerbaycan'ın Ukrayna ile Ticaret Ciro (milyon USD)

Azerbaycan, savaş sırasında Ukrayna ve Rusya ile ilişkilerini dengelemeye çalışmış, ancak angajmanı oldukça sembolik ve pragmatik hesaplara dayanmaktadır. Bakü, Mart ayı başlarında Harkov'daki Azerbaycan fahri konsolosluğunu bombaladıktan sonra bile Rusya'yı Ukrayna'daki eylemleri nedeniyle eleştirmekten özenle kaçınmıştır. Bakü, Dağlık Karabağ sorunu üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Rusya'yı kızdırmaktan kaçınmak için Batı yaptırımlarına katılmamıştır.

Dağlık Karabağ, Bakü'nün özel ilgi odağıdır ve Azerbaycan, Batı ve Rusya'nın bölgedeki konumunu daha da iyileştirmek için Ukrayna'daki savaşla meşgul olduğu anı değerlendirmek istemektedir.

Ukrayna'daki çatışmanın Rusya ile Batı arasındaki "ayrışma" sürecini hızlandıracağının oldukça farkında olan birçok Avrupa ülkesi, Rus enerjisine alternatif bulmayı ummaktadır. Savaş devam ettiği sürece böyle bir seçenek gerçekçi görünmese de, Kiev bile Azerbaycan'dan petrol almayı ummuştur.

Ancak Ukrayna, Azeri gazına güvenebilmektedir. Bu noktada, doğal gazın Kafkas ülkesinden Ukrayna'ya Türk toprakları üzerinden ve daha sonra Trans-Balkan boru hattı üzerinden Yunanistan'dan Bulgaristan ve Romanya üzerinden eski Sovyet cumhuriyetine taşınması mümkündür.

Kaynak: www.tradingeconomics.com

Şekil 28: Temmuz 2021 İtibariyle Ham Petrol Fiyatları

Öte yandan, artan petrol talebiyle birlikte güçlü ekonomik toparlanmaya, arz korkularını tetikleyen Ukrayna-Rusya savaşı da eşlik etmektedir. Buna ek olarak, ABD'nin Rus ham petrolünün ithalatını yasaklaması piyasadaki sıkılığı daha da artırmıştır. Tüm bunlar dikkate alındığında, Azeri Çırak yatağı da dahil olmak üzere ham petrol fiyat artışının hızı (şekil 4.10) yükselmiştir.

Petrol fiyatları üzerinde aşağı yönlü baskı oluşturabilecek ilave arzların piyasaya çıkması beklenmektedir. Şu an için yüksek jeopolitik gerilimlerle birlikte yüksek fiyatlar hakim olsa da, ne zaman istikrara kavuşacakları konusunda belirsizlik vardır.

Tarafsızlık, hem Moskova hem de Kiev ile bağlarını korumaya çalışırken parola gibi görünmektedir. Doğu Avrupa'daki durum Kafkas ülkesi olarak Azerbaycanı endişelendirse de, Bakü, özellikle Avrupa'ya gaz ihracatıyla ilgili olarak, sorundan potansiyel olarak faydalanabilmiştir. Rusya ve Avrupa Birliği arasındaki "ayrışma" süreci, özellikle de Brüksel sonunda, herhangi bir nedenle Rus enerjisini satın almayı bırakırsa, Azerbaycan için bir fırsatı temsil edecektir.

2021'de AB, Moskova'dan 155 milyar metreküp, Azerbaycan'dan ise sadece 8,2 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir. Rusya'nın güney komşusu, 2022'de dokuz milyar metreküp ve 2023'te 11 milyar olmak üzere tahmin edilen miktarların

Avrupalı tüketiciler için büyük bir fark yaratmayacağına rağmen, Avrupa'ya olan ihracatını artırmayı planlamıştır (Dünya Bankası, 2022).

Azerbaycan'ın Rusya ile stratejik ortaklığı ve Ukrayna ile iyi ilişkileri düşünüldüğünde, Bakü, bölgedeki huzursuzluğun ortaya çıkardığı yaklaşan enerji krizinden yararlanmak için birinci sınıf bir konumda olmaktadır.

4.4. Azerbaycanın Enerji Kaynaklarının Dünya Pazarına Çıkarılmasında Türkiye'nin Rolü

Avrupa'nın ve Türkiye'nin doğal gaz ithalatının çoğu tarihsel olarak Rusya'dan gelse de, jeopolitik ve enerji güvenliği endişeleri AB ve Türkiye'yi arzlarını çeşitlendirmeye ve bölgedeki güvenilir alternatiflerden ithalatı artırmaya zorlamıştır. Bu nedenle, Hazar bölgesinin (Azerbaycan ve Türkmenistan) enerji gelişimi, uzun zamandır AB ile Türkiye arasında olası bir iş birliği alanı olarak kabul edilmektedir. Bölge, bu çeşitlenmede önemli rol oynayabilecek büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. Sonuç olarak, AB, en azından 2008'den beri Türkiye ile olan enerji ortaklığına çok fazla siyasi sermaye yatırmıştır. Türkiye, AB'nin en iddialı dış enerji politikası girişiminin, yani Hazar havzasını (Azerbaycan ve Türkmenistan) AB'ye bağlamak, Türkiye'yi geçmek ve böylece Rus topraklarını atlamak için tasarlanan Güney Gaz Koridorunun (SGC) geliştirilmesinin merkezine dönüşmüştür (Huseynov, Yusif, 2017).

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri şu anda enerji ilişkilerine dayalı olarak şekillenmektedir. Bu gelişme, ilişkileri bu düzeyde sürdürmek için karşılıklı siyasi irade ile desteklenen, iki ülkenin dış politika ve bölgesel politikadaki önceliklerine dayanmaktadır.

Ancak bugün, Güney Gaz Koridoru girişiminin başlamasından 14 yıl sonra, Türkiye üzerinden Avrupa kıtasına ulaşan tek Rus dışı gaz Azeri gazıdır. Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığı hala çok yüksek ve SGC'nin tek somut başarısı, Azerbaycan'ı Türkiye üzerinden İtalya'ya bağlayan TANAP ve TAP'tır. TAP, SGC'nin bir parçasıdır ve TANAP projesi kapsamında Türkiye üzerinden Azeri gazına erişim

sağlamaktadır. Aralık 2020'de faaliyete başlayan proje şu anda Avrupa'ya yılda 10 bcm gaz sağlımaktadır. TAP yöneticilerine göre, kapasite potansiyel olarak iki katına çıkarak TAP'ın yılda 20 bcm'ye kadar taşımasını sağlayabilmektedir, ancak üretim kapasitesinin artması 4 ila 5 yıl sürecektir. Azerbaycan gazı AB gaz tüketiminin sadece yüzde 2,5'ini oluşturmasına rağmen, SGC AB ülkelerinin iç pazarlarının enerji kaynaklarını çeşitlendirmek için önemli bir unsur olmuştur. Azerbaycan, sadece bu yıl AB'ye ihracatını en az 2 milyar metreküp artırma yeteneğine sahip olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan ayrıca kullanılmayan gaz rezervlerine sahiptir ve daha fazla yatırım ve zamanla gelecekte Avrupa'ya olan arzını artırabilmektedir (Turkey and European Energy (In)Security, 2022).

Azerbaycan'ın Avrupa'ya ihracatını artırmak için Azerbaycan'ın farklı alanlarında yeni üretim projeleri başlatması gerekmektedir. Ancak, yeni platformlar oluşturmak için gereken süre nedeniyle, üretim seviyelerinin artırılması en az birkaç yıl alacaktır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin bir diğer olumlu konusu da Iğdır-Nahçıvan doğalgaz boru hattının inşası olmuştur. Azerbaycan ile Ermenistan arasında mutabık kalınan ulaşım koridorlarının restorasyonu Erivan'ın tereddütü ve muhalefeti nedeniyle ertelenirken, Bakü ve Ankara Türkiye-Nahçıvan doğalgaz boru hattı inşa etmek için anlaşmıştır. İkinci Karabağ Savaşı'nın sona ermesinden sadece haftalar sonra, 15 Aralık 2020'de Türkiye ile Azerbaycan arasında projeye ilişkin bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Doğal gaz boru hattı Türkiye'nin doğusundaki Iğdır'dan Nahçıvan'daki Sederek'e kadar uzanacaktır. Boru hattının yıllık kapasitesi 500 milyon metreküp olan Azerbaycan gazının bir kısmı Türkiye'ye gönderilecektir. Hazırda Proje tamamlanmak üzeredir (Turkish Ministry Reveals Timing for Igdir-Nakhchivan Gas Pipeline Construction, 2021).

Azerbaycan'ın Türkiye ile Azerbaycan arasındaki enerji politikasından elde ettiği faydaların gözden geçirilmesi halinde, alternatif enerji kaynağı olarak kabul edilen ve enerji piyasasında en popüler olan "Güney Gaz Koridoru" projesinin amacı, "Şah Daniz" gaz kondens sahasının işletmesinin ikinci fazı üzerinde çalışmak, Üretilen doğal gazın Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı'nın genişletilmesi ve TANAP

ve TAP boru hatlarının inşası yoluyla Türkiye ve Güney Avrupa'ya taşınması olmuştur.

Azerbaycan'da ekonomik büyüme, ülkenin bölgesel enerji projelerinde ve ülke dışındaki enerjiye dayalı yatırımlardaki büyük rolüne dayanmaktadır. Azerbaycan, politikalarını, yeraltı kaynaklarını iyi bir yönetimle piyasaya taşımak, bölgesel rolünü güçlendirmek ve ülkenin yapısal dönüşümünü gerçekleştirmek üzerine inşa etmektedir.

Azerbaycan'ın petrol stratejisinin bir diğer başarılı uygulaması olan TANAP ve TAP projelerinin hayata geçirilmesi yolunda önemli bir adım olan Azerbaycan, ekonomik bağımsızlığı dünya enerji piyasasında enerji diplomasisi olarak tartışılan konuların başında gelmektedir. Azerbaycan-TAP ve TANAP projelerinin bundan sonraki başarısı, "Güney Gaz Koridoru"nun hayata geçirilmesine yönelik önemli bir adım olarak dünya enerji piyasasında tartışılan konu olarak güncelliğini korumaktadır.

"Güney Gaz Koridoru", TANAP, TAP projeleri, Azerbaycan gazının Avrupa'ya maksimum taşınmasını sağlayacak, yatırımcı konumunu güçlendirecek ve çeşitlendirilmiş ihracat potansiyelini genişletecektir. Bu projeler Azerbaycan ve bölge için önemli projelerden biri olarak kabul edilmektedir. Elbette bu tür projeler sadece bölge ülkeleriyle sınırlı değil, Avrupa ülkeleri de bu projelerden yararlanan ülkeler arasında yer almaktadır. TANAP, enerji projeleriyle ilgilenenlerin sayısını artırarak Azerbaycan'ın küresel enerji pazarındaki konumunu güçlendirecektir. Bu açıdan bakıldığında TANAP ilk günden itibaren oldukça önemli projeler olarak dikkat çekmektedir. Projenin uygulanması ülkeye yatırım akışını artıracak, ülkenin mali durumu hızlandırılacaktır. Aynı zamanda proje Azerbaycan'ın siyasi otoritesini güçlendirecek, gazın Avrupa'ya entegrasyonunu yoğunlaştıracak ve kıtaların enerji güvenliğinde farklı olacaktır. TANAP ve TAP projelerinin diğer ülke tarafından kullanılması, Azerbaycan'ı bölgede bir kez daha üst düzey bir ekonomik güç merkezi haline getirecektir.

İki ülke arasında enerji projelerinin Türkiye için faydalarına bakıldığında, Türkiye'nin kendi pazarı için enerjiyi güvence altına alma önceliği, doğal gaz için uluslararası bir fiziki merkez ve geçiş koridoru olma hedefiyle örtüşmekte ve doğal gaz piyasasındaki jeopolitik rolünü belirlemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti stratejik olarak Asya, Avrupa ve Orta Doğu bölgeleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle ülke, enerji boru hatlarına kilit erişime sahip önemli bir enerji geçiş koridoru ve enerji merkezi olmayı hedeflemektedir. Ayrıca ülke, enerji arzını güvence altına almak için gaz ve petrol kaynaklarını çeşitlendirmiş ve depolama tesislerini genişletmiştir. Türkiye, transit arzı güvence altına almak ve Avrupa enerji güvenliğini çeşitlendirmek için Avrupa Birliği ile anlaşmalar imzalamıştır. Avrupa'nın Rus gaz kaynaklarına bağımlılığı, pahalı gaz fiyatları ve Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışma Avrupa'nın enerji güvenliğini ciddi şekilde tehdit etmiştir. (Journal of European Studies, 2015). Bu, Avrupa Birliği ülkelerinin yenilikçi gaz arz güvenliği politikaları geliştirmeleri için yeni bir stratejinin uygulanmasıyla sonuçlanmıştır. Avrupa'nın enerji kaynaklarına yönelik talebi ve Türkiye'nin Hazar havzasına ve Ortadoğu'nun enerji zengini ülkelere coğrafi erişimi, enerji çeşitlendirme programının uygulanmasını teşvik etmiştir. Türkiye'nin Avrupa enerji piyasası ile Hazar ve Ortadoğu bölgeleri arasında köprü kurmadaki rolü, ülkenin önemini önemli ölçüde artıracaktır.

Öte yandan, iki ülke arasındaki enerji projeleri, Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgede yeni bir İpek Yolu yaratma konusunda büyük bir vizyona sahip olduğunu kanıtlamıştır.

Aynı zamanda Türkiye, Hazar bölgesinden Avrupa'ya mümkün olan en hızlı ve verimli şekilde gaz akışı sağlayan AB'nin stratejik çıkarları açısından da önemli bir ülke olmuştur.

Yukarıdakiler incelendiğinde, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının (petrol ve gaz) dünya pazarlarına getirilmesinde Türkiye'nin rolü şu şekilde açıklanabilir:

- Öncelikle Türkiye, Hazar'ın önemli gaz ihracat potansiyelini ortaya çıkarmanın anahtarı hesap olunmaqtadır. Bu stratejik pozisyon hem

Azerbaycan, hem de Türkiye için önemli bir zaman açısından Avrupa'ya giden en kısa yolun Türkiye üzerinden olması ülkeyi önemli bir geçiş noktası haline getirmektedir.

- Azerbaycan dahil Hazar havzasından ve Orta Doğu bölgelerinden, çevredeki enerji üreten ülkeler Avrupa enerji pazarına ulaşmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin gelecekte stratejik bir rol oynayacağını düşünerek Türkiye'nin enerji çıkarlarını dikkate almaya istekli olmuştur.
- İki ülke arasında büyük enerji projelerinin uygulanması ve aynı zamanda Türkiyenin Batı ile Doğu arasında bir enerji köprüsüne sahib olması Azerbaycan'ın Avrupa enerji kaynağına dönüştürülmesinde etkisini daha da artırmıştır.
- Ülkeler arasında tarihi, dilsel, dini ve kültürel bağlar, Türkiye'nin Azerbaycan petrolünün Avrupa pazarlarına sorunsuz ve güvenli bir şekilde ulaştırılmasında önemli bir ülke statüsüne sahip olduğu anlamına gelmektedir.
- Türkiye, Azerbaycan için ülkenin enerjisini Avrupa pazarlarına ihraç etmede Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmada stratejik bir role sahiptir. Bu, ülkenin petrolünün Avrupa'ya daha etkin bir şekilde ihraç edilmesini garantisi sayılmaktadır.
- İki ülke arasında en üst düzeyde genişleyen enerji politikası sonucunda Türkiye aynı zamanda Azerbaycan'ın bölgedeki statüsünü ve güvenliğini daha da arttırmada garantör pozisyonu almaktadır.

SONUÇ

Petrol ve gaz, Azerbaycan ekonomisine hakim olmaya ve ihracatının ve devlet gelirlerinin çoğunu sağlamaya devam etmektedir. Bu kaynaklar 1990'ların sonlarından bu yana ülkenin yaşam standartlarını yükseltmiş ve bol miktarda kalmış olsa da, bu ekonomik modelin uzun vadeli görünümü belirsizdir. Petrol üretiminde meydana gelen düşüşler ve başlıca petrol ve gaz ithalatçısı ülkeler, sera gazı emisyonlarını yüzyılın ortasına kadar net sıfıra indirme sözü vermeleri sonucunda karbon yakalama ve depolama olmadan petrol veya gaz için önümzüdeki yıllarda talepte bir azalma yaşanmasının olası olduğu anlamına geliyor.

Bol olmalarına rağmen, fosil yakıt kaynaklarının (ve dolayısıyla hükümet gelirlerinin) uzun vadeli görünümü, başlıca ithalatçı ülkelerin 2050 yılına kadar net sıfır sera gazı (GHG) emisyonu elde etme konusundaki son taahhütleri ışığında belirsizleşmektedir.

Petrol ve doğal gaz, Azerbaycan'ın ihracat gelirlerinin yaklaşık %90'ını sağlamakta ve hükümet bütçesinin yaklaşık %60'ını finanse etmektedir. Ayrıca birincil enerjinin %98'ini ve ülkenin elektriğinin %90'ından fazlasını sağlıyorlar. 1990'ların sonundan bu yana Azerbaycan'da yaşam standartlarındaki kayda değer artıştan petrol ve daha yakın zamanda gaz büyük ölçüde sorumlu olmuştur.

Türkiye ve Azerbaycan, bölgesel bir yaklaşımla dış politika çıkarlarını uygulamada müttefik olarak kabul etmişlerdir. Enerji faktörü ilişkilerinde önemli bir rol oynamış ve ortak enerji projelerinin uygulanması nedeniyle TANAP projesinin inşası ilişkilerinin seviyesini artırmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ikili ekonomik işbirliği ve yatırıma büyük katkıları ülkelerin kalkınmasında temel etkenlerdir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaretin cirosu 5 milyar dolardan fazladır. Türkiye ekonomisine tahsis edilen yatırımların hacmi 2020 yılına kadar 20 milyar dolara ulaşmış, bunun 15 milyarı Devlet Petrol Şirketi'ne gitmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Bakü-Tiflis-

Erzurum boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi önemli projeler, iki ülke arasında gelecekteki iş birliğinde büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın sonucu olarak, Türkiye ve Azerbaycan enerji ilişkilerinin Azerbaycan için fayda ve katkıları aşağıdakı gibidir:

- Doğal gaz rezervleri, Azerbaycan'ın petrol rezervi olarak dünya pazarına entegrasyonunun ana aracı olarak yer almaktadır. Ülkenin sosyo-ekonomik kalkınma potansiyelinin doğru değerlendirilmesi, yönetimi ve etkin kullanımı uluslararası ekonomik ilişkilerde çok önemli bir yere sahiptir.
- Halihazırda Azerbaycan'da gaz üretim düzeyi, iç talebe, ihracat kotalarının düzeyine ve ülkenin uluslararası pazarının mevcut durumuna göre değişmektedir. Genel olarak, gaz üretim düzeyi son 10 yılda önemli ölçüde artmıştır. Çıkarılan gaz miktarının artması ve doğal kaynakların verimli kullanımı ile ilgili fırsatların mevcudiyeti, mevcut, keşfedilen ve tam olarak işletilmeyen ve hatta olası yatakların keşfi temelinde mümkün olabilmektedir. Devam eden soruşturma ve araştırmalar bunun olasılığını kanıtlamaktadır.
- Azerbaycan'ın doğalgaz ihracatı mevcut anlaşmalar, altyapı ve imkanlar çerçevesinde sürekli olarak uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan, ilave gaz ihracat potansiyelini artırmak için bölgesel ve küresel ölçekte önemli projelere imza atmış olup, bunların uygulanması şu anda hızla devam etmektedir.
- Büyük uluslararası gaz boru hattı projesi "güney Gaz Koridoru" çerçevesinde gerçekleştirilen büyük ölçekli operasyonlar ve ön sonuçlar, bu projenin beklenen başarısını sağlayan bilgilendirici olarak temsil edilmektedir. BTE, 3 bölümden (BTE,TANAP ve TAP) oluşan dev projeden faaliyet gösterdiğinden, diğerlerinin inşaatı tüm ülkelerde takvime göre devam etmekte olup herhangi bir sorun veya gecikme beklenmemektedir. Dolaylı olarak "Şah Daniz 2. Aşama" çerçevesinde Azerbaycan'dan Avrupa pazarlarına gaz taşımacılığı neredeyse kısa zaman içinde gerçekleşmektedir. Ancak küresel piyasada doğalgaz fiyatlarının seviyesinin değişken olduğu da yadsınamaz bir gerçek olmuştur. Bu fiyat seviyeleri projenin uygulanmasına

engel olmamakla birlikte, fiyatların yüksek seviyeleri gelir miktarını azaltarak projenin restorasyon süresini uzatabilmektedir. Böylece Dünya Bankası ve Uluslararası Enerji Ajansı'nın raporuna göre önümüzdeki 3 yıl (2023-2025) içinde dünyada gaz fiyatları %30-60 oranında düşecektir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 2022).

- Halihazırda, Azerbaycan Güney Gaz Koridoru çerçevesinde riskin aşırı harcama ve dağıtımını azaltmak için yeni hissedarların cazibesine büyük önem verilmektedir. Aksi takdirde 48 milyar dolarlık TANAP ve TAP projeleri uzun süre kârlı olmayabilmektedir. Bu projelerin karlı olması Azerbaycan için büyük önem arz etse de son yıllarda petrol fiyatlarında keskin bir düşüş yaşanmaktadır.
- Ayrıca Azerbaycan, bu projeler çerçevesinde transit rolünü faydalı bir şekilde kullanarak Irak gazını Avrupa'ya taşımak için işletilebilmeyi düşünmektedir. Yüksek gelir oranı ve ayrıca TANAP ve TAP'ın zengin deneyimi buna izin vermektedir. Bu nedenle daha fazla fayda sağlamak ve daha karlı projeler haline gelmek mümkün olabilmektedir.
- Azerbaycan'ın Türkmen gazının Avrupa'ya taşınmasında transit konumunu kullanması teklifi olarak not edilebilmektedir. Trans Hazar boru hattı bunun için planlanmaktadır, ancak bunu kısa sürede hayata geçirmek kolay değildır. Bu konu gerek siyasi gerekse mali açıdan sorunlu bir konu olarak karşımıza çıkmakta ve bu sorunun uzun süre çözüm bulamayacağını göstermektedir. Bunun yerine Azerbaycan, dünya tecrübesini kullanarak Türkmenistan ile tankerlerle sıkıştırılmış gaz taşımacılığını gerçekleştirebilmektedir. Temel altyapı neredeyse bunu yapmak için mevcuttur. Böylece Azerbaycan bu bölgede gemi inşa tesisi kurmakta Japonya ve Güney Kore'den olağanüstü bir deneyime sahip uzmanlar, yeni teknolojiler dahil ederek Alat'taki yeni gemi inşa tesisinde Hazar Denizi'nde yüzebilen sıkıştırılmış küçük boyutlu gaz tankerlerini üretebilmektedir. Bu sayede Türkmen gazının Azerbaycan'a ve oradan da Avrupa'ya boru hattı olmadan taşınması mümkün olabilmektedir. Bu durumda Türkmen gazının TANAP ve TAP projelerine katılması projenin karlılığını ve önemini artıracak ve Avrupa'ya daha elverişli hale getirecektir.

Bugün Azerbaycan, mevcud potensiyeli ile hem bölgenin ve hem de Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlamanın yanı sıra küresel bir enerji pazarında kritik bir rol oynamaktadır. Bugün artık Avrupa ülkelerinin bazı gaz pazarlarında Azerbaycan'ın payı yaklaşık yüzde 40'a yükselmiştir (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2022). TANAP boru hattının planlanan kapasitesi 2023'e kadar 23 milyar metreküp, 2026'ya kadar 31 milyar metreküp olacaktır. İlk 16 milyar metreküp hacmin on milyar metreküpü Avrupa'ya, 6 milyar metreküpü de Türkiye'ye taşınacaktır. Avrupa'ya gidecek gaz Türkiye-Bulgaristan ve Türkiye-Yunanistan sınırından gidecek. Bu tarihi olay, her iki ülkenin stratejik iş birliğinin yeni ve dinamik gelişme aşaması olarak yüksek değerlendirilebilir.

Diğer durumda, Türkiye petrol ve gaz ihtiyacının çoğunu, genellikle yakın bölgedeki ülkelerden ithal etmektedir. Ülkenin 2023 vizyonu ile önümüzdeki yıllarda en büyük zorluklardan biri, gelişmekte olan ekonomisine sürdürülebilir enerji sağlamak olacaktır. Enerji Bakanlığı tarafından yayınlanan istatistiklere göre, Türkiye'nin doğal gaz tüketimi 2030 yılına kadar neredeyse iki katına çıkması beklenmektedir.. Bu gerçek, Türkiye'yi dünyanın en hızlı büyüyen gaz pazarlarından biri haline getirmektedir. Yakın bölgede Hazar Denizi ve özellikle Azerbaycan, dünyanın en büyük gaz rezervlerinden birine sahiptir. Yakınında bu tür kaynaklar varken, Türkiye'nin pazarı için gerekli arza erişebileceğini varsaymak kolaydır. Bununla birlikte, bunlar arasında kalan birçok zorluk, jeopolitik düşüncelerdir. Asya ve Avrupa'nın kesiştiği noktada jeopolitik bir avantaja sahip olan Türkiye, bölgedeki rolünü bugüne kadar başarıyla oynamıştır. Türkiye, enerji diplomasisinde de başarılı oldu ve komşularının çoğuyla etkili bir ticaret ortağı olmuştur. Bir sonraki adım, ülkenin hem Avrupa hem de Orta Doğu ve Hazar bölgeleriyle bağlantılarını artırarak enerji taşımacılığının ana güzergahı haline gelmesini sağlamaktır. Bu, Türkiye'nin hem arz kaynaklarını artırabileceği hem de Avrupa'nın enerji güvenliğine önemli ölçüde katkıda bulunacağı anlamına gelecektir.

Türkiye, 2023 yolunda enerji güvenliğini iyileştirmeye çalışırken, jeopolitik ortamının bir sonucu olarak birçok önemli zorluk ve fırsatla karşı karşıyadır. Güney Gaz Koridoru listenin başında yer almıştır. Türkiye'nin Doğu'daki kaynaklar ile

Batı'daki tüketici pazarları arasında stratejik olarak yerleştirilmiş bir enerji merkezi ve koridor olma arzusunun önemli bir parçasıdır. Türkiye'nin Avrupa'ya gaz tedarikinde önemli bir rol oynamak istemesinin bir nedeni de önemli bir bölgesel aktör olmaktır. Avrupa Birliği, önümüzdeki birkaç on yıl içinde azalan yerli üretim nedeniyle gelecekte büyük olasılıkla artan miktarda doğal gaz ithal edecektir. Ayrıca, doğal gazın Avrupa enerji karışımında daha büyük bir önem kazanması beklenmektedir. AB ülkelerinde artan talep göz önüne alındığında, Avrupa ek hacimlerde doğal gaz ithal etmek zorunda kalacaktır. Hazar bölgesinden gelen gazın mümkün olduğu kadar çabuk ve verimli bir şekilde Avrupa'ya akması AB'nin stratejik çıkarları için önemlidir.

Azerbaycan ile BTC, BTE ve TANAP gibi ortak projelerin sayısındaki artış, Türkiye'nin enerji merkezi olma politikasında ve Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında belirleyici rol oynayacaktır.

Türkiye, Azerbaycan dahil Kafkasya ve Orta Asya politikasında şu noktalara dikkat etmektedir:

1. Bölge ülkeleri ile ortak iş birliğinin kurulması ve bölgenin kalkınma stratejisine öncelik vermek,

2. Bölge ülkeleri arasında güvenlik birliğinin kurulmasına,

3. Bölgede gelecekte faaliyet gösterecek uluslararası tahkim sistemini kurmak,

4. Kars-Tiflis demiryolunun en yakın zamanda tamamlanmasına,

5. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmini artırmak için yanı sıra bilgi ve innovativ teknoloji akışını artırmak,

6. Ülkeninticaret hukuku, icra-iflas hukuku, rekabet hukuku vergi hukuku, ve sermaye piyasası mevzuatının altyapısının gelişimini desteklemek,

7. Bölgesel pazarda ülkeler arasında rekabet edebilecek güçlü ekonomik sistemin kurulması için mevcut iş birliğini hızlandırmak,

8. Gelecekte Türkiye'nin Avrupa Birliğine kabulü aşamasında ait olduğu bu bölge ile Avrupa arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesine aracılık etmek,

9.Azerbaycan ve Orta Asya devletleri arasında Avrupa ülkeleri arasında olduğu gibi, mevcut korku trafiği ve gümrük kontrol noktaları koşullarının daha da yumuşatılması ve bölge ülkeleri arasında rahat hareketin sağlanması için çalışmak,

10. Avrupa Birliği'nin alternatifi olarak Türk devletleri arasında ekonomik ilişkilerin daha da yükseltilmesi için Türk Ekonomik Birliği'nin kurulmasına yönelik çalışmalara aracılık etmek. BDT beklenen etkiyi vermediğinden, hızla gelişen dünya pazarında daha etkin ve güçlü ekonomik sistemlerle güçlü bir bölge formüle etmek.

Sonuç olarak çalışmanın ana hattı olan Azerbaycanın enerji kaynaklarının dünya pazarına çıkarılmasında Türkiyenin rolü şu şekilde gösterilebilmektedir:

- Türkiye, sahip olduğu ekonomik ve jeopolitik potensiyeli ile Hazar'ın önemli gaz ihracat potansiyelini ortaya çıkarmanın anahtarıdır. Bu hem Azerbaycan hem de Türkiye için önemli bir zaman açısından Avrupa'ya giden en kısa yolun Türkiye üzerinden olması ülkeyi önemli bir geçiş noktası haline getirmektedir.
- Azerbaycan ile BTC, BTE ve TANAP gibi ortak projelerin uygulanması sonucunda ve aynı zamanda Türkiyenin coğrafi konumu nedeniyle enerji kaynakları açısından Batı ile Doğu arasında bir enerji köprüsüne sahib olması Azerbaycan'ın Avrupa enerji kaynağına dönüştürülmesinde etkisini daha da artırmıştır.
- İki ülke arasındaki tarihi, dilsel, dini ve kültürel bağlar, Türkiye'nin Azerbaycan petrolünün Avrupa pazarlarına sorunsuz ve güvenli bir şekilde ulaştırılmasında önemli bir ülke statüsüne sahip olduğu anlamına gelmektedir.

- İki ülke arasında en üst düzeyde genişleyen enerji politikası sonucunda Türkiye aynı zamanda Azerbaycan'ın bölgedeki statüsünü ve güvenliğini daha da arttırmada garantör pozisyon almıştır.

KAYNAKÇA

Abbasov, F.H.: "**Sustainable social and economic development of regions in Azerbaijan**": the current situation and future prospects. Baku.2010

Abdullaev Z.: "**Petrol endüstrisinin ekonomisi ve yönetimi**", Bakü, 2000, s. 234.

Abdullayev Z.: "**Petrol Endüstrisi Ekonomisi ve Yönetimi**", Ders Kitabı, Bakü, 2017.

Abramov S.: "**Duran Varlıklar Yatırım Yönetimi**", 2002, s. 343.

Ağacan K.: İranın Kafkazya politikası, http://www.circassiancenter.com/ccturkiye/arastirma/0163_iraninkafkasyapolitikasi.htm, 1996

Ahmadov M.: "**Azerbaycan: Yeni Petrol Çağı ve Uluslararası Politika**", Bakü, 2013, s. 44.

Ahmadov, A.Hajiyev, M: "**Economy of Azerbaijan**". Baku: Sada. 2010

Ahmedov M.: "**Azerbaijan: New Oil Era and International Politics**", Baku 1997, pp.54-59

Ajamov.A.K.: "**Modern çağda Azerbaycan dış politikasının teorik temelleri**", 2012, s.72

Aliguseynov MA.:	"**Azerbaycan Petrolleri Dün ve Bugün**", Bakü, 1987
Aliyev T.:	"P**romoting Innovation and Investment in Azerbaijan'sNon-Oil Industry Sector**", Sumgait, 2016, pp. 40-43
Aliyev T.N., Babayev T.N.:	"**Petrol Sanayi İşletmelerinin Ekonomik Potansiyeli**", Bakü, 2013, s. 264.
Aliyev V.:	Neft strategiyası, http://www.azpress.az/index.php?p=8&sectionid=102, 2010
Andrey B., Mitya B., Maya M.:	«**Sürdürülebilir kalkınma. Ekonomik, sosyal ve ekolojik yönler**", Moskova - 2014.
Aras, B.:	"**Turkish-Azerbaijani Energy Relations. Global Turkey in Europe**". Policy Brief 15. 2014
Aras, O., Suleymanov,E., Zeynalov, A:	"**Analyzing and valuing of the existing situation of export and import of non-oil sector in Azerbaijan Republic**". Journal of Qafqaz University,29, pp. 50-60.
Asker, A.:	Ermeni Açılımı Sonrası: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. 21. Yüzyıl, 15, 45-55.2010
Aslanlı A.:	"**Trans-Hazar işbirliği bağlamında Hazar Denizi ve İran-Azerbaycan ilişkilerinin Durumu**", Konrad-Adenauer-Stiftung,

2014, s.42

Avar, B.: "**Avrasyalı Olmak**." Istanbul: Truva Yayınları. 2007

Avrasya Dosyası: Azerbaycan'ın Yaptığı Petrol Antlaşmaları, no.85. 1997

Aydın, M. : Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu, in Bakın Oran (Ed.) **Türk Dış Politikası Cilt II:1980-2001,** p.401, Istanbul: İletişim Yayınları. 2002

Aydın, M. : Türkiye'nin Azerbaycan'la Tarihsel Bağları ve Nahçıvan, in Bakın Oran (Ed.) **Türk Dış Politikası Cilt II:1980-2001**, p.403, Istanbul: İletişim Yayınları. 2002

Azerbaijan Energy Charter Secretariat: Azerbaijan Energy Charter Secretariat In-Depth Review of the Energy Efficiency Policy of Azerbaijan, Baku, 2013

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR): www.socar.az

Azerbaycan Dış Ticaret Verileri: Republic of Turkey Ministry of Economy. (2014), Azerbaycan Dış Ticaret Verileri, http://blog.ibp.gov.tr/?p=21050 (15.02.2014)

Bağırov S.: Azerbaıjanı Oıl: Glımpses Of A Long Hıstory, http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/1.-AZERBAIJANI-OIL-GLIMPSESOF-A-

LONG-HISTORY.

Başer, B.: Third Party Mediation in Nagorno-Karabagh: Part of the Cure or Part of the Disease? **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,** 3(5), 86-114. 2008

BP: (2014a), Baku-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı.http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9032198&contentId=7058942 (10.02.2014).

BP: (2014b),AIOC.http://www.bp.com/managedlistingsection.do?categoryId=9007997&contentId=7014999

Bulent A., Croissant M.P., Shirin A., Ibrahimov R.,: "**Oil and Geopolitics in the Caspian Sea Region",** Istanbul, July 1999, p.87

Cabbarlı H., Abdullayeva V.: "**Azerbaycan'ın dış politika politikasının temel özellikleri**", 2009, s.89

Ceccorullı M., Frappi C. and etc: EU-Azerbaijan Perspectives on Cooperation, The EU Eastern Partnership: Common Framework or Wider Opportunity? http://sam.az/uploads/FrappiPashayeva.%20The%20EU%20Eastern%20Partnership%20%282%29.pdf

Cefersoy N.: "**From the Provincial Central Level to Equal Status: Azerbaijan-Russia Relations (1991-2000)",** Ankara, ASAM

Publishing House, 2000, p. 126

Cihan: (2011, 16 Kasım), ABD: Orta Asya Küresel Enerji Arenada Önemli Bölge, http://www.cihan.com.tr/news/852569-ABD-Orta-Asya-kuresel-enerji-arenada-onemli-birbolge-CHODUyNTY5LzM (04.03.2014).

Cohen A.: Azerbaijan-US interests in the South Caucasus: 20 years after independence: **The Geopolitical Scene of the Caucasus A decade of perspectives**, Istanbul, 2013, pp. 51-83

Çelik K., Kalaycı C.: **Azerbaijan Petroleum: Past and Present, Primeministry of T.R.**, Turkish International Cooperation Agency, 1999, pp.105-128

Dargahov, V.S.& Karimov, R.N.: "**Investment opportunities of tourism industry in Azerbaijan and its regions**". European International Journal of Science and Technology. Vol. 3, No. 7, 165-172. Birmingham.2014

EIA.: (2021), Country Analysis Briefs: Azerbaijan, http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=AJ

EIA: (2013a), Country Analysis Brief Overview: Azerbaijan,http://www.eia.gov/countries/co

untrydata.cfm?fips=aj

EIA: (2013b),Azerbaijan, http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=aj

Eurostat Datas (2013): http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/energy/data/database (10.02.2014).

G.A.Azizova: "**Devletin Yatırım-İnovasyon Politikası**" Bakı – 2012

Garayev S.: "**AKP'nin petrol politikası**", Ulaştırma Kanunu, 2008, s. 214

Garıbov A., Ibrahimov R.: "**Geopolitical Competition in the Central Asia the dynamics of relations with Azerbaijan"**, SAM publishing, vol 9, Baku, 2013, p.209

Gasimov M.: "**Modern Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan: 1991-1995 yılları**", Bakü, 1996, s.78

Gasimova, E.E: The damages caused to automobile roads by natural disasters and the measures of protection in Azerbaijan Republic. **International Journal of Business,** Humanities and Technology. Vol. 4 No. 1, 136-139.2014

Gouliev, R.: **"Petrol ve Politika: Petrol Üreten Ülkeler Arasındaki Yeni İlişkiler: Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Batı Ülkeleri"**,

Istanbul: Medyatek Yayınları.1997

Gül, A., Gül A.: "**Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**" Istanbul: Bağlam Yayınları. 1995

Hajizadeh E.M.: "**Petrol endüstrisinin ekonomik yapısının modernizasyonu**", Bakü, 2003, s. 312

Hasanlı, Cemil, "**APC'nin Dış Politikası**", Bakü, 2009, s.116

Hasanov A.: **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milli kalkınma ve güvenlik politikası**, Bakü, 2011, s. 273-277

Humbetov M., Kasımlı V.: "**Yeşil kalkınma, Enerji verimliliği ve alternatif kaynaklar**", SAM yayıncılık, Bakü, 2014, s. 231

Hunter, S. T. : **The Transcaucasus in Transition: Nation Building and Conflict, Washington: Center for Strategic and International Studies**. 1994

Huseynov A.: "**Interregional Cooperation in Eurasia**", SAM, Baku, 2013, p.67

IMF: World Economic Outlook Data. http://www.econstats.com/weo/V008.htm (10.10.2014).

Imrani, Z.T. & Zeynalova K.Z.: "**Economic and geographical peculiarities of the territorial organization of economy in Azerbaijan**". Baku: Nafta-Press.2014

Ismayilov E. , Papava V.: "**The Central Caucasus**", AB, Stockholm, 2005, s. 189

İsmailov, D.: **History of Azerbaijan**. (2017). Chapter 7. Baku

İbrahimov, Rovshan: Azerbaycan Petrol Politikası: **Alternatif Enerji Hatları Arayışı,** OAKA, 7(14), 125-148.2012

İhlas: (2012, 27 June), Boru Hattında İmzalar Tamam,http://www.ihlassondakika.com/haber/Boru-Hattinda-imzalar-tamam_489455.html (28.09.2012).

İyikan, N.: "**Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın Yeri, in Necati İyikan (Ed.) Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010**", Istanbul: Hiperlink. 2011

Karimov, R.N.: Employment of population and ways of its improvement in cities of republican subordination in Azerbaijan. **Proceedings of Azerbaijan National Academy of Sciences (Series of humanities and social sciences. Economy).** Vol. 1, 194-203. 2004\

Karimov, R.N.: Demographic and economic development of large cities in Azerbaijan. **International Journal of Business and Social Science.** Special issue (December). Vol. 2, No. 24, 268-274. 2011

Kerimov R. ve Gao F: "**Çin'in Orta Asya'dan Azerbaycan'a Enerji Politikası**", SAM yayıncılık, Bakü, 2013, s. 277

Mehdiyev E.,: "**XIX yüzyılın son çeyreğinde Azerbaycan petrol endüstrisi**", Bakü, 2000, s. 125-134

Murinson, A. (2008),: Azerbaijan-Turkey-Israel Relations:The Energy Factor, Middle East Review of International Affairs, 12(3), http://www.gloria-center.org/2008/09/murinson-2008-09-04/

Nadirov A.A.: "**Priorities of development of balanced and sustained competitive economy in the regions of Azerbaijan**", Baku, Elm, 2013

Nasibzade, N. (1998): Lecture at the University of California at Berkeley: The Independent Azerbaijan's Oil Policy, Virtual Azerbaijan Republic Website, 15.04.1998, http://www.scf.usc.edu/~baguirov/azeri/nasibzade1.htm

Nesirov E.: "**Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkileri**" Bakü, 1998, s. 287

Nichol, J.: **CRS Report for Congress: Azerbaijan: Basic Facts. Washington: Congressional Research Service**, 1996.

Nuriyev, A.Kh.: "**Bases of regional policy and management**" Baku: Elm ve Tahsil. 2011

Oran, B.: **Türk Dış Politikası Cilt II:1980-2001**, Istanbul: İletişim Yayınları. 2002

Oran, B.: **Türk Dış Politikası Cilt III:2001-2012,** Istanbul: İletişim Yayınları. Turkey-Azerbaijan Energy Relations: A Political and Economic Analysis 2013

Pashayev, N.A., Ayyubov, N.H.& Eminov, Z.N.: "**Economic, social and political geography of Azerbaijan Republic (problems, processes, constructive aspects)**" Baku. 2010

Pashayeva G., Rzayeva G. ve d: "**Helenik Azeri yeşil enerji Forumu enerji işbirliği ve daha geniş Karadeniz bölgesinde çevre koruma**", Atina, 2011-2012, s. 451

Republic of Turkey Ministry of Economy: "The Exports Strategy of Turkey for 2023", http://www.economy.gov.tr/upload/strategy/strategy2023.pdf (09.10.2014).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: (2014c), İslam Konferansı Örgütü, http://www.mfa.gov.tr/islam-konferansi-orgutu.tr.mfa (15.02.2014).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: (2014b), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa (15.02.2014).

Republic of Turkey Ministry of Economy: (2013), Azerbaycan Cumhuriyeti Genel Bilgi ve Yatırım İmkanları, http://www.ekonomi.gov.tr/upload/3819CABC-D34E-

BB4AF091DB3A053180A3/EGITIM%20PROGRAMI%20SUNUM-AZERBAYCAN.pdf (15.02.2014).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: "Economic Outlook of Turkey", http://www.mfa.gov.tr/prospects-and-recent-developments-in-the-turkish-economy.en.mfa, (09.10.2014). Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. (2014a), Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa (18.02.2014).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs: (2014d), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa (15.02.2014).

Sardarov, T.: "**Problems of regulation of social infrastructure of the regions in Azerbaijan Republic**". Baku: Elm. 2010

Seta: Türkiye Azerbaycan İlişkileri Çalıştayı Raporu. 2009

Star.: (2014, 17 February), Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İttifakı Dünyaya Örnek Olacak, http://haber.stargazete.com/dunya/turkiyegurcistanazerbaycan-ittifaki-dunyaya-ornekolacak/haber-844504 (18.02.2014).

Statistical Committee of Azerbaijan: Agriculture in Azerbaijan. (2014). Yearly bulletin of Azerbaijan State Statistical

Committee, https://www.stat.gov.az/

Statistical Committee of Azerbaijan: Industry of Azerbaijan. Yearbook of Azerbaijan Statistical Committee Baku, 2013, https://www.stat.gov.az/

Statistical Committee of Azerbaijan: Statistics of Azerbaijan's tourism. (2013). Yearly bulletin. Baku, https://www.stat.gov.az/

Statistical Committee of Azerbaijan: Population of Azerbaijan (yearly bulletin of Azerbaijan State Statistical Committee), Baku, 2013, https://www.stat.gov.az/

Statistical Committee of Azerbaijan: Regions of Azerbaijan. (2012, 2013, 2014). Baku (yearly bulletins of Azerbaijan State Statistical Committee), https://www.stat.gov.az/

Statistical Committee of Azerbaijan: Statistical indicators of Azerbaijan. (2003, 2013). Yearly bulletins of Azerbaijan State Statistical Committee), Baku, https://www.stat.gov.az/

Statistical Committee of Azerbaijan: Construction in Azerbaijan. (2018). Yearly bulletin of Azerbaijan State Statistical Committee, https://www.stat.gov.az/

Statistical Committee of Azerbaijan: The State Statistical Committee of the Republic Azerbaijan. (2021), Foreign Trade Indicators, https://www.stat.gov.az/

Statistical Committee: The State Statistical Committee of the Republic Azerbaijan. (2022), Macro-economic Indicators of Economic and

Social Development of the Country, https://www.stat.gov.az/

Şiriyev, Z.: Azerbaycan'ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,** 5(29), 2010. 132-147.

Şiriyev, Z.: Azerbaycan'ın Karabağ Politikası ve Stratejik Vizyon, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,** 6(12), 2011. 88-117.

TANAP: TANAP Project Official Website. (2014a), Tanap Nedir?, http://www.tanap.com/tanap-nedir (01.04.2014).

TANAP: TANAP Project Official Website. (2014b), Enerjinin İpek Yolu TANAP için İmzalar Atıldı,http://www.tanap.com/haberler/gelecegin-enerjisi-hazir.aspx (01.04.2014).

Valiyev, E.: "**Comparative analysis of the existing state of development of non-oil sector in Azerbaijan Republic**". Baku: Chashioglu. Baku.2004

Veliyev C: "**Azerbaycan'ın dış politikasında enerji boyutu**", Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 94-103

World Bank: World Bank Data: http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx (09.10.2014). World Bank Energy Statistics. (2013), Enerji

İstatistikleri. http://data.worldbank.org/country/azerbaijan(15.03.2014).

World Bank: World Bank Energy Statitistics. (2013), http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf

World Bank: World Bank Statistics. (2014), http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD

Yazar, Y.: "**Türkiye'nin Enerjideki Durumu ve Geleceği**", Ankara: Seta. 2010

Yergin, D. The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power, New York: Simon & Schuster Publication. 1992

Yesevi, Ç.G.: Türkiye'nin Güvenliği: Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Yeniden Değerlendirilmesi. **Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3, 238-258. 2013

Yılmaz, R.: Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem, **Bilge Strateji**, 1(2), 20-34. 2010

Ziyadov T.: "**Orta Avrasya'da bölgesel bir merkez olarak Azerbaycan**," ADA Üniversitesi, Bakü, 2012, s. 85-89